

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันราชภัฏกับชุมชนเพื่อพัฒนาด้านวัฒนธรรมใน
ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดทฤษฎีในการศึกษาเอกสารสิ่งพิมพ์ทั่วไป และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากนั้น
ได้นำมากำหนดกรอบแนวคิดพื้นฐานในการวิจัย จำแนกเป็น 4 ตอน ดังต่อไปนี้

ตอนที่ 1 แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับชุมชน

1. การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับชุมชน
 - 1.1 ข้อกำหนดตามกฎหมายและนโยบายของรัฐ
 - 1.2 สถาบันอุดมศึกษากับชุมชน
2. ความหมายความสำคัญและลักษณะของการมีส่วนร่วม
 - 2.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม
 - 2.2 ความสำคัญของการมีส่วนร่วม
 - 2.3 ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชน
3. บทบาทของสถาบันราชภัฏในการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน
 - 3.1 ภารกิจด้านวัฒนธรรม
 - 3.2 หลักการพัฒนาชุมชนโดยสถาบันอุดมศึกษา
 - 3.2 สถาบันราชภัฏกับการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง
4. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับชุมชนเพื่อพัฒนา
ด้านวัฒนธรรม

ตอนที่ 2 แนวคิดและทฤษฎีด้านวัฒนธรรม

1. ความหมายของวัฒนธรรม
2. ประเภทของวัฒนธรรม
3. ความสำคัญของวัฒนธรรม
4. วัฒนธรรมกับการพัฒนา
5. สื่อปฏิสัมพันธ์วัฒนธรรมของชาติ
6. วัฒนธรรมกับการเรียนรู้และการปรับตัว

ตอนที่ 3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตอนที่ 1 แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับชุมชน

สถาบันราชภัฏซึ่งเป็นสถาบันอุดมศึกษา มีบทบาทสำคัญในการปฏิบัติการกิจด้านการบริการวิชาการแก่ชุมชนและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมให้สอดคล้องและดำเนินควบคู่ไปกับแนวทางการพัฒนาประเทศตามนโยบายของรัฐบาล ด้วยการนำปัจจัยที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันราชภัฏกับชุมชนอันได้แก่การนำวัฒนธรรมมาเป็นตัวเชื่อมโยง ซึ่งจะสามารถบูรณาการเชื่อมโยงทุกสิ่งทุกอย่างเข้าด้วยกันทั้งเรื่องเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม การศึกษา ฯลฯ ได้เป็นอย่างดี (ประเวศ วะสี, 2540) ในการนี้กฎหมายหลายฉบับจึงได้กำหนดแนวปฏิบัติในการสืบสานศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชาติ

1. การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับชุมชน

สถาบันอุดมศึกษามีภารกิจในการผลิตบัณฑิต วิจัย บริการวิชาการ และทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม โดยดำเนินการตามกฎหมายและนโยบายของรัฐจากการที่รัฐเป็นผู้กำหนดนโยบาย สถาบันจึงต้องสนองรับนโยบายของรัฐในการที่จะต้องกระจายอำนาจลงสู่ประชาชน ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับ ชุมชนจึงเกิดขึ้นตามการสนองรับนโยบายของรัฐดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 ข้อกำหนดตามกฎหมายและนโยบายของรัฐ

1.1.1 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540

จากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 มาตรา 46 มาตรา 69 มาตรา 77 มาตรา 78 มาตรา 79 มาตรา 80 มาตรา 81 และมาตรา 289 กำหนดให้ประชาชนทุกคน มีหน้าที่พิทักษ์ปกป้องสืบสานศิลปวัฒนธรรมของชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น รัฐจึงมุ่งที่จะให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมและรับรู้ถึงความสำคัญของการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม สนับสนุนส่งเสริมให้ประชาชนได้รู้จักใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ให้มีการกระจายอำนาจให้ประชาชนมีความเสมอภาคและได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาอบรมฝึกอาชีพในภูมิปัญญาท้องถิ่น พัฒนาความเป็นปึกแผ่นและความเข้มแข็งของชุมชน

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปัจจุบันได้ถูกกำหนดขึ้นจากพื้นฐานสำคัญในการปฏิรูปการเมือง โดยมีสาระสำคัญเป็นการส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครองและตรวจสอบการใช้อำนาจเพิ่มขึ้น อีกทั้งการให้ความสำคัญต่อการที่ประชาชนจะต้องร่วมมือกันอนุรักษ์ฟื้นฟูจารีตประเพณีภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบุเป็นรายละเอียดในมาตราต่างๆ (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย และโครงสร้างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540) ดังนี้

มาตรา 46 สิทธิของบุคคลที่จะทำการอนุรักษ์ ฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม

มาตรา 69 บุคคลมีหน้าที่พิทักษ์ปกป้อง สืบสานศิลปวัฒนธรรมของชาติและภูมิปัญญาท้องถิ่น

มาตรา 77 รัฐส่งเสริมสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการกำหนดนโยบาย การตัดสินใจ การวางแผนพัฒนา การตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐทุกระดับ

มาตรา 78 รัฐต้องกระจายอำนาจให้ท้องถิ่นพึ่งตนเอง พัฒนาจังหวัดที่มีความพร้อม ให้เป็นองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

มาตรา 79 ประชาชนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ บำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการมีส่วนร่วมโดยการส่งเสริม บำรุงรักษาและคุ้มครองสิ่งแวดล้อมตามหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน

มาตรา 80 เสริมสร้างและพัฒนาความเป็นปึกแผ่นของครอบครัวและความเข้มแข็งของชุมชน

มาตรา 81 รัฐต้องให้การสนับสนุนเอกชน ในการส่งเสริมภูมิปัญญา ศิลปวัฒนธรรม และเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของรัฐ

มาตรา 33 ให้มีการจัดแผนการศึกษา ศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรมแห่งชาติเพื่อเป็นกรอบแนวทางในการจัดทำนโยบายและแผนพัฒนาการศึกษา ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม

มาตรา 34 กำหนดให้มีแผนพัฒนาการศึกษาขั้นพื้นฐาน แผนพัฒนาการอุดมศึกษา และแผนพัฒนาด้านศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม เพื่อพัฒนาการศึกษา ศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม ที่สอดคล้องกันทั่วประเทศ

มาตรา 40 ให้มีคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน และระดับอุดมศึกษาของแต่ละสถานศึกษาประกอบด้วยผู้แทนผู้ปกครอง ผู้แทนครู ผู้แทนองค์กรชุมชน ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนศิษย์เก่า และผู้ทรงคุณวุฒิ

มาตรา 57 ให้นำหน่วยงานทางการศึกษาระคมทรัพย์ากรบุคคลในชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา โดยนำประสบการณ์ความรู้ ความชำนาญ และภูมิปัญญาท้องถิ่นของบุคคลดังกล่าวมาใช้

มาตรา 58 ให้มีการระดมทรัพยากรและการลงทุนด้านงบประมาณทั้งจากรัฐบาลและจากสถาบันสังคมอื่นมาใช้ในการจัดการศึกษา โดยรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และสังคมอื่น มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา และมีส่วนร่วมรับภาระค่าใช้จ่ายทางการศึกษาตามความเหมาะสมและความจำเป็น

จากการประมวลรายละเอียดในทุกมาตราดังกล่าวพอสรุปได้ว่า การจัดการศึกษาจะต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน เน้นทั้งตัวบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และองค์กรอื่นๆ เพื่อความเข้มแข็งของชุมชน มีการระดมทรัพยากรบุคคลในท้องถิ่นให้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา สถาบันการศึกษามีหน้าที่กำกับและส่งเสริมสนับสนุน

1.1.3 พระราชบัญญัติสถาบันราชภัฏ พ.ศ. 2538

สถาบันราชภัฏซึ่งเป็นสถาบันอุดมศึกษาของรัฐได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้มีประกาศจัดตั้งสถาบัน ราชภัฏขึ้นแทนวิทยาลัยครู พระราชบัญญัตินี้เรียกว่า “พระราชบัญญัติสถาบันราชภัฏ

พ.ศ. 2538” มาตรา 7 ระบุว่าให้สถาบันราชภัฏเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มีวัตถุประสงค์ให้การศึกษาระดับปริญญาตรีและวิชาชีพชั้นสูง ทั้งการวิจัยให้บริการวิชาการแก่สังคม ปรับปรุงถ่ายทอดและพัฒนาเทคโนโลยี ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ผลิตครูและส่งเสริมวิทยฐานะครู

สถาบันราชภัฏกระจายอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย แต่ละสถาบันจะรับผิดชอบพื้นที่เป้าหมายประมาณ 2-3 จังหวัด ซึ่งเป็นจุดเด่นที่แตกต่างจากมหาวิทยาลัยอื่นๆ โดยทั่วไปสถาบันราชภัฏมิ ศึกษภาพในการตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น ความเข้าใจในธรรมชาติของท้องถิ่นจึงสูง จุดเน้นของสถาบันจึงเป็นการทำการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทั้งนี้สถาบันควรจะมี ความใกล้ชิดสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนในท้องถิ่นอย่างเป็นทางการ มีการร่วมกันศึกษาปัญหา

1.1.4 แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544)

ข้อกำหนดตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ก่อให้เกิดพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และเพื่อให้การพัฒนาประเทศบรรลุเป้าหมาย รัฐบาลจึงได้กำหนดแนวทางการพัฒนาประเทศให้สอดคล้องกับข้อกฎหมายดังกล่าว ดังปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 - 2544) ซึ่งถือเป็นนโยบายของรัฐในการกำหนดให้มีแผนพัฒนาที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมของประชาชนชาวไทยทุกสาขาอาชีพทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ ยุทธศาสตร์ใหม่ที่เป็นหัวใจสำคัญของ แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 มี 2 ประการ คือ 1) การพยายามเสริมสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างรัฐกับประชาชน 2) เป็นการปรับระบบการบริหารจัดการเพื่อนำไปสู่ภาคปฏิบัติอย่างมีประสิทธิภาพ โดยแยกสาระสำคัญไว้เป็นส่วนต่างๆ ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะศึกษาเท่านั้น (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 พ.ศ. 2540 - 2544) ดังนี้

ส่วนที่ 2 บทที่ 3 การพัฒนาศักยภาพของคนด้านจิตใจ

เสริมสร้างความร่วมมือระหว่างครอบครัว ชุมชน สถานศึกษา องค์กรศาสนา ฯลฯ ในการพัฒนาจิตใจของนักเรียน นักศึกษาอย่างต่อเนื่อง ทั้งให้มีการพัฒนาและใช้ศิลปวัฒนธรรมของชาติและของท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างความอ่อนโยนทางจิตใจ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของครอบครัว ชุมชน และกลุ่มที่สนใจในโอกาสต่างๆ

สนับสนุนให้มีกิจกรรมและสถานที่ที่ให้สมาชิกในครอบครัวและชุมชนประกอบกิจกรรมร่วมกันได้ เช่น สวนสาธารณะ สนามกีฬา ห้องสมุด เป็นต้น

ส่งเสริมให้ประชาชนและชุมชนมีความรู้ความเข้าใจและเกิดความภาคภูมิใจที่จะอนุรักษ์ ฟื้นฟู และเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรม ค่านิยมที่ดีงามและภูมิปัญญาที่อยู่ในท้องถิ่นและนำไปประยุกต์ให้เกิดประโยชน์อย่างเหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป

ส่วนที่ 3 บทที่ 2 การเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชน

ส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมกับการจัดการศึกษาในทุกระดับมากขึ้น โดยกระจายอำนาจทางการศึกษาให้ชุมชน เพื่อกำหนดหลักสูตรให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น ให้มีการวิจัย ศึกษาและเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรมอันดีงามเพื่อสร้างศักยภาพความเข้มแข็งของครอบครัวและชุมชน

ส่งเสริมให้สถาบันการศึกษาในท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งระดับอุดมศึกษาใช้ความรู้และศักยภาพที่มีอยู่เพื่อพัฒนาท้องถิ่น สนับสนุนให้มีการสร้างเครือข่ายชุมชนอย่างกว้างขวางและให้องค์กร ชุมชนใช้กลไกทางสังคมเป็นเครื่องมือในการพัฒนาท้องถิ่นและเสริมสร้างความสามัคคีภายในชุมชน โดยให้มีการทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น การฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรมอันดีงาม

การปรับปรุงระบบราชการให้สนับสนุนการพัฒนาศักยภาพของสถาบันครอบครัวและชุมชนด้วยการกระจายอำนาจการตัดสินใจและการบริหารงบประมาณจากส่วนกลางไปสู่ท้องถิ่น เพื่อให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทในการวางแผนพัฒนาและบริหารจัดการเรื่องต่างๆ ได้สอดคล้องกับสภาพปัญหา ศักยภาพและความต้องการของแต่ละพื้นที่ โดยรัฐเข้าไปให้ความช่วยเหลือในกรณีที่ชุมชนยังไม่เข้มแข็งเพียงพอ

ส่วนที่ 4 บทที่ 2 การส่งเสริมการมีส่วนร่วมและเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการพัฒนา

การพัฒนาจะเน้นที่การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในภูมิภาคและชนบทให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยมีเศรษฐกิจชุมชนที่มั่นคงเป็นตัวนำ และเป็นฐานในการยกระดับรายได้และคุณภาพชีวิตในอนาคต

สนับสนุนการมีส่วนร่วมของชุมชนและท้องถิ่นในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อสร้างความตระหนักและความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ ฟื้นฟู ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการบริหารจัดการ ด้วยการเพิ่มบทบาทของภาครัฐเพื่อสนับสนุนชุมชนให้มีส่วนร่วมและโอกาสในการศึกษาให้มากขึ้น โดยสนับสนุนหลักสูตรการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบที่สอดคล้องกันด้วยศักยภาพและภูมิปัญญาของท้องถิ่น รวมทั้งจัดระบบการถ่ายทอดความรู้ให้แพร่หลาย

กระจายอำนาจการจัดการศึกษาให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดหลักสูตรการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น

ส่วนที่ 8 บทที่ 4 การมีส่วนร่วมของประชาชน

ปัจจุบันปัญหาเศรษฐกิจและสังคมมีความซับซ้อน และการพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องอาศัยกระบวนการความร่วมมือ และการมีส่วนร่วมของหลายฝ่ายในสังคม การพัฒนาที่ผ่านมามีภาคประชาชนเติบโตและมีศักยภาพมีความต้องการที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย แผนงานในโครงการของรัฐและบริการจัดการชุมชน อีกทั้งภาครัฐมีความสามารถจำกัด จำเป็นต้องเปิดโอกาสและส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนและสังคมได้มีส่วนเข้ามาแก้ไขปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีแนวทางสำคัญดังนี้

จากภาพรวมในแผนพัฒนาฯ จะเห็นได้ว่าประเด็นหลักของการพัฒนา มุ่งเน้นที่ประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นหัวใจสำคัญในแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ภาครัฐต้องเปิดโอกาสและแนวทางให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานบริหารจัดการในด้านต่างๆ ของประเทศ ทรัพยากรมนุษย์คือ หัวใจของการพัฒนาประเทศอันดับแรก เมื่อประชาชนได้รับการพัฒนาและได้เข้ามา

มีส่วนร่วมในการร่วมคิด ร่วมแก้ปัญหา ร่วมปรับปรุง ร่วมพัฒนา นโยบายในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาติก็จะดำเนินไปใน ทิศทางเดียวกันได้ต่อไป

ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันการศึกษากับประชาชนจึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สถาบันอุดมศึกษาทั้งหลายต้องถือเป็นภารกิจ เนื่องจากความสัมพันธ์ (Relationship) มีความหมายถึงสิ่งที่ผูกพันและเกี่ยวข้องกันจนยากที่จะแยกจากกันได้ เพราะทั้งสองสิ่งต่างเป็นเหตุและเป็นผลของกันและกัน โดยความสัมพันธ์ทั้งเชิงบวกและเชิงลบ (ชูชาติ พ่วงสมจิตร, 2540) ดังนั้นเพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนของความสัมพันธ์ที่จะ เกี่ยวข้อง ผูกพันกันระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับชุมชนจึงได้นำแนวคิดและทฤษฎีในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความสำคัญและความจำเป็น ในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันการศึกษากับประชาชน ดังต่อไปนี้

1.2 สถาบันอุดมศึกษากับชุมชน

รายงานจาก โออีซีดี (OECD report) กล่าวถึง ว่า สถาบันการศึกษาและชุมชนเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดพัฒนาการที่หลากหลายในประเทศที่ใหญ่โตจะยิ่งพัฒนาการที่เกิดขึ้นระหว่างระบบการศึกษาสาธารณะที่จะไปใช้ประโยชน์ของการศึกษาที่ดี และสุขภาพที่ดีทำให้เกิดการกินคืออยู่ในวิถีชีวิตของชุมชน ทั้งนี้เนื่องมาจากว่าสถาบันการศึกษาและชุมชนนั้นมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน คือ มีความร่วมมือระหว่างสถาบันอุดมศึกษาและชุมชนเพื่อพัฒนาท้องถิ่นด้านวัฒนธรรม จึงควรที่จะต้องมีมิตรร่วมกันในเป้าหมายและค่านิยม โดยคำนึงถึงการมีผลประโยชน์ร่วมกัน ในทำนองเดียวกันก็จะต้องมีส่วนที่เห็นว่ายังประโยชน์อีกฝ่ายหนึ่งด้วย การร่วมมือและมีส่วนร่วมซึ่งกันและกัน คือ สถาบันการศึกษาได้ช่วยชุมชนและชุมชนก็เต็มใจที่จะเข้ามามีส่วนร่วมช่วยเหลือสถาบันการศึกษาอย่างสถาบันระดับอุดมศึกษาด้วย ดังนั้นการ ติดต่อกันและสื่อสารถึงกันเพื่อ ก่อให้เกิดการร่วมมือกันระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับชุมชนจึงควรที่จะเป็นไปอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอและเป็นทางการ อันจะทำให้กิจกรรมของทั้ง 2 ฝ่ายมีแนวโน้มที่จะพัฒนาไปได้ (Nisbet, John, et. al., 1987)

ในเรื่องการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันการศึกษากับชุมชนนี้ ดิวอี้ (Dewey, 1897) อ้างถึงใน Nisbet, John, et. al., 1987) ได้กล่าวว่าความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับสถาบันการศึกษาเป็นความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันและพึ่งพาซึ่งกันและกัน เป็นความสัมพันธ์ที่สมเหตุสมผล และถูกต้องเชิงนิรนัย เพราะว่า สถาบันการศึกษาจะต้องอยู่ในบริบทของชุมชน และจากประสบการณ์ในสังคม ซึ่งปรากฏว่าประสบการณ์ในวัฒนธรรมการศึกษาเท่านั้นที่จะเกิดขึ้นได้

กระบวนการที่จะก่อให้เกิดรูปแบบการสร้างความสัมพันธ์นั้น คือกระบวนการความร่วมมือ สถาบันการศึกษาจะร่วมมือกับชุมชนในทุกๆ เรื่องที่เกี่ยวกับการพัฒนาด้านวัฒนธรรม เช่น มีงานประเพณีหรือการลงแรงช่วยกันทำความสะอาดสถานที่ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมโบราณ หรือปลูกฝังให้รักของที่เป็นโบราณสถาน อาจมีการจัดกิจกรรมเพื่อที่จะสรรสร้างให้นักท่องเที่ยวเข้ามาชม เป็นการได้รับผลประโยชน์ร่วมกันระหว่างสถาบันการศึกษากับคณาจารย์ นักเรียนนักศึกษาและประชาชน

การร่วมมือกัน และมีส่วนร่วมซึ่งกันและกันในทุก ๆ ด้านที่เกี่ยวกับวัฒนธรรม จะเป็นการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดแก่ชุมชนและสถาบันการศึกษา การมีส่วนร่วมของชุมชนทั้งในด้านความเป็น ผู้นำเกี่ยวกับกิจกรรมที่พัฒนาชุมชนด้านวัฒนธรรม อำนาจที่ใช้การตัดสินใจ ทุกอย่างต้องนำมาเปิดเผยถึงวิธีการและปฏิบัติร่วมกัน การประสานงานในการให้ความร่วมมือและมีส่วนร่วมต่อกัน คือ ร่วมมือและร่วมใจที่จะจรโลงวัฒนธรรมด้วยกัน

แฮสเปอร์แลชและเจมิสัน (Haspelslagh, P.C. and Jemison in Campbell, A and Luchs, K.S. 1998) ได้พูดถึงทฤษฎี Synergy Symbiotic คือการก่อให้เกิด ค่านิยม (วัฒนธรรม) ในการสังเคราะห์พลังร่วมกัน เขากล่าวว่าสภาพของสิ่งที่จะเกิดขึ้นตอน ธรรมชาติของความร่วมมือ หรือภาวะความจริงที่เป็นอยู่จะเป็นการปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์กร 2 องค์กรขึ้นไป และในการปฏิสัมพันธ์นี้ จะมีปัญหาเกี่ยวกับกระบวนการ เพราะวัฒนธรรมขององค์กรแต่ละองค์กรจะต่างกัน เช่น ความต้องการ ความคิดเห็น ซึ่งจะเป็นปฏิกิริยาเกิดปัญหาในกระบวนการปฏิสัมพันธ์และจะมีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันกับบรรยากาศเกี่ยวกับสมรรถนะในการโอนสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรม โครงการ ความเชื่อ เป้าหมาย บุคลากร การเงิน ทุกอย่างถ่ายโอนร่วมกัน

การที่มีการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างชุมชนกับสถาบันการศึกษาก่อให้เกิดบรรยากาศเพิ่มสมรรถนะของการถ่ายโอนระหว่างกัน คือ สมรรถนะที่จะแลกเปลี่ยนและร่วมมือเพื่อพัฒนาวัฒนธรรม เป็นการถ่ายโอนความสามารถทางยุทธศาสตร์ อันได้แก่ความสามารถที่เขาจะปลูกฝัง อนุรักษ์ ซึ่งสถาบันการศึกษาจะมีวิธีอนุรักษ์แบบสั่งสอน ฝึกฝน อบรม (Tranning) ส่วนชุมชนจะใช้วิธีการพัฒนา โดยการ ส่งมอบประสบการณ์จากรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่ง ซึ่งจะปลูกฝังในรูปของวิถีชีวิต ประเพณี พิธีการต่างๆ ทั้งนี้จะก่อให้เกิดผลประโยชน์ที่ดีขึ้นในเชิงที่แข่งขันกับการพัฒนาชุมชนด้านอื่นๆ เช่น เศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง สิ่งแวดล้อม ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน

การที่จะสังเคราะห์พลังร่วม (Synergy) ระหว่างกันเป็นการประมวลความสามารถในการจัดกิจกรรมและโครงการทางด้านวัฒนธรรมระหว่างสถาบันการศึกษาและชุมชนที่สถาบันการ

ศึกษานั้นๆ ตั้งอยู่ กระบวนการสังเคราะห์ร่วมกันตามธรรมชาติ (Symbiosis) ของทั้งสถาบันการศึกษา และชุมชนจะปรากฏดังนี้

1. สถาบันการศึกษามีการอนุรักษ์วัฒนธรรมแบบสั่งสอน อบรม ฝึกฝน แต่ชุมชนจะซึมซับวัฒนธรรมด้วยการพัฒนาแบบสั่งสมประสบการณ์จากรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่ง
2. แสวงหาความร่วมมือจากภายนอกมากกว่าที่จะร่วมมือกันเฉพาะภายในองค์กร
3. แลกเปลี่ยนความรับผิดชอบทางการดำเนินการได้แก่ บุคลากร ทรัพยากร กิจกรรม เป็นต้น เพื่อที่จะคุมยุทธศาสตร์ของการพัฒนาด้านศิลปวัฒนธรรมในชุมชนร่วมกัน
4. การประมวลให้เป็นเอกภาพเดียวกัน (Amalgamate) เป็นการรวม 2 องค์กร ให้เป็นเนื้อเดียวกัน เพื่อมุ่งสู่การพัฒนาชุมชนด้านศิลปวัฒนธรรมร่วมกัน

พรชูลี อาษาอรุณ (2546) ได้นำเสนอบทความเป็นเอกสารประกอบการอภิปราย เรื่อง ภูมิพลังบริบทชุมชน : บูรณาการเพื่อเพิ่มและตอบสนองความต้องการของชุมชนสู่แผ่นดิน ณ จังหวัดนครราชสีมา โดยเสนอว่า ชุมชนอาจนิยามได้จากหลายมิติ ได้แก่ สถานที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ความสนใจ หน้าที่ ลักษณะประชากร และวิถีชีวิตทางจิตวิทยา (Galbraith, 2002) ดังนั้น ผู้เรียนคนหนึ่งอาจเป็นสมาชิกของหลายๆ ชุมชนและแต่ละชุมชนให้ประสบการณ์หลายมิติที่แตกต่างกัน เพื่อเติมเต็มเฉพาะเรื่อง เฉพาะด้าน ทั้งทางด้านวัฒนธรรม บริบทแห่งชีวิตที่คัดเฉพาะตน ทั้งด้านส่วนตัว วิชาชีพ สังคม จิตวิญญาณ และสันตนาการ อันเป็นพื้นฐานทางเลือกกว่า แต่ละปัจเจกบุคคล จะเลือกการเรียนรู้อะไร ทำไม ที่ไหน และอย่างไร ประเด็นสำคัญที่สถาบันอุดมศึกษาควรคำนึง คือ การเลือกของผู้เรียนนั้นจะทำนุบำรุงรักษาสถานภาพ ซึ่งเพชกิน (Peshkin, 1982) เรียกว่า “บูรณาการแห่งชุมชน” (Community Integrity) ไว้ได้หรือไม่ นั่นคือ การเลือกเรียนรู้ จะก่อให้เกิดความสามัคคีเป็นเอกภาพ และเกิดความเป็นองค์รวมร่วมกันในกลุ่มสมาชิก หรือกลุ่มชุมชนนั้นๆ หรือไม่ การเลือกของปัจเจกบุคคลเหล่านี้ มีผลกระทบต่อความเป็นปัจเจกของตนเอง ศีลธรรม สังคม การเมือง ตลอดจนความสัมพันธ์ ต่องาน ศาสนา และครอบครัว หรือไม่

สรุปสถาบันราชภัฏในฐานะสถาบันอุดมศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่นมีภารกิจหรือบริบทในการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนเพื่อพัฒนาด้านวัฒนธรรมให้เป็นตัวนำในการบูรณาการเชื่อมโยงทั้งเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง จิตใจ สังคม สิ่งแวดล้อม ฯลฯ เพื่อพัฒนาประเทศชาติและคุณภาพชีวิตของสังคมไทย และเพื่อความชัดเจนในการดำเนินความร่วมมือ จึงนำเสนอความหมายความสำคัญ และลักษณะของการมีส่วนร่วมดังนี้

2. ความหมาย ความสำคัญ และลักษณะของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมจะมีความหมายอย่างไรควรจะต้องพิจารณาที่กรอบแนวคิด เป้าหมาย หรือ กระบวนการของการพัฒนาแต่ละงาน แต่โดยทั่วไปมีผู้ให้แนวคิดและทฤษฎีของเรื่องการมีส่วนร่วมไว้หลากหลาย โดยเฉพาะแนวคิดในด้านความหมายความสำคัญและลักษณะของการมีส่วนร่วม

2.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

คำว่า “การมีส่วนร่วม” (Participation) โดยทั่วไปจะมีความหมายที่หลากหลาย สำหรับความหมาย ที่พูดถึงในเชิงการพัฒนาชนบทมักจะหมายถึงการมีส่วนร่วมของสมาชิกผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ชุมชนหรือประชาชนในการเข้ามามีบทบาทในการดำเนินงานพัฒนาของภาครัฐ เป็นลักษณะการมีส่วนร่วมอย่างหนึ่ง แต่การมีส่วนร่วมในความหมายที่กว้างกว่าอาจจะหมายถึงการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ ของชุมชนโดยตรง การมีส่วนร่วมอาจมีได้ทุกระดับตั้งแต่การมีส่วนร่วมในระดับชาติลงไปจนถึงระดับหมู่บ้าน การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของรัฐ หรือกิจกรรมการพัฒนาของชุมชนที่ประชาชนยินดีมาร่วม โดยที่การมีส่วนร่วมนี้จะมีความหมายว่าสมาชิกทุกคนจะร่วมรับประโยชน์และการร่วมลงทุนลงแรงด้วย จึงจะเป็นการมีส่วนร่วมในความหมายที่เป็นธรรม (มันทนา ท้วมยิ้ม, 2543)

เพื่อความกระชับ ชัดเจน ผู้วิจัยขอนำเสนอความหมายในเชิงเปรียบเทียบกลุ่มแนวคิด ดังนี้

ด้านกระบวนการ

ศิริกาญจน์ โกสุมภ์ กล่าวว่า การมีส่วนร่วม คือปฏิสัมพันธ์ของทุกฝ่ายในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินกิจกรรม จึงทำให้คนเกิดการเรียนรู้เพราะสิ่งที่เกิดขึ้นทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการทางสังคมของสมาชิกในชุมชนที่เกิดขึ้น โดยสามารถทำให้เกิดการเรียนรู้ได้ ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติ การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นกระบวนการให้ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมกำหนดอุดมการณ์ นโยบายในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ

วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน (2531) ได้ให้ความแตกต่างระหว่างการร่วมมือและการมีส่วนร่วม โดยระบุว่า การมีส่วนร่วมจะต้องคู่กับความรู้สึกเป็นเจ้าของ คนอื่นที่เข้าร่วมนั้น ถือว่าเป็นการให้ความร่วมมือ การมีส่วนร่วมที่แท้จริงของประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการ

พัฒนาชุมชน อันได้แก่ การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน การวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา การเลือกวิธีและวางแผนในการแก้ปัญหา การดำเนินงานตามแผน และขั้นตอนสุดท้าย คือการติดตามและประเมินผล

นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์ (2527) ให้ความหมายการมีส่วนร่วม (participation) หมายถึง การทำงานร่วมกับกลุ่ม เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ด้วยความร่วมมือร่วมใจ โดยกระทำการดังกล่าวในห้วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่ทรงประสิทธิภาพคือถูกจังหวะและเหมาะสม กับทั้งกระทำการงานดังกล่าวด้วยความรู้สึกผูกพันให้ประจักษ์ว่าเชื่อถือได้ แสดงว่าการมีส่วนร่วมเป็นผลของความร่วมมือร่วมใจ การประสานงานและความรับผิดชอบ

นอกจากนี้ โอคเลย์และมาร์สเดน (1987) ให้ความหมายไว้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การมีส่วนร่วมช่วยเหลือโดยสมัครใจ การให้ประชาชนเกี่ยวข้องกับกระบวนการการตัดสินใจและกระบวนการดำเนินงานของโครงการตลอดจนการร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการ กล่าวคือทำให้ประชาชนมีทั้งสิทธิและหน้าที่ที่จะช่วยร่วมแก้ปัญหาของเขาให้เขาเป็นผู้มีความคิดริเริ่มและมุ่งใช้ความพยายามและความเป็นตัวของตัวเองเข้าดำเนินการและควบคุมทรัพยากรตลอดจนระเบียบในสถาบันต่างๆ เพื่อแก้ปัญหาเหล่านี้ ซึ่งเป็นการแสดงถึงสภาพของการมีส่วนร่วมที่เน้นให้กลุ่มร่วมดำเนินการ และมีจุดสำคัญที่จะให้การมีส่วนร่วมนั้นเป็นการปฏิบัติอย่างแท้จริง มิใช่เป็นไปอย่างเฉยเมย หรือมีส่วนร่วมพอเป็นพิธีเท่านั้น

Caayupan (อ้างถึงในศิริกาญจน์ โกสุมภ์, 2542) ให้ความหมายว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน (popular participation) คือ กระบวนการที่ผู้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนามีโอกาส และใช้โอกาสมีส่วนในการแสดงความรู้สึกรับบอกความต้องการ และประสานสิ่งเหล่านี้ทั้งหมด เพื่อวางแผนดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมาย ตามสถานที่และวิธีที่ผู้ได้รับประโยชน์ โดยได้รับการช่วยเหลือจากหน่วยงานพัฒนาน้อยที่สุด

Franklyn Lisk (1985) ให้ความหมายการมีส่วนร่วมในมุมมองที่กว้าง โดยให้ความหมายว่า หมายถึง การเข้าร่วมอย่างแท้จริงของประชาชนในการดำเนินการตัดสินใจในทุกระดับและทุกรูปแบบของกิจกรรมต่างๆ ทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง และโดยเฉพาะในบริบทของกระบวนการวางแผนที่กำหนดรูปแบบ แนวคิดการมีส่วนร่วม ร่วมสัมพันธ์กับการเข้าร่วมของมวลชน

อย่างกว้างขวางในการเลือก การบริหาร และการประเมินผลของแผนงานและโครงการต่างๆ ที่จะนำมา ซึ่งการยกระดับความเป็นอยู่ให้สูงขึ้น

ด้านผลของความสัมพันธ์

นอกจากนี้ วิฑูรย์ ปัญญากุล (2534) ยังสรุปว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือการที่ ประชาชนผู้ที่ได้รับผลประโยชน์และหรือผลกระทบโดยตรงจากการพัฒนามีสติธิในการกำหนดทิศทาง ของการพัฒนาได้

Franklyn Lisk ให้ความหมายว่าการมีส่วนร่วม หมายถึง การดำเนินการที่มีผล 3 ประการ คือ

1. อิทธิพลของประชาชนต่อการตัดสินใจนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรร (allocation) และการใช้ประโยชน์ (Utilization) ของทรัพยากรเพื่อการผลิต
2. เกี่ยวข้องกับความจำเป็นที่การเข้าร่วมของประชาชนในการวางแผน และดำเนินการกิจกรรมต่างๆ สร้างโอกาสด้านสังคม - เศรษฐกิจ เพื่อยกระดับรายได้และการจ้างแรงงานและเพิ่มการ กินคือผู้ดี
3. การมีส่วนร่วมที่สนองต่อสิ่งที่จะเข้าถึงการปรับปรุงให้คนจนได้รับประโยชน์เพื่อผลิตหลัก การบริการ และสิ่งอำนวยความสะดวก ฉะนั้น การมีส่วนร่วมทางการเมือง จึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะช่วยให้บรรลุวัตถุประสงค์ด้านเศรษฐกิจและสังคม การมีส่วนร่วมทางการเมืองนำมาซึ่งการ กระจายอำนาจทางการบริหาร และทรัพยากรไปสู่ระดับท้องถิ่น เพื่อยืนยันว่าการตัดสินใจของ ประชาชนจะมีได้และได้รับการปฏิบัติตามความต้องการของประชาชนอย่างแท้จริง

สรุปการมีส่วนร่วมที่กล่าวมาจะเห็นว่า ธรรมชาติและเนื้อหาของกระบวนการมีส่วนร่วมยังมี ความแตกต่างกันอยู่ เพราะการมีส่วนร่วมนั้นมีหลายมิติและมีความแตกต่างกัน จึงไม่อาจใช้เพียงวิธี การเดียวในการมองได้ การมีส่วนร่วมจะเปลี่ยนไปในมิติใดขึ้นอยู่กับว่าจะนำไปใช้ในบริบทใด แต่ ในภาพรวมของทุกความหมายของการมีส่วนร่วมที่นำเสนอมาทั้งหมดนั้นสามารถจับเป็นประเด็น หลักได้ 2 ประเด็น คือ การร่วมคิดและร่วมปฏิบัติ ซึ่งทั้ง 2 ประเด็นจะสามารถแยกเป็นประเด็นย่อย ได้อีกมากมายตามบริบทที่เกี่ยวข้อง

2.2 ความสำคัญของการมีส่วนร่วม

พจนี เทียมศักดิ์ (2543) กล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมว่า การมีส่วนร่วมมีความสำคัญเพราะเป็นการทำให้ทุกฝ่ายได้เข้ามาเกี่ยวข้อง ให้ทุกคนมีสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการดำเนินงานในลักษณะของกิจกรรมและการดำเนินชีวิตในชุมชน อย่างมีศักดิ์ศรีและเท่าเทียมกันในสิทธิอำนาจตามแนวทางประชาธิปไตยและรวมถึงเป็นการลดการพึ่งพารัฐ อันเป็นความสัมพันธ์ตามแนวราบ ซึ่งก่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง

ชินรัตน์ สมสืบ (2539) ให้ความสำคัญว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาจะทำให้พวกเขาสามารถยกระดับคุณภาพชีวิตของพวกเขาให้อยู่ในระดับที่ได้รับความจำเป็นพื้นฐานได้ ปัญหาที่มีเพียงว่าทำอย่างไร การมีส่วนร่วมของประชาชนจะได้รับการดำเนินการให้เพิ่มขึ้นทั้งคุณภาพ และปริมาณ

ในประเทศกำลังพัฒนา การกระจายอำนาจมักไม่ได้รับการยอมรับจากผู้ที่กุมอำนาจในส่วนกลาง และมักมีคนพูดว่า การรวมอำนาจนำมาซึ่งภาวะสมบูรณาธิปไตย (autachy) และจะทำลายการมีส่วนร่วมของประชาชนซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่สุดของการพัฒนา อย่างไรก็ตามมีผู้กล่าวว่า การกระจายอำนาจอย่างสมบูรณ์ ก็จะนำมาซึ่งภาวะอนาธิปไตย (anachy) โดยเฉพาะในประเทศที่กำลังพัฒนา ที่ต้องการความเป็นปึกแผ่น (Consolidaton) ของชาติจะกระจายอำนาจได้ยาก การกระจายอำนาจจะต้องเกิดจากประชาชนที่มีความรับผิดชอบ และความรับผิดชอบจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อรัฐบาลมอบให้ประชาชน การมอบความรับผิดชอบให้แก่ประชาชนปกครองตนเองจึงเป็นวิถีทางที่แน่นอนที่สุดที่จะทำให้ประชาชนเกิดความรับผิดชอบได้ ประชาชนจะได้มีข้อมูลในสิ่งต่างๆ ด้วยตนเอง ฉะนั้นในแต่ละประเทศจึงต้องแสวงหาจุดสมดุลเชิงพลวัต (dynamic balance) ระหว่างการกระจายอำนาจและการมอบอำนาจ และมีข้อสรุปสุดท้ายว่าการพัฒนาเป็นกระบวนการที่ซับซ้อน เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคมในทุกๆ ด้าน ทั้งจากด้านบน ด้านล่างและด้านข้าง จึงต้องให้ทุกคนที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วม

เสมอ จันทร์พุม และคณะ (2537) ได้กล่าวสรุปไว้ว่า การยกระดับคุณภาพชีวิตและมาตรฐานความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น มีหลักและวิธีการหลายอย่างด้วยกันแต่ที่สำคัญและขาดไม่ได้คือ หลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา เพราะการพัฒนาที่ได้ผลดีและภาวะที่สุคนั้น

ย่อมเกิดจากพลังและขีดความสามารถของประชาชน ดังนั้น การพัฒนาให้เกิดประสิทธิภาพและได้ผลอย่างแท้จริง จะต้องให้ประชากรได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาทุกด้านและทุกขั้นตอน

อัครฐา (Akhtra อ้างถึงใน กิตติ คันทา , 2536) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบทในประเทศกำลังพัฒนา พบว่า สาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งของความล้มเหลวของโครงการพัฒนาชนบทในประเทศกำลังพัฒนา คือ ประชาชนในชนบทไม่ได้มีส่วนร่วมในการพัฒนา จึงทำให้ขาดความสำนึกในการเป็นเจ้าของโครงการและยังผลให้เกิดปัญหาขาดการบำรุงหลังจากโครงการเสร็จสิ้นแล้ว การพัฒนาทักษะอาชีพของประชาชนนั้น ประชาชนจะต้องมีบทบาทและมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง และมีส่วนร่วมด้วยความสำเร็จด้วยการเป็นเจ้าของโครงการ จึงจะทำให้เกิดการพัฒนามีประสิทธิภาพ ซึ่งสอดคล้องกับโครงการธุรกิจเพื่อสังคมที่ของประชาชน เจ้าหน้าที่สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชนมีการดำเนินงานร่วมกันตามกระบวนการ ย่อมเกิดการเปลี่ยนแปลงและส่งผลให้เกิดการพัฒนา

พิศาล มูลศาสตรสาทร (2529) กล่าวว่านโยบายก้าวหน้าในการพัฒนาชุมชนซึ่งมีจุดประสงค์หลักจะช่วยแก้ไขปัญหของชาวชนบท และช่วยให้ชาวชนบทมีคุณภาพชีวิตดีขึ้นในทุกด้าน หัวใจของนโยบายก้าวหน้าอยู่ที่การเน้นให้ประชาชนในชนบทเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนให้เกิดความเจริญทั้งในด้านวัตถุและจิตใจ

นอกจากนี้ มัช สุขเอี่ยม (2535) ยังได้กล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมจากนักทฤษฎีการบริหาร ได้ให้ความสำคัญไว้ต่างๆ กันดังนี้ การบริหารแบบมีส่วนร่วมจัดว่าเป็นแนวคิดทางการบริหารที่ยอมรับกันในยุคปัจจุบันว่าเป็นแนวคิดทางการบริหารที่เหมาะสมกับยุคสมัย สอดคล้องกับการปกครองระบอบประชาธิปไตย เพราะคำนึงถึงความสำคัญของผู้ร่วมงานทุกระดับ การบริหารแบบมีส่วนร่วมมีที่มาจากแนวคิดทางการบริหารงานเชิงมนุษยสัมพันธ์ (Human Relation Approach) และการบริหารเชิง พฤติกรรม (Behavior Approach) กล่าวโดยสรุปจากแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีการบริหารแบบมีส่วนร่วมที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าเป็นรูปแบบของการบริหารที่ให้ความสำคัญต่อบุคคล เป็นการสนองความต้องการ พื้นฐานของมนุษย์ที่ต้องการได้มีส่วนร่วม การบริหารแบบมีส่วนร่วมสอดคล้องกับการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ดังนั้นจึงสมควรนำมาใช้ในหน่วยงาน โดยเฉพาะสถาบันอุดมศึกษา ซึ่งเป็นแหล่งรวมของ ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้าน การดำเนินงานจึงควรให้บุคลากรทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องเข้ามามีส่วนร่วม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดการยอมรับและการร่วมมือกันของทุกฝ่าย

การทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและสถาบันการศึกษา ความสำเร็จอยู่ที่ การมีส่วนร่วมกันของประชาชนในสถาบันครอบครัว วัด และปราชญ์ชุมชน (วิวัฒน์ชัย อติถาวร, 2530) และการมีส่วนร่วมด้วยความสัมพันธ์แบบแนบชิดมากขึ้น จะทำให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างคนที่เข้ามา สัมพันธ์กัน คือ ก่อให้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ซึ่งกันและกันเอง ตลอดจนการแลกเปลี่ยน ความคิด หรือทรัพยากรระหว่างกันตามความสมัครใจ มีการช่วยเหลือกัน มีความเอื้ออาทร และมีความผูกพันกันเป็นแหล่งพื้นฐานที่จะเกิดได้ในชุมชน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2539) การที่คนมีประสบการณ์มาร่วมกันแก้ปัญหา ทั้งยังมีการรวมกลุ่มปฏิบัติงานร่วมกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ตามสิทธิ และความเสมอภาค ชุมชนนั้นก็เข้มแข็ง มีพลังในตัวเองก็สามารถเรียกได้ว่าเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Learning community) (Cooms, 1968; Faure 1972) เพื่อให้ทุกคนในชุมชนได้รู้จักรักษาผลประโยชน์ของชุมชนของตนเอง (เจือจันทร์ จงสถิตอยู่ และ อมรวิรัช นาคทรพรพ, 2539) ทั้งในเรื่องของการมีส่วนร่วมและการที่ชุมชนสามารถพึ่งตนเองและช่วยเหลือตนเองได้ (Self - help) เพื่อจุดมุ่งหมายให้มีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเดิม (Betterment) ดำเนินการไปสู่ สิ่งที่ต้องการปรารถนา (Desired State) ทั้งยังมุ่งแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น โดยผ่านการมีส่วนร่วม (Participation) ของสมาชิกของชุมชน (Stakeholders) ที่มีเป้าหมายคือการร่วมคิดร่วมตัดสินใจ และร่วมดำเนินกิจกรรมซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติจริง (Learning by doing) เนื่องจากการมีส่วนร่วมเป็นการตอบสนองต่อ สักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์และยังสนองตอบต่อความต้องการของชาวบ้าน

การทำกิจกรรมร่วมกันไม่เพียงแต่ให้เป็นไปตามกำหนดของสถาบันการศึกษาในชุมชน ที่ได้รับ ผลของความหลากหลายเท่านั้น แต่ยังได้รับการยอมรับในการมีส่วนร่วมในการวางแผนการ และส่งเสริมหลักในการสร้างโครงการสร้างสังคมด้วยความหลากหลาย ความคิดที่นำมาจัดตั้งกองทุนในโครงการจะได้รับจากความร่วมมือกันของพลเมืองกับคณาจารย์และนักเรียนของวิทยาลัยเพื่อสร้างหลักสูตร การได้รับความรู้จากประสบการณ์ในการทำงานต่างๆ ร่วมกัน จะทำให้เกิดความรู้ที่หลากหลายในสังคม (Judkins , Bennett M , Lahurd , Ryan A , 1999)

คาเวน เบิร์นเน็ต (Cavin Burnnet) ผู้อำนวยการของ Coppin State ได้กล่าวว่า เราไม่สามารถเพิกเฉยได้กับความเป็นจริงในเรื่องการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เราสามารถสร้างความเข้มแข็งได้ด้วยการเพิ่มจำนวน ขยายจำนวนโปรแกรมการศึกษา และการทำให้วิทยาลัยเป็นที่ดึงดูดใจ เป็นไปตามความคาดหวังของผู้เรียน ด้วยการที่เราจะต้องทำงานร่วมมือกันกับชุมชน (Santos Rivesra , 1998)

จะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเกิดขึ้นระหว่างชุมชนกับสถาบันการศึกษา ย่อมทำให้เกิดผลดีแก่การพัฒนาสังคมเพราะทำให้ทุกฝ่ายไม่ว่าจะเป็นประชาชน คณาจารย์ ผู้บริหารรวมทั้งบุคลากรทั้งภายในและภายนอกสถาบันการศึกษา ได้เข้ามาผูกสัมพันธ์กันก่อให้เกิดความคิดร่วมกัน เข้าใจกัน ได้รับความรู้ที่หลากหลาย สามารถพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด และทรัพยากรที่ต่างมีอยู่ต่อกันได้อย่างสมานฉันท์นั้นเป็นความสำคัญแห่งเป้าหมายที่จะนำไปสู่การพัฒนาประเทศชาติซึ่งพอจะสรุปการมีส่วนร่วมที่ศึกษาได้เป็น 6 ด้าน ดังนี้

- 1) การมีส่วนร่วมด้านการสำรวจปัญหา
- 2) การมีส่วนร่วมด้านการวางแผนดำเนินการ
- 3) การมีส่วนร่วมด้านปฏิบัติการ
- 4) การมีส่วนร่วมด้านการลงทุน
- 5) การมีส่วนร่วมด้านการรับผลประโยชน์
- 6) การมีส่วนร่วมด้านการประเมินผล

สรุปการมีส่วนร่วมเป็นหัวใจของรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันราชภัฏกับชุมชน เพื่อพัฒนาด้านวัฒนธรรม ก่อให้เกิดความคิดร่วมกัน เข้าใจกัน สามารถพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ใช้ทรัพยากรอย่างสมานฉันท์ นำไปสู่การพัฒนาประเทศชาติ

2.3 ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชน

การมีส่วนร่วมของประชาชนจะมุ่งที่การให้ความร่วมมือในกิจกรรมที่หลากหลายซึ่งประชาชนจะให้ความร่วมมือกับบุคคลหรือหน่วยงานต่างๆ เพื่อมุ่งหวังที่จะสร้างความสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นในหน่วยงานหรือกลุ่มชุมชนนั้น อันจะเป็นแนวทางสู่การพัฒนาในด้านต่างๆ ต่อไป ดังมีผู้กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้มากมายดังนี้

อคิน รพีพัฒน์ (2537 อ้างถึงในศรีนทิพย์ จานศิลา , 2540) ได้กำหนดช่วงจังหวะและแบ่งระยะการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนไว้ ดังนี้

- 1) การค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหา ตลอดจนแนวทางแก้ไข
- 2) การตัดสินใจเลือกแนวทางและวางแผนพัฒนาแก้ไขปัญหา
- 3) การปฏิบัติตามแผน
- 4) การประเมินผลกิจกรรม

ลักษณะของปัจจัยที่สนับสนุนให้ชุมชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการพัฒนา

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2536) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการพัฒนา ดังนี้

1. ปัจจัยทางด้านบุคคล บุคคลที่จะทำงานพัฒนาเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของประชาชนต้องสร้างเงื่อนไขของบทบาทของตนให้พร้อมที่จะเข้าไปทำงานและให้ประชาชนมีส่วนร่วม โดยต้องมีทัศนคติและจิตสำนึกต่อประชาชนอย่างเหมาะสม เช่น การยอมรับศักดิ์ศรีของประชาชน เท่าเทียมกับตน การมีความเชื่อและเคารพในตัวประชาชน การพร้อมที่จะเรียนรู้จากประชาชน และให้โอกาสแก่ประชาชนในการแสดงความคิดเห็นและร่วมในกิจกรรมการพัฒนา และการส่งเสริมให้เหมาะสม ในขณะที่เดียวกันควรให้โอกาสผู้นำชุมชน รวมไปถึงบุคคลที่มีความคิดริเริ่มในการกระตุ้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาให้มีบทบาทในการพัฒนาอย่างเต็มความสามารถ

2. ปัจจัยด้านการบริหาร เป็นผลที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติตามระเบียบราชการหรือองค์กรพัฒนา เอกชนควรนำมาใช้ให้มีความยืดหยุ่นในการปฏิบัติพอสมควร เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ค่อนข้างเป็นอิสระและไม่ผูกพันกับระเบียบราชการมากเกินไป

3. ปัจจัยด้านโครงสร้างชุมชน แบ่งออกเป็นหลายองค์ประกอบ คือ

3.1 ลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชน ชุมชนใดที่มีความสัมพันธ์ในชุมชนเป็นลักษณะปฐมภูมิ รู้จักเป็นญาติพี่น้อง การมีส่วนร่วมจะดีกว่าชุมชนที่มีประชาชนจากหลายแห่ง และต่างวัฒนธรรมมาอยู่ด้วยกัน โดยมีฐานะความเป็นอยู่และความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันแบบทุติยภูมิ

3.2 โครงสร้างของประชากร ชุมชนมีโครงสร้างประชากรวัยแรงงานมาก การมีส่วนร่วมจะมีมากกว่าโครงสร้างชุมชนที่วัยแรงงานย้ายออกไปทำงานที่อื่น

3.3 วัฒนธรรมชุมชนที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วม เช่น การที่คนในชุมชนมีความเห็นอกเห็นใจและการเห็นความสำคัญของการช่วยเหลือผู้อื่น จะทำให้ชุมชนเกิดการมีส่วนร่วมในชุมชนมากกว่าชุมชนที่ต่างคนต่างอยู่

3.4 ค่านิยมของชุมชน เช่น ค่านิยมการนับถือผู้นำอาวุโสหรือผู้นำชุมชนทำให้ผู้นำชุมชนเป็นแกนนำที่จะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ได้

3.5 คุณภาพของประชากร ในชุมชนที่ประชากรมีคุณภาพดี เช่น ฐานะรายได้ดีการศึกษาดีมีทัศนคติที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม มีความตื่นตัวในการพึ่งตนเอง จะเอื้ออำนวยให้ประชาชนมีจิตสำนึกในการมีส่วนร่วมของชุมชนมากกว่า

3.6 โครงสร้างของอำนาจ หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มที่มีอิทธิพลในการตัดสินใจของกลุ่มในชุมชน เช่น ผู้นำชุมชน ซึ่งโดยมากมักมีฐานะดี มีความรู้และประสบการณ์มากกว่าคนอื่น ถ้าผู้นำเห็นประโยชน์ในการมีส่วนร่วม ก็จะเป็นแกนนำในการมีส่วนร่วมของประชาชน

3.7 ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของประชาชน ถ้าชุมชนตั้งถิ่นฐานมีลักษณะเป็นกลุ่มจะทำให้ประชาชนรู้จักกันและทำกิจกรรมร่วมกันมากกว่าชุมชนที่ตั้งอยู่อย่างกระจัดกระจายยากต่อการรวมกลุ่ม

3.8 ทรัพยากรและสภาพแวดล้อมของชุมชน ชุมชนใดมีทรัพยากรและมีสภาพแวดล้อมของชุมชนที่ดี เช่น เป็นชุมชนที่อยู่ในเขตชลประทานหรือประชาชนมีการศึกษาดี มีรายได้จากการเกษตรสม่ำเสมอทุกปี จะทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชนที่ขาดทรัพยากรและมีสภาพแวดล้อมที่ไม่ดี

อาลีน ฟอนานอฟฟ์ (Arlene Fonarnoff อ้างถึงในวิชชุญา สิงห์โต , 2530) ได้เสนอความเห็นในทำนองเดียวกันว่า กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น ประกอบด้วยสิ่งต่อไปนี้

- 1). การวางแผน ซึ่งรวมถึงการตัดสินใจในการกำหนดเป้าหมาย
- 2). การดำเนินงาน
- 3). การใช้บริการจากโครงการ
- 4). การมีส่วนร่วมจากการได้รับประโยชน์

องค์การอนามัยโลก (World Health Organization, 1981, อ้างถึงในสถาบันดำรงราชานุภาพ , สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทย, 2539) ได้เสนอรูปแบบของการมีส่วนร่วม ที่ถือว่าเป็นรูปแบบที่แท้จริงหรือสมบูรณ์จะต้องประกอบด้วยกระบวนการ 4 ขั้นตอน คือ

- 1). การวางแผน ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา จัดอันดับความสำคัญ เป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตามประเมินผล และประการสำคัญคือการตัดสินใจด้วยตนเอง
- 2). การดำเนินกิจกรรม ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการ และการบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรรควบคุมทางการเงินและบริการ

3). การใช้ประโยชน์ ประชาชนจะต้องมีความสามารถในการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งพาตนเองและควบคุมสังคม

4). การได้รับประโยชน์ ประชาชนจะต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่เท่ากัน ซึ่งอาจจะเป็นประโยชน์ส่วนตัว สังคม หรือวัตถุประสงค์

จอร์น เอ็ม โคเฮน และนอร์แมน ที อัฟฮอฟ (John M. Cohen and Norman T. Uphoff, 1980) ได้แบ่งเป็น 4 ขั้นตอน คือ

1). การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision making) ประกอบไปด้วย การริเริ่มตัดสินใจ การดำเนินการตัดสินใจ และการตัดสินใจปฏิบัติการ

2). การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วยการสนับสนุนด้านทรัพยากร การบริหาร และการประสานขอความร่วมมือ

3). การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ ผลประโยชน์ทางสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล

4). การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

ไบรแอนท์และไวท์ (Bryant and White, 1982) แบ่งลักษณะการมีส่วนร่วมเป็น 3 ประเภท คือ

1. การมีส่วนร่วมในแนวระดับ (horizontal forms of participation) เป็นการมีส่วนร่วมแบบดั้งเดิมที่กำหนดโดยการเข้าร่วมเป็นสมาชิกพรรคการเมือง หรือ พฤติกรรมทางการเมือง เช่น การเลือกตั้งการณรงค์หาเสียงกิจกรรมกลุ่มผลประโยชน์ การแนะนำชักชวน การมีส่วนร่วมแบบนี้ประชาชนจะเข้ามามีส่วนในความพยายามที่จะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจนโยบายต่างๆ ซึ่งมีมากมายในช่วงทศวรรษ 1950 - 1960

2. การมีส่วนร่วมในแนวตั้ง (vertical forms of participation) เกิดในช่วงต่อจากแบบที่ 1 การมีส่วนร่วมในแนวตั้งเป็นการที่ประชาชนมีความสัมพันธ์ในเรื่องต่างๆ กับผู้นำหรือเจ้าหน้าที่ เพื่อได้รับผลประโยชน์จากกันและกัน (mutually beneficial) เช่น โครงการของนาย - บ่าว และกลไกทางการเมืองต่างๆ ซึ่งมีมากในช่วงทศวรรษ

การมีส่วนร่วมทั้ง 2 แบบข้างต้น ประชาชนไม่ค่อยให้ความสนใจกับการมีอิทธิพลต่อรัฐบาล แต่จะสนใจสร้างความสัมพันธ์เป็นการเฉพาะ และการได้รับผลประโยชน์ต่างๆ จากรัฐบาล ซึ่งส่วนใหญ่ก็เป็นเรื่องของกระบวนการทางการเมือง (1970 อ้างถึงในชินรัตน์ สมสืบ , 2539)

3. การมีส่วนร่วมในการบริหาร (participation in administrative process) เป็นการมีส่วนร่วมที่เป็นทั้งในแนวนอน และแนวตั้ง อาจจะเป็นแบบของกิจกรรมที่กลุ่มผลประโยชน์กำหนดการตัดสินใจในการบริหาร หรือการแลกเปลี่ยนระหว่างนาย - บ่าว อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่มีการเข้าไปร่วมมากกว่า 2 แบบข้างต้น เช่น การวางใจยอมรับเทคโนโลยีใหม่ การวางแผนทำกิจกรรมมุ่งหลังคาบ้านร่วมกัน การวางแผนตลาด และการเข้าร่วมการฝึกอบรม เป็นต้น

ไบรแอนท์และไวท์ ยังได้วิเคราะห์ว่าในช่วงทศวรรษ 1950 - 1960 การมีส่วนร่วมในแนวตั้งได้รับการขัดขวางจากกองทัพ และไม่สามารถมีอิทธิพลถึงระดับชาติได้ มีความเกรงกลัวว่าการมีส่วนร่วมในทางการเมืองจะเป็นที่มาของความวุ่นวายและมีการปฏิวัติต่างๆ รัฐบาลหลายประเทศจึงจำกัดขอบเขตการมีส่วนร่วมทางการเมืองแม้จะเป็นเรื่องของการพัฒนาชนบทก็ตาม ส่วนการพัฒนาที่เน้นการลงทุนและความเจริญเติบโต และโครงสร้างทางการบริหารจากบนลงล่าง (top-down) ในช่วงนี้มีความเชื่อว่าความเจริญเติบโตจะกระจายไปยังประชาชน (trickle down) และจะกระตุ้นให้ประชาชน เข้าร่วมกระบวนการทางการเมือง การมีพรรคการเมืองจึงเป็นวิธีการจะให้ประชาชนมีส่วนร่วม

ในช่วงทศวรรษ 1970 ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการบริหารมากขึ้น เพราะเชื่อว่าถ้าคนมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนามากขึ้นก็จะมีคนสนใจการปฏิวัติน้อยลงยิ่งไปกว่านั้นกระบวนการทางการเมืองไม่ได้รับการพัฒนา และไม่มีผลกระทบต่อประชาชนเท่าที่ควร ในขณะที่กระบวนการดำเนินการมีโอกาสให้ประชาชนหรือกลุ่มต่างๆ แสดงข้อขัดแย้ง หรือแย้งชิงทรัพยากรที่มีจำกัดได้ และเป็นจุดเชื่อมระหว่างรัฐกับประชาชนได้ด้วย ต่อมาพบว่าการมีส่วนร่วมเป็นสิ่งสำคัญ และเป็นผลบวกต่อโครงการพัฒนาต่างๆ รวมทั้งทำให้ประชาชนในชนบทมีความสามารถในการพึ่งตนเอง (self-reliance) ซึ่งจะเป็นตัวเร่งในการพัฒนา โครงการใดถ้ามีประชาชนในท้องถิ่นเข้าร่วมด้วยย่อมคาดหมายได้ว่าจะประสบผลสำเร็จ การมีส่วนร่วมจะช่วยปรับปรุงโครงการ ความหมายของการมีส่วนร่วมจึงเป็นการเข้าร่วม (involvement) ของชาวนา ชาวไร่ในการออกแบบโครงการ และดำเนินโครงการ ตลอดจนการสละแรงงานหรือเงิน

เฮิร์ช (Hirsch 1990 : 185-186) กำหนดให้การมีส่วนร่วม มีจุดเด่น 3 ด้าน คือ ด้านบริบท (Context) การมีส่วนร่วมเป็นการนำคนในท้องถิ่นที่รู้จักสังคมและสิ่งแวดล้อมทางกายภาพของชุมชนอย่างแท้จริงให้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาทำให้สามารถตัดสินใจได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้านการปฏิบัติ (Practical) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทำให้คนในท้องถิ่นมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา และทำให้ประชาชนมีโอกาสใช้ความสามารถของตนเองในการร่วมกันทำงานทั้งในรูปของความคิด การตัดสินใจและการกระทำอย่างเต็มที่ รวมทั้งมีความรู้สึกว่าเป็นเจ้าของชุมชนและต้องการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชนมากกว่าการนำโครงการที่กำหนดเรียบร้อยแล้วทุกอย่างจากภายนอกชุมชนแล้วจึงนำมาใช้ในชุมชน ซึ่งจะทำให้คนในชุมชนปฏิเสธและหลีกเลี่ยงที่จะให้ความร่วมมือ ด้านจิตใจ (Moral) การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทำให้เขาเกิดความรู้สึกว่าเป็นเจ้าของ มีสิทธิในการตัดสินใจในสิ่งที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของตน

โกลด์และมาร์สเดน (1987) ได้รวบรวมแนวคิดในการนำการมีส่วนร่วมไปปฏิบัติกิจกรรมในการพัฒนาชนบท ดังนี้

1. วิธีการร่วมมือ เป็นการลงทุนดำเนินงานและช่วยเหลือเกื้อกูลในกิจกรรมที่แสดงถึงการมีส่วนร่วมอย่างเฉพาะเจาะจง ในรูปแบบที่ทางรัฐบาลเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการดำเนินการให้มีส่วนร่วม ดังนี้

1) จัดให้มีการกระจายอำนาจจากส่วนกลาง เพื่อให้ชาวชนบทได้ตัดสินใจในเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นชนบทของเขา

2) ชักนำให้มีการประสานงาน (ของหน่วยงานราชการและเอกชน) ในระดับท้องถิ่น เพื่อส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมในท้องถิ่น

3) ให้มีการจัดรูปแบบหรือองค์กรที่จะกำหนดแผนงานในระดับท้องถิ่นเพื่อให้ประชาชน
ได้มีส่วนร่วมอย่างจริงจัง

แต่อย่างไรก็ตาม การที่ทางราชการจะดำเนินการให้เกิดการดำเนินการที่กล่าวมานั้น นับว่าเป็นเรื่องที่ยาก เพราะต้องมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและปรับปรุงรูปแบบของทางราชการเป็นอย่างมากจึงจะเกิดผลนี้ได้ โดยเฉพาะการที่จะให้ชาวชนบทได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในกระบวนการตัดสินใจ ซึ่งเป็นกระบวนการที่กว้าง รวมถึงการที่ได้เรียนรู้การได้ค้นคว้าหาข้อมูล การวิเคราะห์และถกเถียงปัญหาและข้อสรุป ซึ่งจะนำไปสู่นโยบายและการปฏิบัติที่เป็นทางการต่อไป ซึ่งการที่จะปฏิบัติดังนี้

ได้นั้น จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างและวิธีการวางแผนของระบบราชการอย่างขนานใหญ่ เพราะในการพัฒนาชนบทตามความต้องการของทางราชการ มักมีการกำหนดล่วงหน้าไว้แล้วว่า จะให้ชาวชนบทได้มีส่วนร่วมเพียงใดในการดำเนินงานหรือการก่อตั้งองค์กรขึ้นมา ผลการดำเนินงานนี้ จึงมักปรากฏออกมาว่าประชาชนมีส่วนในการตัดสินใจและสร้างผลงานน้อยกว่าที่ควรจะเป็น เนื่องจากการมีส่วนร่วมที่ปฏิบัติกันจริงๆ มีพื้นฐานมาจากการกำหนดขอบเขตไว้ก่อนแล้ว ได้มองว่าเพื่อให้สามารถจัดการสิ่งที่จะใช้ในโครงการได้ ส่วนประชากรชนบทส่วนใหญ่ยังอยู่นอกวงการ จึงไม่ได้รับข่าวสารหรือไม่ได้เกี่ยวข้องกับกิจกรรมต่างๆ ที่จะมีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของเขาและการมีส่วนร่วมเช่นนี้ก็เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมอย่างเนือยๆ นั่นเอง

2. การพัฒนาชุมชน เป็นกิจกรรมที่แสดงถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนได้ชัดเจนขึ้นเพราะในโครงการพัฒนาชนบท ได้มีการกำหนดข้อจำกัดของการมีส่วนร่วมไว้แล้วว่าประชาชนจะร่วมทำในกิจกรรมใดได้บ้าง ซึ่งก็มีข้อดีที่ว่างานประเภทดังกล่าว ประชาชนพอจะมีเสียงในการแสดงความคิดเห็นได้บ้าง แต่ก็ยังไม่ถึงขั้นของการจัดตั้งองค์กร

3. การสร้างองค์กร กิจกรรมนี้เกิดจากแนวคิดที่ว่าถ้าสามารถจัดให้ชาวชนบทผู้ยากจนมีองค์การเกิดขึ้นได้ก็จะทำให้พวกเขามีส่วนร่วมในการพัฒนาอย่างแน่นอน

4. การได้มาซึ่งอำนาจ เป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการให้ชาวชนบทมีส่วนร่วมในการพัฒนา คือ การให้ได้มาซึ่งอำนาจในการพัฒนา โดยอำนาจที่ได้มา คือ การเข้าถึงการได้ควบคุมทรัพยากรที่จำเป็นที่จะปกป้องวิถีชีวิตของเขา ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้จะเกิดขึ้นจากการให้ความหมายของการมีส่วนร่วมโดยนัยที่เกี่ยวข้องกับการได้มาซึ่งอำนาจ เช่น การมีส่วนร่วมที่เกี่ยวพันกับการกระจายอำนาจในสังคม ซึ่งเป็นอำนาจที่จะทำให้กลุ่มชนได้ระบุว่า ความต้องการมีอะไรบ้างและเป็นความต้องการของใคร จะได้รับการกระจายทรัพยากรใดไปตอบสนองบ้าง หรืออำนาจเป็นเป้าหมายสำคัญของการมีส่วนร่วมและเมื่อการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนได้กระจายออกไป ก็เป็นการใช้พลังอำนาจร่วมกันของสมาชิกทั้งหมด

การมีส่วนร่วมดังกล่าวเพื่อประโยชน์ของส่วนรวมจะดำเนินการโดยใครอย่างไรนั้นในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้กำหนดไว้เป็นหน้าที่ของสถาบันอุดมศึกษาที่จะต้องชี้นำสังคมประสานทั้งความร่วมมือในการจัดการศึกษา ร่วมมือใช้ทรัพยากรร่วมกัน และร่วมรับผลประโยชน์ ดังนั้นสถาบันราชภัฏในฐานะสถาบันอุดมศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ซึ่งมีบทบาทในการ

สร้างความสัมพันธ์ของ ท้องถิ่นด้านวัฒนธรรม เพื่อให้วัฒนธรรมซึ่งเป็นตัวเชื่อมบูรณาการศักยภาพของสถานศึกษาและชุมชนให้เป็นกลไกในการพัฒนาประเทศ

3. บทบาทของสถาบันราชภัฏในการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน

จากข้อกำหนดตามกฎหมายและนโยบายของรัฐ รวมทั้งภารกิจด้านวัฒนธรรมส่งผลให้สถาบันอุดมศึกษาจะต้องรับนโยบายสู่การปฏิบัติในสถาบันการศึกษา เพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในท้องถิ่นด้วยรูปแบบที่หลากหลาย เพื่อช่วยยกระดับความเป็นอยู่ของคนในชุมชนและสังคมให้พัฒนาไปด้วยกันอย่างสมดุล และเป็นสื่อกลางให้คนในท้องถิ่นเข้าถึงแก่นของวัฒนธรรมไทย อันเป็นการช่วยฟื้นฟูเศรษฐกิจของภูมิภาค ท้องถิ่นให้แก่ชุมชนนั้นๆ ได้อีกด้วย โดยนำทฤษฎีและแนวคิดของนักวิชาการมาเป็นฐานในการพัฒนาให้เกิดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันราชภัฏกับชุมชนเพื่อพัฒนาด้านวัฒนธรรม ในส่วนของสถาบันราชภัฏ ก็มีอุดมการณ์ที่จะเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ดังนั้น

ปรัชญาและวัตถุประสงค์ ตามมาตรา 7 แห่งพระราชบัญญัติสถาบันราชภัฏ พ.ศ. 2538 ได้กำหนดว่าสถาบันราชภัฏเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น มีวัตถุประสงค์ให้การศึกษาและวิชาชีพชั้นสูง ทำการวิจัย ให้บริการทางวิชาการแก่สังคม ปรับปรุง ถ่ายทอด และพัฒนาเทคโนโลยี ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ผลิตครูและส่งเสริมวิทยฐานะครู

3.1 ภารกิจด้านวัฒนธรรม

มิลเลอร์ (Mueller, K.H, 1961) เสนอว่าสถาบันอุดมศึกษามีหน้าที่ที่จะต้องทำนุบำรุง ส่งเสริม ฟื้นฟูและถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมให้คงอยู่จากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งต่อไป ตรงนี้ถือเป็นพันธกิจที่สำคัญ ซึ่งจะดำเนินการได้ต้องได้รับความร่วมมือประสานสัมพันธ์กับชุมชนที่สถาบันนั้นตั้งอยู่ จะต้องจับมือกัน เพื่อที่จะสงวนรักษา ทำนุบำรุง ฟื้นฟู พัฒนาวัฒนธรรม ซึ่งเป็นมรดกตกทอดของคนเอาไว้

ภารกิจด้านการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมถือเป็นภารกิจหลักหนึ่งของสถาบันอุดมศึกษา โดยเฉพาะสถาบันราชภัฏ สถาบันอุดมศึกษาและสถาบันการศึกษาทั่วไปในแต่ละจังหวัดถือเป็นหน่วยรับผิดชอบ และมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรด้านภูมิปัญญาไทยในระดับปริญญา รวมทั้งการจัดการ

เรียนการสอนเพื่อความต้องการของท้องถิ่นทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน เพื่อจัดช่องว่างระหว่างสถาบันการศึกษากับชุมชน และเนื่องจากสถาบันอุดมศึกษาเป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูงมุ่งผลิตบัณฑิตให้เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณค่าของประเทศ ส่งเสริมการเรียนการสอน การศึกษาค้นคว้าวิจัย อีกทั้งจะต้องเป็นแหล่งทรัพยากรการเรียนรู้ที่สำคัญ (Clark and Neave, 1992 ; Rasoderoka, 2001) ดังนั้น สถาบันอุดมศึกษา จึงต้องเป็นหลักในการผลิตองค์ความรู้ที่เกิดจากการประสานวิทยาการทางศาสตร์สากลและภูมิปัญญาไทยอย่างสมดุลและเป็นสื่อกลางให้คนในท้องถิ่นได้เข้าถึงแก่นของวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะสถาบันราชภัฏวชิรญาณการเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่นรวมทั้งภารกิจหลักของสถาบันด้านการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมจึงส่งผลไปสู่การก่อให้เกิดบทบาทของสถาบันราชภัฏและการมีส่วนร่วมของประชาชน

3.2 หลักการพัฒนาชุมชน โดยสถาบันอุดมศึกษา

3.2.1 ความหมายของหลักการพัฒนาชุมชนโดยสถาบันอุดมศึกษา

การพัฒนาชุมชนโดยสถาบันอุดมศึกษา หมายถึง กระบวนการที่สนับสนุนให้เกิดความพยายามของผู้คนในชุมชนร่วมกับประชาคมในสถาบันอุดมศึกษา เพื่อปรับปรุงสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน เพื่อบูรณาการชุมชนให้เข้ากับภารกิจและงานของสถาบันอุดมศึกษา และเพื่อให้สถาบันอุดมศึกษามีส่วนร่วมช่วยเสริมศักยภาพของชุมชนอันก่อให้เกิดการพัฒนาในระดับชาติอย่างเต็มที่

การพัฒนาชุมชนโดยสถาบันอุดมศึกษา หมายถึง กระบวนการที่สนับสนุนให้เกิดความพยายามของผู้คนในชุมชนร่วมกับประชาคมในสถาบันอุดมศึกษา เพื่อปรับปรุงสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชน เพื่อบูรณาการชุมชนให้เข้ากับภารกิจและงานของสถาบันอุดมศึกษา และเพื่อให้สถาบันอุดมศึกษามีส่วนร่วมช่วยเสริมศักยภาพของชุมชนอันก่อให้เกิดการพัฒนาในระดับชาติอย่างเต็มที่

ปัจจัยที่เป็นสาระสำคัญ 2 ประการ ในการพัฒนาชุมชนโดยสถาบันอุดมศึกษา

(Ruopp, 1993)

1. การมีส่วนร่วมของผู้คนในชุมชนเพื่อปรับปรุงระดับความเป็นอยู่ โดยอาศัยการริเริ่มของตนเองให้มากที่สุด เช่น การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น
2. การให้บริการทางเทคนิคและทางวิชาการด้านต่างๆ โดยสถาบันอุดมศึกษา เพื่อสนับสนุนการริเริ่มเหล่านั้น รวมทั้งการประสานพลังร่วมเพื่อให้เกิดผลลัพธ์อย่างมีประสิทธิภาพ

ทั้งนี้ผลลัพธ์ เกิดจากการจัดทำโครงการต่างๆ ร่วมกันระหว่างชุมชนและสถาบัน

3.2.2 หลักการพัฒนาชุมชนโดยสถาบันอุดมศึกษา

สถาบันอุดมศึกษาควรมีบทบาทในการพัฒนาชุมชนตามภารกิจในการบริการสังคม โดยแสวงหาโอกาสและแนวทางที่ก่อให้เกิดกิจกรรมทางวิชาการและวัฒนธรรมในชุมชน เนื่องจากสถาบันอุดมศึกษาเป็น “ชุมชนวิชาการ” ซึ่งบุคคลในท้องถิ่นแสวงหาคำปรึกษา ในทำนองเดียวกันองค์กรใน ชุมชนอาจเชิญอาจารย์เป็นองค์ปาฐกในกิจกรรมต่างๆ และเป็นทีที่ปรึกษาในกิจกรรมบุคคลในชุมชนอาจเข้ามาใช้อาคารสถานที่ ร่วมเป็นผู้ชมในงานแสดงศิลปะต่างๆ ของสถาบัน หรือเข้ารับการอบรมพัฒนาบุคลากรในการประชุมปฏิบัติต่างๆ

สหประชาชาติได้นำเสนอหลักการพัฒนาชุมชนโดยทั่วไป ซึ่งสามารถเป็นแนวทางสำหรับสถาบันอุดมศึกษาได้ดี 11 ประการ ดังนี้ (United Nations , 2002)

1. การเปลี่ยนแปลงที่เป็นสาระสำคัญในชุมชนอาจสัมฤทธิ์ผลได้ในระยะเวลาสั้น
2. การศึกษาสำหรับชุมชนควรจัดตั้งขึ้นเพื่อสนองความจำเป็นตามความรู้สึกรู้สึกของบุคคลในชุมชน
3. สิ่งสำคัญที่สุดคือการจัดการกับปัญหาในจุดที่ก่อให้เกิดผลอย่างแท้จริง
4. ในการพิจารณาการเปลี่ยนแปลง ควรลดทอนประเด็นให้เป็นคุณสมบัติสากลโดยวิตรอน รายละเอียดเฉพาะวัฒนธรรมของแต่ละสังคมเสียก่อน
5. จัดการให้บุคคลที่เป็นผู้ริเริ่มกระบวนการเปลี่ยนแปลง นำปัจจัยสากล เสนอรูปแบบที่สามารถยอมรับได้ในวัฒนธรรมชุมชนนั้นๆ

6. ผู้คนเรียนรู้ได้ดีที่สุดจากบุคคลที่เห็นว่าเป็นพวกเดียวกัน
7. โปรแกรมการศึกษาเพื่อชุมชน ควรจัดตามสาขาวิชาที่ก่อให้เกิดผลประโยชน์ของชุมชนร่วมกับสถาบันหรือองค์กรที่ทำงานสัมพันธ์กัน
8. ในการเลือกกระบวนการที่ใช้ ควรพิจารณาตามเกณฑ์ความเหมาะสมในการทำให้ผู้คนในชุมชนพึ่งพาตนเองได้อย่างสมบูรณ์
9. ควรกำกับดูแลกระบวนการในชุมชนอย่างระมัดระวัง
10. ทักษะวัฒนธรรมในชุมชนมีบูรณาการ มีความสำคัญควรแก่การเคารพ จำเป็นต้องเข้าใจในองค์รวมของวัฒนธรรม
11. ผู้คนในทุกชุมชนจำเป็นที่จะต้องขยายวงการเป็นสมาชิกชุมชนสู่ประชาชนของชาติและพลเมืองโลกในที่สุด

ชุมชนเป็นพื้นฐานของสังคมประชาธิปไตย เสรี การเสริมสร้างให้เกิดชุมชนที่มีผู้เรียนรู้อย่างอิสระอย่างมีความคิดเป็นแนวทางหนึ่งในการทำนุบำรุงกระบวนการประชาธิปไตย สถาบันอุดมศึกษาเป็น องค์กรสำคัญที่สามารถบริการทางการศึกษา โดยให้โอกาสแก่ผู้เรียนที่เป็นผู้ใหญ่ในชุมชนได้หลากหลาย แม้ว่าชุมชนต่างๆ จะมีกิจกรรม โปรแกรมอันแสดงถึงโอกาสทางการศึกษามากมาย แต่การเรียนรู้ที่แท้จริงมิได้เกิดขึ้นกับชุมชนในฐานะกลุ่มคน และภูมิปัญญาก็มีได้อยู่ในชุมชนแต่ปรากฏอยู่ในปัจเจกบุคคลต่างๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นชุมชนนั้น การจัดโปรแกรมการศึกษาแก่ชุมชนโดยสถาบันอุดมศึกษา จึงควรเน้นกระบวนการให้ปัจเจกบุคคลเกิดความพึงพอใจในประสบการณ์ในการเรียนรู้ที่สร้างขึ้นในบริบทของสังคมชุมชนกรอปด้วยค่านิยมท้องถิ่นที่สมดุล กับค่านิยมสากล และเฉพาะเจาะจงในบริบทชุมชนของตน ปัจเจกบุคคลอาศัยโครงการและกิจกรรมที่สถาบันอุดมศึกษาจัดให้ เพื่อเกิดความเข้าใจตนเองได้ดีขึ้น ค้นพบความหมายใหม่ๆ เกิดความชัดเจนในการงานครอบครัว ศาสนาและชุมชนของตน โดยเอื้อประโยชน์แก่สวัสดิการสังคม ก่อให้เกิดความคิดเห็นใหม่ ที่นำชุมชนให้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่นำการเปลี่ยนแปลงกระบวนการ การอุดมศึกษาที่จัดให้แก่ชุมชนจึงเป็นประโยชน์โดยตรงต่อการสร้างชุมชนเข้มแข็งที่ยั่งยืน ซึ่งมีรากฐานในตัวปัจเจกบุคคล และโอกาสเลือกวิถีการเรียนอย่างเสรี

กล่าวโดยสรุปการเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับชุมชนนั้นต่างเป็นภาระหน้าที่ของทั้ง 2 ฝ่าย ในบริบทแห่งการเสริมสร้างให้เกิดความแข็งแกร่งในชุมชน สถาบันอุดมศึกษาสามารถนำวิธีการมาเป็นตัวเชื่อมในการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนได้หลากหลาย โดยเริ่มคำนึงถึงภูมิปัญญาตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคลจนรวมเป็นกลุ่มอาศัยโครงการและกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ความพึงพอใจและการได้รับประโยชน์จากกลุ่มของสังคมชุมชนกรอปด้วยค่านิยมท้องถิ่นที่สมดุลกับค่านิยมของสากลจนสามารถสร้างความแข็งแกร่งให้แก่ชุมชนนั้นๆ ได้

3.2.3 รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับชุมชน

อาร์.อาร์เดน มูน (R. Arden Moon อ้างถึงใน Hickey , H. W. and Curtis Van Voorhees, 1969) เสนอรูปแบบความสัมพันธ์ว่าประกอบด้วย 2 ด้าน คือ สถาบันการศึกษากับชุมชนเพื่อให้ความร่วมมือกันมีส่วนร่วมต่อกัน จะเกิดมีผลประโยชน์ร่วมกันได้แก่ การพัฒนาวัฒนธรรมจะมีการพัฒนาร่วมกัน สถาบันอุดมศึกษาจะมีวิธีการพัฒนาสถาบันที่หลากหลาย ชุมชนเองก็เช่นเดียวกันมีสิ่งที่จะต้องพัฒนามากมายหลายอย่าง แต่สิ่งหนึ่งที่จะต้องให้ความร่วมมือซึ่งกันและกัน คือความสำคัญของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่อยู่ที่จะต้องจรรโลงอย่างไร และจัดโปรแกรม (program) อย่างไร นี่คือความตระหนักที่จะต้องรับรู้ร่วมกัน ซึ่งจะนำไปสู่ความต้องการร่วมกัน สิ่งที่สถาบันการศึกษาและชุมชนควรจะร่วมมือกันจะปรากฏตามวิธีการที่ อาร์.อาร์เดน มูน เสนอไว้และสามารถนำมาปรับใช้ได้ดังนี้

1. ความร่วมมือ หรือปฏิสัมพันธ์ ระหว่างสถาบันการศึกษาและชุมชนเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาสถาบันการศึกษาและชุมชน
2. การสื่อสารเป็นหัวใจของการร่วมมือ
3. การประเมินอย่างต่อเนื่องจะทำให้เกิดความสอดคล้องต่อการตระหนักในการรับรู้ของทั้งสถาบันการศึกษาและชุมชน
4. ผู้มีอำนาจในสถาบันการศึกษาและชุมชนต้องประสานความสัมพันธ์และร่วมมือกันในการพัฒนาเพื่อความต้องการและผลประโยชน์ร่วมกัน
5. ทั้งสถาบันการศึกษาและชุมชนจะต้องพัฒนาตัวเองร่วมกัน หรือคู่ขนานกันไป ในกิจกรรมความร่วมมือ แล้วต้องมีความมั่นใจว่า จะต้องทำอย่างต่อเนื่อง
6. สถาบันเป็นกลไกของชุมชนที่จะให้สิ่งอำนวยความสะดวกในการประสานงาน เอื้ออำนวย และนำเอานิสิตนักศึกษา รวมทั้งบุคลากรภายในสถาบัน มาร่วมกับประชาชนในการจัดกิจกรรมเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาด้านวัฒนธรรม
7. ผู้ประสานงานของสถาบันการศึกษาและผู้ประสานงานในชุมชนจะต้องร่วมมือกันอย่างใกล้ชิด การปฏิสัมพันธ์ระหว่างสถาบันการศึกษาจะช่วยในเรื่องการพัฒนาชุมชนด้านวัฒนธรรม เพราะว่าสังคมก้าวไปข้างหน้า การประสานงานจะต้องเกิดขึ้นระหว่างองค์กรและชุมชน

บรรยากาศของความคิดเห็นซึ่งเป็นมุมมองที่เกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชนจะไวต่อการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในบริบทของความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับชุมชน ประวัติ

ศาสตร์ของประเทศสหรัฐอเมริกาพูดถึงจริยธรรม โดยการยกตัวอย่าง การพิจารณาตัดสินทางจริยธรรมเกี่ยวกับบ้านเก่าที่สมควรอนุรักษ์ไว้ หรือจะทุบทิ้งเพื่อสร้างห้างสรรพสินค้าที่ทันสมัย ถ้าชุมชนไม่เห็นด้วยต้องรวมตัวกันอย่างเข้มแข็งต่อสู้ให้ได้มาซึ่งการอนุรักษ์บ้านหลังนั้น เมื่อรักษาไว้ได้ก็อาจก่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกันกับสถาบันอุดมศึกษา โดยการให้นักศึกษา คณาจารย์คอยดูแลอย่างใกล้ชิด ลักษณะนี้คือชุมชนมีส่วนช่วยพัฒนา วัฒนธรรม แต่บางครั้งชุมชนอาจสร้างความเป็นบ่อนทำลายให้เกิดขึ้นก็ได้ หรือสถาบันอุดมศึกษาก็มีส่วนเสริมให้ชุมชนดี บางทีก็อาจลดให้ชุมชนเสื่อมโทรมลงได้ เช่น ชุมชนเขามีมานานเป็นชุมชนที่ดี เมื่อเอามหาวิทยาลัยมาสร้าง ณ ชุมชนแห่งนี้ วัฒนธรรมที่ดีของชุมชนนั้นอาจถูกบ่อนทำลายลงเสื่อมโทรมลงก็ได้ (Fletcher, Colun and Neil Thompson, ed. 1980)

ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับชุมชนจึงเป็นสิ่งที่ควรจะดำเนินไปด้วยกัน เพราะต่างฝ่ายต่างจะช่วยเกื้อหนุนซึ่งกันและกันในการที่จะช่วยพัฒนาสังคม โดยเฉพาะด้านวัฒนธรรมของสังคมเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ในสังคมนั้น ซึ่งมีสถาบันการศึกษาโดยเฉพาะสถาบันอุดมศึกษาเป็นฐานรองรับ และส่งเสริมด้านการศึกษา มีชุมชนเป็นฐานที่แข็งแกร่งในการฝึกพลังเพื่อเสริมฐานของสถาบันอุดมศึกษาในการที่จะพัฒนาท้องถิ่นนั้น ๆ ผู้สังคมผู้ประเทศชาติต่อไป ซึ่งสอดคล้องกับทฤษฎีการร่วมมือ

3.2.4 ทฤษฎีการร่วมมือ

ทฤษฎีการร่วมมือของดูช (Deustch' s Cooperative Theory, 1973) กล่าวว่ากลุ่มคนที่มารวมกันเพื่อทำงานหรือทำกิจกรรมใดๆ ร่วมกัน ต่างมีความเชื่อว่าจะมีความเชื่อมโยงระหว่างจุดประสงค์ของสมาชิกกลุ่มแต่ละคน ดังนั้นหากมีสมาชิกกลุ่มคนหนึ่งคนใดกำลังก้าวไปสู่ความสำเร็จ จะทำให้สมาชิกคนอื่น ๆ ในกลุ่มก้าวไปสู่ความสำเร็จด้วยเช่นกัน สมาชิกกลุ่มทุกคนจึงช่วยเหลือสนับสนุนซึ่งกันและกัน เพราะตระหนักดีว่าความสำเร็จของสมาชิกกลุ่มคนหนึ่งคนใด จะเป็นความสำเร็จของผู้อื่นในกลุ่มด้วยกระบวนการร่วมมือจึงกระตุ้นให้เกิดพลังในการทำงานที่มีผู้รับผิดชอบ หลากหลาย มีการแบ่งภาระความรับผิดชอบกันในระหว่างสมาชิกกลุ่ม ทำให้เกิดผลดีในการทำงาน เพราะจะทำให้ได้เนื้องานมากขึ้น และมีคุณภาพสูงขึ้น สมาชิกกลุ่มมีจุดประสงค์ในการทำงานร่วมกัน จึงมีการแสดงความคิดเห็นเพื่อหาข้อสรุปร่วมกัน เป็นการนำกลุ่มไปสู่ความสำเร็จตามความมุ่งหมาย สมาชิกกลุ่มมีความเชื่อมั่นว่า ความพยายาม การทดลอง และการเสี่ยงของเขาจะได้รับการสนับสนุน

และช่วยเหลือจากเพื่อร่วมกลุ่ม ทำให้เกิดความมั่นใจในการทำงาน และยังทำให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีในระหว่างสมาชิกกลุ่มอีกด้วย

ทฤษฎีการมีส่วนร่วมของแอสติน (Astin's A Theory of Involvement, 1985) กล่าวว่า นักศึกษาเรียนรู้โดยการมีส่วนร่วม (students learn by becoming involved) เขาอธิบายว่า หลักพื้นฐานของการมีส่วนร่วมมี 5 ประการ คือ

1. การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ต้องใช้ทั้งร่างกายและแรงใจ การมีส่วนร่วมมีทั้งการมีส่วนร่วมในส่วนที่เฉพาะเจาะจง หรือการมีส่วนร่วมโดยทั่วไปก็ได้
2. การมีส่วนร่วม เป็นมโนทัศน์ที่ต่อเนื่อง นักศึกษาแต่ละคนจะมีส่วนร่วมในกิจกรรมโดยใช้พลังงาน ความสามารถ ทักษะต่าง ๆ กันในช่วงเวลาและสถานการณ์ที่ต่างกัน
3. การมีส่วนร่วมจะแสดงออกมาทั้งในด้านปริมาณและด้านคุณลักษณะ
4. ปริมาณการเรียนรู้หรือพัฒนาการของบุคคล เป็นสัดส่วนโดยตรงกับปริมาณและคุณภาพของการมีส่วนร่วม
5. สัมฤทธิ์ผลทางการศึกษา มีความสัมพันธ์กับการที่สถาบันการศึกษาให้โอกาส นักศึกษามีส่วนร่วมในการเรียนมากน้อยเพียงใด

แอสตินเรียกร้องให้สถาบันการศึกษา สร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการศึกษจะได้พบปะแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความรู้กับผู้อื่น การมีส่วนร่วมเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาการเรียนรู้นักศึกษา หากนักศึกษามีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ เขาจะเป็นผู้นำให้เกิดพัฒนาการด้านการเรียนรู้ด้วยตัวเอง

กอร์ดอน (Gordon, 1996) ได้เสนอขอบบวนการร่วมมือร่วมใจ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน เพื่อให้ผู้อยู่ในความร่วมมือร่วมใจได้เรียนรู้และใช้ข้อมูลอย่างกว้างขวางเพื่อนำไปสู่ข้อยุติร่วมกัน คือ

ขั้นตอนที่ 1 กำหนดปัญหา ปัญหาจะต้องถูกกำหนดและจะต้องกำหนดทรัพยากรที่จะใช้และผูกพันที่จะมีส่วนร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 2 การกำหนดทิศทาง กฎแห่งพื้นฐานจะต้องกำหนดขึ้น ได้แก่การกำหนดขั้นตอน และกำหนดกลุ่มย่อยที่จะทำงาน เพื่อที่จะแสวงหาข้อมูลร่วมกัน แสวงหาทางเลือกและกำหนด ข้อตกลงร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 3 การปฏิบัติการ หลักการที่จะทำงานร่วมกับหน่วยสนับสนุนข้างนอกจะต้องกำหนดขึ้น รวมทั้งการจัดองค์ประกอบในการที่จะตรวจสอบการปฏิบัติ

3.3 สถาบันราชภัฏกับการพัฒนาชุมชนเข้มแข็ง

ประเวศ วะสี (2535) แสดงแนวคิดว่าความเข้มแข็งของชุมชนอาจพิจารณาได้จากความสามารถของชุมชนในการจัดระบบการดูแลและแบ่งสรรทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์และเป็นธรรมแก่สมาชิกของชุมชนทำให้ชุมชนสามารถสร้างระบบการจัดการทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชนได้ สำหรับชุมชนที่อ่อนแอในหลาย ๆ กรณี ทรัพยากรธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นที่ดินหรือน้ำไม่ได้เป็นของชุมชน หากแต่เป็นนายทุนภายนอกชุมชนหรือรัฐได้มอบให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาดูแลหรือให้สัมปทานแก่พ่อค้า การขาดสิทธิในการเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน นอกจากจะทำให้ชุมชนไม่อาจใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์กับชุมชนแล้วยังทำให้ชุมชนไม่อาจดูแลหรืออนุรักษ์ให้ทรัพยากรธรรมชาติดำรงอยู่อย่างยั่งยืน เพื่อเป็นการสร้างระบบนิเวศที่ดีให้กับชุมชนด้วย

นอกจากนี้ประเวศ วะสี (2536) มองมิติทางด้านสังคมความเข้มแข็งของมิติทางด้านสังคมของ ชุมชนสามารถพิจารณาได้ว่าความสามารถของชุมชนที่จะจัดระเบียบทางสังคมของชุมชนให้เอื้อต่อการที่สมาชิกของชุมชนจะอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข สามัคคี เอื้อเพื่อและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ทั้งนี้เพราะถึงแม้ว่าสถาบันครอบครัวจะถูกคาดหวังให้ทำหน้าที่ดังกล่าวแก่สมาชิกของครอบครัว แต่ในหลาย ๆ กรณีครอบครัวเองอาจประสบปัญหาไม่สามารถแก้ไขภาวะวิกฤตของครอบครัวได้โดยลำพัง หรือในเวลาที่ชุมชนประสบภาวะวิกฤต เช่นฝนแล้ง พืชผลเสียหาย หรือผลผลิตราคาตกต่ำ ชุมชนจะต้องมีกลไก หรือการจัดระเบียบที่จะต้องจัดสวัสดิการให้กับครอบครัวที่เดือดร้อน รวมทั้งความสามารถของชุมชนที่จะจัดการกับภาวะวิกฤตของชุมชน หรือจัดการกับสิ่งที่เข้ามาคุกคามสันติสุขของชุมชน เช่นการมีโจรผู้ร้าย การเข้ามาของสิ่งเสพติด หรือการพนัน ความสามารถของชุมชนที่จะจัดระเบียบทางสังคมของชุมชนให้สามารถร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนไม่ว่าปัญหานั้นจะเกิดจากสมาชิกหรือเกิดจากคนภายนอกชุมชนเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงแรงเกาเกี่ยวที่คนในชุมชนมีต่อกัน และสะท้อนให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการสร้างกลไกให้สังคมดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง มีสันติสุข และมีความสามัคคี ซึ่งเป็นรากฐานของความเข้มแข็งของชุมชน

ความเข้มแข็งทางด้านสังคมของชุมชน จึงน่าจะพิจารณาจากการที่ชุมชนสามารถสร้างกลไกที่จะทำให้คนมีจิตสำนึกต่อส่วนรวม มีความผูกพันกับสมาชิกอื่นๆ ในชุมชน โดยเฉพาะการ

ดำรงรักษาการจัดระเบียบความสัมพันธ์แบบเดิมที่คนสามารถรวมกลุ่มกันอย่างไม่เป็นทางการเพื่อช่วยเหลือกันในด้านแรงงาน รวมไปถึงความสามารถในการจัดระเบียบทางสังคมที่จะขจัดปัญหาความขัดแย้ง ความรุนแรง หรือภาวะวิกฤตที่อาจเกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของคนในชุมชนได้ นอกจากนี้ยังอาจดูได้จากความสามารถของชุมชนที่จะจัดระบบสวัสดิการ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการจำเป็นที่อาจเกิดขึ้นในชุมชน ความอ่อนแอของชุมชนในด้านมิติทางด้านสังคมอาจดูได้จากทัศนคติของคนในชุมชนที่มองว่าทางออกของปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนไม่ได้อยู่ที่คนในชุมชนจะร่วมมือแก้ไขปัญหา หากอยู่ที่การเรียกร้องให้รัฐหรือข้าราชการหรือผู้มี อิทธิพลเข้ามาจัดการแก้ไขปัญหาให้ เพราะวิธีคิดเช่นนี้มีส่วนผลักดันให้ชุมชนชนบทมีความอ่อนแอลงมากขึ้น เพราะต้องรอคอยการเข้ามาช่วยเหลือจากรัฐหรือจากองค์กรทางสังคมอื่นๆ เป็นผู้ร่วมทำงาน (Partnership) เพื่อให้เป้าหมายที่ชุมชนตั้งไว้บรรลุผล

ส่วนมิติทางด้านวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นจากระบบความสัมพันธ์ และการจัดระเบียบการอยู่ร่วมกันของคนในชุมชน วัฒนธรรมเป็นความเชื่อ เป็นอุดมการณ์ เป็นคุณค่า เป็นมาตรฐานที่คนในชุมชนมีส่วนร่วม คนในชุมชนจะมีความยึดโยงเกาะเกี่ยวและสามารถดำเนินชีวิตไปได้ อย่างราบรื่นเพราะสมาชิกของชุมชนมีวัฒนธรรมร่วมกัน วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ถูกถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง กระบวนการนี้เป็นกลไกที่ทำให้สังคมมีเอกลักษณ์ และเอกภาพ การมีชีวิตอยู่ร่วมกันในชุมชนมาเป็นเวลานานทำให้คนในชุมชนสามารถสร้างสมวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับมิติต่างๆ ของชีวิตชุมชน เช่น การผลิต การบริโภค การรักษาโรค การสันตนาการ การแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง การจัดสวัสดิการ ให้คนในชุมชน สิ่งเหล่านี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นภูมิปัญญาที่คนในชุมชนได้สะสมและถ่ายทอดสืบต่อกันมาโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่ไม่เป็นทางการ เช่น โดยการฝึกปฏิบัติ โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ หรือผ่านกระบวนการอบรมสั่งสอน ซึ่งมีผลทำให้สมาชิกของชุมชนได้เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนและเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้อย่างเข้มแข็ง

นอกจากแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของไทยจะมีผลทำให้กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจำกัดมีจุดเน้นอยู่ที่การศึกษาในระบบ ละเลยการถ่ายทอดและปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาของชุมชนให้ สอดคล้องกับภาวะการณ์ที่เปลี่ยนไปแล้ว การพัฒนาที่เน้นการเจริญเติบโตทางด้านอุตสาหกรรมได้พยายามขยายตลาดบริโภคภายในประเทศให้มากขึ้น การกระตุ้นให้มีการบริโภคสินค้าต่าง ๆ ที่ไม่เคยเป็นที่ต้องการมาก่อนได้กระทำในรูปแบบต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการขยายตลาดให้เข้าถึงมือประชาชนได้ง่ายขึ้นหรือการโฆษณาสินค้าผ่านสื่อต่าง ๆ หรือการใช้วาทกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนที่ยั่งยืน คนในเมือง หรือคนที่เจริญแล้วมีส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดภาวะที่เรียกว่า “บริโภค

นิยม” ขึ้นในสังคมไทย โดยทั่วไปซึ่งรวมถึงคนในชนบทด้วย สิ่งเหล่านี้มีผลทำให้ชุมชนไทยจำนวนมาก มีความต้องการสินค้าที่ผลิตจากภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น ต้องการเงินมากขึ้น ซึ่งมีส่วนกระตุ้นให้คน พยายามเพิ่มผลผลิตด้วยการลงทุนให้มากขึ้น นำไปสู่ภาวะที่ต้องพึ่งพิงเงินทุน เทคโนโลยีและตลาดจาก ระบบ ซึ่งชาวชนบทมีอำนาจต่อรองในระดับที่ต่ำลงทุกที ชุมชนในที่นี้อาจหมายถึงหมู่บ้านมากกว่า 1 หมู่ โดยหมู่บ้านเหล่านี้จะดำเนินกิจกรรมทางสังคมร่วมกัน อาจไปวัด หรือใช้แหล่งน้ำร่วมกัน

ความเข้มแข็งในทางวัฒนธรรมของชุมชนอาจดูได้จากความสามารถของชุมชนในการ แก้ไขปัญหาด้วยสติปัญญา มีการแลกเปลี่ยนความรู้กันอย่างกว้างขวางและต่อเนื่อง มีการสืบสานภูมิ ปัญญาความรู้ ชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพ ภูมิปัญญา และมีความภาคภูมิใจในลักษณะต่าง ๆ กัน

ในรายงานการวิจัยของมณฑล ทัวมฮิม (2543) ได้กล่าวเสริมถึงความสำคัญของชุมชน เข้มแข็งว่าการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนของประเทศไทยปรากฏว่าได้รับการช่วยเหลือจาก โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United National Development Programme : UNDP) ด้วย งบประมาณ 810,000 เหรียญสหรัฐ เพื่อดำเนินโครงการสนับสนุนแผนการริเริ่มสร้างเสริมความเข้ม แข็งของชุมชนเพื่อเผชิญปัญหาวิกฤต (The Support of the Community Empowerment for Response to Crisis Action Plan : CERCAP / UNAP) และได้กำหนดเกณฑ์การพิจารณาลักษณะชุมชน ที่มีความเข้มแข็ง จำนวน 8 ประการ ดังนี้

- 1) สมาชิกของชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนและชุมชนที่จะแก้ไขปัญหา และพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง
- 2) สมาชิกของชุมชนพร้อมที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาของตนเองและชุมชน
- 3) มีกระบวนการของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง จนเป็นวิถีของชุมชน ซึ่งขับเคลื่อนโดยผู้นำองค์กรชุมชนในลักษณะเปิดโอกาสให้กับสมาชิกทั้งหมด เข้ามีส่วนร่วม โปร่งใสและพร้อมรับการตรวจสอบ
- 4) สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชน กำหนดวิสัยทัศน์ ร่วม ร่วมคิด ตัดสินใจ ดำเนินงาน ติดตามและประเมินผลการแก้ปัญหาและการพัฒนาของชุมชน ผ่านกระบวนการของชุมชน
- 5) สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ ผ่านการร่วมกระบวนการชุมชน
- 6) มีแผนของชุมชน
- 7) การพึ่งความช่วยเหลือจากคนภายนอกเป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้

8) มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา

นอกจากนี้ มันทนา ท่วมยิ้ม (2543) ยังได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับหลักการการมีส่วนร่วมของชุมชนจนทำให้เกิดความเข้มแข็งขึ้นในชุมชนนั้น มีหลายประการ ขึ้นอยู่กับหลักการที่นักวิชาการจะกำหนดเกณฑ์การพิจารณาตามพื้นฐานแนวคิดของแต่ละคน แต่ในที่สุดแล้ว สารสำคัญของเกณฑ์การพิจารณาความเข้มแข็งของชุมชนมักสอดคล้องใกล้เคียงกัน และมีองค์ประกอบที่คล้ายคลึงกัน ดังต่อไปนี้

1) หลักการพึ่งตนเอง (Self – Reliance)

ความพยายามพึ่งตนเองได้กลายเป็นแนวทางและความหวังใหม่ในการพัฒนาประเทศ โครงการหรือกิจกรรมพัฒนาทั้งหลายที่มุ่งสู่ระดับพื้นที่มักจะกระทำภายใต้คำขวัญ “การช่วยตนเอง” การพึ่งตนเองมีความสำคัญหรือสามารถก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านเศรษฐกิจหากชุมชนใดสามารถพึ่งตนเองได้ โดยเฉพาะในกระบวนการผลิตจะช่วยให้ชุมชนนั้นลดการเสียเปรียบในการต้องนำวัตถุดิบหรือผลผลิตไปขายในราคาถูก

2) หลักการเข้ามามีส่วนร่วม (Participation)

การมีส่วนร่วมมีได้ทุกระดับตั้งแต่ระดับชาติจนถึงระดับหมู่บ้าน การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของรัฐ หรือกิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่ประชาชนยินดีมาร่วมด้วย โดยที่การมีส่วนร่วมนี้ จะมีความหมายว่าสมาชิกทุกคนจะร่วมรับผลประโยชน์ร่วมลงทุนลงแรงด้วย จึงจะเป็นการมีส่วนร่วมในความหมายที่เป็นธรรม

3) หลักความเท่าเทียมกัน (Equality)

ความเท่าเทียมกัน หมายถึง ทุกคนมีความเสมอภาคหรือปราศจากความเหลื่อมล้ำกัน อย่างแท้จริงในทุกๆด้าน ไม่ว่าจะทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สุขภาพอนามัย การศึกษา ฯลฯ แต่ความเป็นจริงของสภาพสังคมแล้วมนุษย์ไม่อาจเท่าเทียมกันได้อย่างแท้จริง ความเสมอภาคที่ทุกๆฝ่ายโดยเฉพาะรัฐบาลของทุกๆประเทศทำได้ก็คือ พยายามจัดให้ประชาชนของตนมีความเป็นอยู่และศักดิ์ศรีใกล้เคียงกัน โดยพยายามจัดบริการสาธารณะต่างๆ ไม่ว่าจะทางด้านการศึกษา สาธารณสุขและอื่นๆให้ทั่วถึง กล่าวคือสิ่งที่รัฐบาลพยายามทำได้ก็คือ การก่อให้เกิด “ความเสมอภาคในโอกาส” นี้คือ บริการที่รัฐต่างๆ พยายามดำเนินการเพื่อให้ราษฎรได้มีโอกาสพัฒนาตน เพิ่มความสามารถให้แก่ตน จนอยู่ในฐานะที่แข่งขันกับคนอื่นได้ รวมทั้งสามารถขยับฐานะทางสังคมของตนได้ที่ละเล็กละน้อย จนใน

ที่สุดสามารถที่จะมีฐานะทัดเทียมกับผู้อื่นได้ด้วยน้ำมือของตนเอง ความแตกต่างทางด้านสังคมไม่ว่าจะเป็นเรื่องของเชื้อชาติ ศาสนา สถานภาพของบิดามารดาหรือวงศ์ตระกูลก็ตาม ไม่ควรเป็นสิ่งกีดขวางโอกาสของคนเหล่านี้ที่จะแข่งขันแสดงความสามารถกันอย่างเสมอภาคได้ การเปิดโอกาสให้กว้างขึ้นจึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ดังนั้น ความเสมอภาคจึงหมายถึงสถานะที่สมาชิกของสังคมได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็นทางด้านกฎหมาย การปกครอง การเศรษฐกิจ การศึกษา การเข้าถึงบริการของรัฐและอื่น ๆ ประเด็นสำคัญในการกำหนดหลักการว่าด้วยความเสมอภาค จึงพยายามที่จะให้มนุษย์ทุกคนในสังคมมีความคล่องตัวที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้เท่าที่จะมีโอกาสพัฒนาความสามารถของตนให้เกิดประโยชน์สูงสุด ต่อตนและสังคม โดยไม่กดขี่ขูดรีดอันเป็นจุดหมายสูงสุดในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ แม้ไม่สามารถสร้างความเสมอภาคโดยสมบูรณ์ได้อย่างแท้จริง ดังนั้น ในสภาพสังคมปัจจุบันรัฐบาลโดยทั่วไปรวมทั้งของประเทศไทยจึงมักจะมีหลักประกันเกี่ยวกับความเสมอภาคพื้นฐานให้กับสมาชิกของสังคม โดยประกาศเป็นกฎหมายความเสมอภาคพื้นฐานที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญ

4) หลักความสามารถและภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวคิดเกี่ยวกับความสามารถและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยแยกพิจารณาออกเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับความสามารถหรือศักยภาพในการพัฒนา มีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อให้ชุมชนสะท้อนความสามารถในการปรับตัวต่อนวัตกรรม ความกระตือรือร้นในการพัฒนาความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ กิจกรรมที่เป็นประโยชน์ ความเชื่อมั่นในหลักธรรมคำสั่งสอนของศาสนาในศาสนา ความใฝ่รู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ ความอดทน อดกลั้นต่อการเบียดเบียนแย่งชิงกันและกัน ความรู้ ความสามารถและทักษะในการดำรงชีวิตอย่างเป็นสุข ความสามารถในการมองเห็นปัญหา สาเหตุและแนวทางแก้ไข ทักษะในการปฏิบัติตามแผนและติดตามผลให้บรรลุเป้าหมาย ความมีจินตนาการในการมองภาพอนาคต การรู้จักศึกษาหาวิธีการที่จะนำชุมชนไปสู่อนาคตที่พึงประสงค์ การรู้จักใช้และคัดแปลงเทคโนโลยีให้เหมาะสม การรู้จักจุดเด่นจุดด้อยของทรัพยากรบุคคล และการรู้จักประเมินสภาพการณ์และแสวงหาทางเลือกที่ดีที่สุด สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา ท้องถิ่นยึดหลักสำหรับที่ต้องการให้ชุมชนมีรูปแบบและวิธีการที่เป็นลักษณะเฉพาะของตนเองในด้านการป้องกันรักษาชีวิตและทรัพย์สิน ด้านการจัดสรรทรัพยากรบุคคลและธรรมชาติ ด้านการดำรงชีวิตอย่างเป็นปกติสุขร่วมกัน ด้านการแปลงสิ่งที่เป็นโทษให้เป็นคุณประโยชน์ ด้านวัฒนธรรมที่อนุรักษ์ความเป็นชุมชน ด้านการแสวงหาปัจจัยการผลิตอย่างครบวงจร ด้านการถ่ายทอดองค์ความรู้ของชุมชนไปสู่ลูกหลาน ด้านการเสริมสร้างภาวะจิตใจให้เข้มแข็งหนักแน่น ด้านการปกครองตนเองของชุมชน ด้านการบริหารสถาบันของชุมชน ด้านการป้องกันและลดโทษของชุมชน ด้านการกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับของชุมชนด้านการระดม

สรรพกำลังของชุมชน ด้านการบั่นทอนอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมภายนอก และด้านการสร้างจิตสำนึก ความเป็นเจ้าของชุมชน นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างศักยภาพในการพัฒนาและภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนบทก็ยังเป็นประเด็นสำคัญในการพิจารณาถึงความเข้มแข็งของชุมชนอีกด้วย ปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการอนุรักษ์ สร้างสรรค์และพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนนั้น ก็คือ ความสามารถในการพัฒนาศักยภาพในการพัฒนาในทุกๆ ด้าน ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เพราะว่าความสามารถในการปรับตัวและยอมรับในการต้องทำการผลิตใหม่ ซึ่งเป็นศักยภาพพื้นฐานในการอนุรักษ์ สร้างสรรค์ และพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านต่างๆ รวมทั้งความสามารถของสมาชิกในชุมชนในด้านความมีจินตนาการ ในการมองภาพอนาคตของชุมชน ทักษะในการรู้จักประเมินสถานการณ์และแสวงหาทางเลือกที่ดีที่สุด ตลอดจนความชำนาญในการวางแผน การปฏิบัติตามแผน การติดตามผลให้บรรลุเป้าหมายหรือวิสัยทัศน์ของชุมชนจะเป็นศักยภาพเสริมที่เร่งเร้า และกระตุ้นภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนให้แสวงหารูปแบบและวิธีการที่เหมาะสมในการสร้างจิตสำนึกความเป็นเจ้าของชุมชนและด้านอื่น ๆ

ผลจากการทบทวนเอกสารทางวิชาการดังกล่าวทำให้ได้ข้อสรุปแนวคิดเกี่ยวกับความเข้มแข็งของชุมชนเน้นหลักการสำคัญจำนวน 4 ประการ ได้แก่ หลักการพึ่งตนเอง หลักการเข้ามามีส่วนร่วม หลักความเท่าเทียมกัน และหลักความสามารถและภูมิปัญญาท้องถิ่น

4. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับชุมชน เพื่อพัฒนา ด้านวัฒนธรรม

จากแนวคิดและทฤษฎีสามารถนำมาเป็นพื้นฐานรองรับการสร้างรูปแบบฯ ในการวิจัยครั้งนี้ได้ 3 ส่วน ได้แก่

4.1 แนวคิดทฤษฎีของคาลด์เวลล์และสปิงค์ (Caldwell and Spinks, 1986) กล่าวถึงการพัฒนาศึกษาโดยให้ชื่อว่าจะจรการบริหารในสถาบันการศึกษาแบบมีส่วนร่วม (The Collaborative School Management Cycle) ประกอบด้วย การศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาการกำหนดเป้าหมาย การกำหนดวัตถุประสงค์และแนวทาง การกำหนดแผนงาน / โครงการ การจัดสรรงบประมาณ การปฏิบัติตามแผน การประเมินผลและปรับปรุงแผนและเมื่อนำมาบูรณาการกับแนวคิดทฤษฎีของคอฟแมน (Kaufman, 1972) ซึ่งได้พัฒนาวิธีการเชิงระบบ (system approach) มาใช้เป็นเครื่องมือในการวางแผนการศึกษาจำแนกเป็น 2 ส่วน คือ การกำหนดปัญหาและการแก้ปัญหา การกำหนดปัญหาเป็นการบอกสภาพปัจจุบันว่าเป็นอย่างไร (What is) และต่อไปควรจะเป็นอย่างไร (What should be) จากนั้นก็ต้องระบุทางเลือกที่เป็นไปได้ในการแก้ปัญหาเพื่อบอกว่าจะแก้ปัญหาอย่างไร (How) ส่วนด้าน

การแก้ปัญหาจะต้องประกอบด้วยการตัดสินใจ การปฏิบัติตามทางเลือก การประเมินผลการปฏิบัติ และการทบทวนการดำเนินการ นอกจากนี้การมีส่วนร่วมในการวางแผนยังเป็นหลักการที่มีประโยชน์ เพราะทำให้สมาชิกในองค์การเกิดการพัฒนา เกิดความเข้าใจในหน่วยงานและทำให้ทุกคนสนองตอบเป้าหมายขององค์การอย่างมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น (Ackoff, 1981) ส่วนฮอยและมิสเกล (Hoy and Miskel, 1987) ยังได้เสริมถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมของการวางแผนว่าในการกำหนดเป้าหมายนั้น เมื่อผู้ร่วมงานยอมรับแล้วจะทำให้ได้ผลงานที่สูงกว่าผู้บริหารทำแต่ลำพังคนเดียว เฮิร์ช (Hirsch, 1990) กำหนดให้การมีส่วนร่วม มีจุดเด่น 3 ด้าน คือ ด้านบริบท (Context) การมีส่วนร่วมเป็นการนำคนในท้องถิ่นที่รู้จักสังคมและสิ่งแวดล้อมทางกายภาพของชุมชนอย่างแท้จริงให้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาทำให้สามารถตัดสินใจได้อย่างมีประสิทธิภาพ ด้านการปฏิบัติ (Practical) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจทำให้คนในท้องถิ่นมีความรู้สึกว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนา และทำให้ประชาชน มีโอกาสใช้ความสามารถของตนเองในการร่วมกันทำงานทั้งในรูปของความคิด การตัดสินใจและการกระทำอย่างเต็มที่ รวมทั้งมีความรู้สึกว่าตนเองเป็นเจ้าของชุมชนและต้องการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชนมากกว่าการนำโครงการที่กำหนดเรียบร้อยแล้วทุกอย่างจากภายนอกชุมชนแล้วจึงนำมาใช้ในชุมชน ซึ่งจะ使人ในชุมชนปฏิเสธและหลีกเลี่ยงที่จะให้ความร่วมมือ ด้านจิตใจ (Moral) การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมทำให้เขาเกิดความรู้สึกว่าตนเองมีสิทธิในการตัดสินใจในสิ่งที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของตน

กล่าวโดยสรุป ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันอุดมศึกษากับชุมชนเพื่อพัฒนา ด้านวัฒนธรรมนั้นการดำเนินงานด้านการวางแผนพัฒนาควรให้ชุมชนได้มีส่วนร่วม ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งสำคัญและควรที่จะดำเนินการเป็นลำดับแรก

4.2 กระบวนการพลังร่วมระหว่างสถาบันการศึกษา กับชุมชนก่อให้เกิดวัฒนธรรม (Haspeslagh and Jemison in Campbell and Luchs, 1998) เป็นการบูรณาการ การอนุรักษ์วัฒนธรรมด้วยการตั้งสม อบรม ฝึกฝนของสถาบันการศึกษาให้เกิดความรู้ความเข้าใจวัฒนธรรมของชุมชน โดยมีการแสวงหาความร่วมมือจากภายนอกแลกเปลี่ยนความรับผิดชอบอย่างมีการประสานให้เป็นเอกภาพ

4.3. ใช้สื่อปฏิสัมพันธ์วัฒนธรรมของชาติตามแนวพระราชดำริสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2544) ซึ่งประกอบด้วย สถานที่สำคัญ บุคลากรสำคัญและปราชญ์ชาวบ้าน วิถีชีวิต ภูมิปัญญา ของดีท้องถิ่น และธรรมชาติวิทยาмаจักรระบบ

การรวบรวม เผยแพร่และพัฒนาโดยการสร้างความสัมพันธ์ในการดำเนินงานของสถาบันราชภัฏกับชุมชน

รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันราชภัฏกับชุมชนเพื่อพัฒนาด้านวัฒนธรรม ลักษณะรูปแบบการวิจัยครั้งนี้เน้นความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันราชภัฏกับชุมชนในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติการ ระดับนโยบายเป็นระดับของการวางแผนพัฒนาด้านวัฒนธรรมโดยเริ่มตั้งแต่ขั้นเตรียมการขั้นดำเนินการและขั้นประเมินผล ซึ่งครอบคลุมในด้านบุคลากร ทรัพยากรและงบประมาณ ส่วนระดับปฏิบัติการเป็นระดับของการดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรมตามนโยบายของสถาบันทั้งด้านการจัดการศึกษาและด้านกิจกรรม

ตอนที่ 2 แนวคิดและทฤษฎีด้านวัฒนธรรม

1. ความหมายของวัฒนธรรม

คำว่า "วัฒนธรรม" เป็นคำที่มีความหมายอย่างหลากหลายตามที่นักวิชาการด้านวัฒนธรรมได้ให้ไว้ โดยมีการมองวัฒนธรรมในบริบทของสังคมที่แตกต่างกันทั้ง ๆ ที่ความหมายของวัฒนธรรมได้มีปรากฏไว้ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (พ.ศ. 2525) ให้ความหมายไว้ว่า "วัฒนธรรม" หมายถึง ความเจริญ ความงอกงาม "ธรรม" หมายถึง คุณความดี คำสอนในศาสนา ความจริง ความยุติธรรม ความถูกต้อง กฎเกณฑ์ และคำว่า "วัฒนธรรม" หมายถึง สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามแก่หมู่คณะ วิถีชีวิตของหมู่คณะใน พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485 หมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชนทางวิชาการ หมายถึงพฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่ผลิตสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และร่วมใช้อยู่ในหมู่พวกของตน จากความหมายของคำว่า "วัฒนธรรม" ที่กล่าวมาข้างต้น นักวิชาการด้านวัฒนธรรมก็ยังเห็นว่า ความหมายของวัฒนธรรมสามารถมองได้อีกหลายแง่มุมทั้งในมุมกว้างและและมุมลึกแตกต่างกันไปตามแนวคิดของนักวิชาการที่หลากหลายความคิดดังต่อไปนี้

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (2540) ทรงให้ความหมายไว้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง วิถีการดำเนินชีวิตของหมู่คณะ หรือกลุ่มชนกลุ่มหนึ่ง เป็นแบบอย่างมาตรฐานเดียวกับที่สมาชิกในกลุ่มสังคมนั้นรู้ เข้าใจ และยอมรับใช้ร่วมกัน เป็นลักษณะการดำรงชีวิตที่ทำให้กลุ่ม

สังคมนั้นแตกต่างจากกลุ่มสังคมอื่น ๆ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไม่คงที่ การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรม คือภาพสะท้อนการเปลี่ยนแปลงในสังคมที่เป็นผู้สร้างสรรค์วัฒนธรรมนั้น ๆ

ความหมายของวัฒนธรรมตามทัศนะของพระยาอนุมานราชธน (2524) พอสรุปได้ว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อความเจริญงอกงามทั้งด้านความคิด ความรู้สึก แล้วแสดงออกให้เห็นเป็นวิถีชีวิตของส่วนรวม เช่นความประเพณีและกิริยาอาการหรือการกระทำใด ๆ ของมนุษย์ให้เป็นแบบเดียวกัน ซึ่งจะปรากฏทางภาษา ศิลปะ ความเชื่อถือ ระเบียบประเพณี จนกลายเป็นมรดกของสังคมที่มีการสืบต่อจากคนรุ่นเก่า โดยสังคมรับและรักษาไว้ให้เจริญงอกงามต่อ ๆ กันมา

วัฒนธรรมในความหมายที่เชื่อถือกันแพร่หลายมาช้านาน ตั้งแต่สมัยที่ก่อตั้งกระทรวง วัฒนธรรมในรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ให้ความหมายว่า หมายถึง สิ่งที่ดีงามและมีคุณค่า ซึ่งคนในสังคมประพฤติปฏิบัติหรือแสดงออกมาช้านานในลักษณะที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณี และศิลปกรรมอันมีทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมที่ควรแก่การอนุรักษ์

พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต) (อ้างถึงในสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2544) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้หลายนัย ดังนี้

วัฒนธรรม หมายถึง ผลรวมของการสั่งสมสิ่งสร้างสรรค์และภูมิธรรม ภูมิปัญญา ที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาของสังคมนั้น ๆ

"วัฒนธรรม" หมายถึง การสั่งสมประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถ ภูมิปัญญาทั้งหมดที่ได้ช่วยให้มนุษย์ในสังคมนั้น ๆ อยู่รอดและเจริญสืบต่อกันมาและเป็นอยู่อย่างที่เป็นในปัจจุบัน

"วัฒนธรรม" หมายถึง สิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามสืบมา และเป็นเนื้อตัวของความเจริญงอกงามที่มีอยู่ ซึ่งจะนี้เป็นพื้นฐานของความเจริญงอกงามต่อไป ตลอดจนเป็นเครื่องวัดระดับความเจริญงอกงามของสังคมนั้น ๆ

วัฒนธรรมอาจมีความหมายมากมายที่ใช้กันตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (พัทธา สายหู, 2533) ดังนี้

1. ความหมายทางราชการตามพระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2483 ซึ่งต่อมาถูกยกเลิกโดยพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2485 แต่คงรักษาคำจำกัดความไว้ ซึ่งเน้นลักษณะที่แสดงความเจริญงอกงาม
2. ความหมายที่ผู้มีการศึกษาตามแบบตะวันตกนิยมใช้หมายถึง สิ่งที่ดีมีค่าแสดงรสนิยมของผู้ดีหรือชนชั้นสูงที่มีการศึกษาและฐานะดี
3. ความหมายที่เน้นผลงานสร้างสรรค์ทางศิลปะและพุทธิปัญญาทุกแขนง ซึ่งมักเรียกรวมเป็นศัพท์คำว่า "ศิลปวัฒนธรรม"
4. ความหมายที่เน้นสิ่งที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีตกทอดมาจากบรรพบุรุษที่แสดงออกในทุกเรื่อง เช่น อาหาร เครื่องแต่งกาย ที่อยู่อาศัย การอาชีพ ประเพณี และการละเล่น
5. ความหมายว่าเป็นแบบอย่างวิถีชีวิตของคนกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมกลุ่มหนึ่ง

ความหมายของ "วัฒนธรรม" จะมีการผันเปลี่ยนเพิ่มเติมไปตามการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย ในสังคมนั้น ๆ ดังที่ประเวศ วะสี (2533) ได้กล่าวถึงความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่า วัฒนธรรมคือวิถีหรือระบบชีวิตที่ปัจจัยในอดีตหล่อหลอมขึ้นมา และถ่ายทอดสืบต่อกันมาในกลุ่มคน เผ่าพันธุ์ หรือประเทศวัฒนธรรมมีผลต่อการรับรู้ ความรู้สึก ความคิด ความเชื่อและพฤติกรรมของมนุษย์ ฉะนั้นวัฒนธรรมจึงมีอิทธิพลยิ่งใหญ่ต่อมนุษย์ ในทำนองเดียวกัน ประเวศ วะสี (2541) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมเพิ่มเติมไว้ว่าวัฒนธรรม หมายถึง วิถีทางการดำรงชีวิตทั้งหมด ซึ่งรวมถึงความเชื่อ ระบบคุณค่า อาชีพ การกิน การอยู่ การแต่งตัว ขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะ ไปจนกระทั่งนิสัยใจคอและวิถีแก้ปัญหาคำรกรักษาสุขภาพหรือการแพทย์พื้นบ้าน ความหมายของวัฒนธรรมสามารถเปลี่ยนไปตามกาลเวลาได้เสมอตามที่ อมรา พงศาพิชญ์ (2537) ได้กล่าวถึงว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ชีวิต เป็นทุก ๆ อย่างของคน ของสังคมขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษาพูด ความเชื่อ ฯลฯ และไม่ใช่สิ่งที่ตายไปแล้วที่จะต้องอนุรักษ์ วัฒนธรรมเปลี่ยนได้เสมอและจะต้องเปลี่ยนด้วยทั้งนี้เพราะการเกิดใหม่ของคนและสังคมที่เป็นไปอย่างต่อเนื่อง วัฒนธรรมจึงเป็นองค์ประกอบที่แยกไม่ออกระหว่างคน สังคม และสิ่งแวดล้อม

นอกจากนี้วัฒนธรรม หมายถึงวิถีชีวิตของคนในชุมชนและในสังคมโดยส่วนรวม ซึ่งกินความรวมถึงทั้งสังคมวัฒนธรรมและศิลปวัฒนธรรม วัฒนธรรมมิใช่เป็นนามธรรมและรูปธรรมที่หยุดนิ่ง แต่เปลี่ยนแปลงมีพลวัต ตลอดเวลา โดยวัฒนธรรมมุ่งความอยู่ดีมีสุข ของคนและสังคมโดยส่วนรวม วัฒนธรรมจึงต้องเชื่อมโยงระหว่างสภาพในอดีตผู้ปัจจุบันและผู้อ่อนาคค ต้องเชื่อมโยงระหว่างคนใน

สังคมซึ่งมีวัยต่างกัน ต้องเชื่อมโยงระหว่างสภาพตนเองต่อครอบครัว ชุมชน สังคมและสภาพรอบโลก ต้องเชื่อมโยงระหว่างความรู้ด้านต่างๆ ทั้งมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์และวิทยาศาสตร์ และต้องเชื่อมโยงระหว่างคนกับธรรมชาติ วัฒนธรรมจะพัฒนาออกมาได้ ต้องอาศัยความเชื่อมโยงและความเข้าใจในความหลากหลาย ความแตกต่าง และจุดร่วมของวัฒนธรรมท้องถิ่น วัฒนธรรมของชาติและวัฒนธรรมของโลก ซึ่งมีวิวัฒนาการและมีความเปลี่ยนแปลงมี พลวัตที่ไม่หยุดนิ่ง การประสาน เชื่อมโยงและถักทอวิถีชีวิตของคนและชุมชนต่าง ๆ รอบโลกและกับธรรมชาติเท่านั้นที่จะทำให้การพัฒนายั่งยืนได้ (สิปปนนท์ เกตุทัต อ้างถึงในกาสั๊ก เต๊ะจันหมาก, 2541)

ความหมายของวัฒนธรรม ตามความคิดของศรีศักร วัลลิโภคม และสุจิตต์ วงษ์เทศ (2533) อธิบายได้ว่าวัฒนธรรมในสังคมไทยเท่าที่ผ่านมาสามารถแยกได้เป็น 2 ประการ คือ

ประการแรก เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการใช้ค่านิยมด้านคุณค่ามาจับที่วัฒนธรรม โดยให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า หมายถึง สิ่งดีงามและมีคุณค่า ซึ่งคนในสังคมประพฤติปฏิบัติหรือแสดงออกมาซ้ำนานในลักษณะที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีและศิลปกรรมอันมีทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมที่ควรแก่การอนุรักษ์ เช่น การกราบไหว้ บ้านทรงไทย เป็นต้น วัฒนธรรมลักษณะนี้จะไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่ผูกพันกับสังคมมนุษย์ เป็นสิ่งเลื่อนลอยแยกตัวอยู่โดด ๆ

ประการที่สอง วัฒนธรรม หมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์คิดขึ้นและสร้างขึ้นมาเพื่อดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันภายในสังคม ทั้งเป็นสิ่งที่มิระเบียบแบบแผนและมีรูปแบบเป็นที่ยอมรับกันภายในสังคมนั้น ๆ ซึ่งในทัศนะของบุคคลภายนอกแล้วจะมีความเป็นเอกลักษณ์ เป็นวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์กับสังคมหรือกลุ่มคน สัมพันธ์กับกาลและเทศะหรือเวลาและสถานที่ เป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่งแต่มีความเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา วัฒนธรรมในความหมายนี้จึงมีวิวัฒนาการ

ความหมายในประการแรก อาจเป็นต้นเหตุให้เกิดความขัดแย้งเมื่อกลุ่มคนรุ่นหลัง ๆ ในช่วงเวลาต่อ ๆ มาอาจเห็นว่าไม่ดีงามแล้วล้มเลิกหรือทำลายสิ่งนั้น ดังนั้นการตัดสินใจว่า "ดีงามและมีคุณค่า" ควรเปลี่ยนเป็น "เหมาะสม" จึงจะสอดคล้องกับความเป็นจริงมากกว่าเพราะจะไม่หยุดนิ่ง แต่เป็นสิ่งที่มีความเคลื่อนไหวไปตามยุคตามสมัย ตามกาลและเทศะ ตามเวลาและสถานที่

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2544) ได้ให้ความหมายว่า วัฒนธรรมเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของสังคม เป็นแบบแผนการประพฤติและการแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิดในสถาน

การณ์ต่าง ๆ ที่สมาชิกในสังคมเดียวกันสามารถเข้าใจและซาบซึ้งร่วมกัน วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ วัฒนธรรมมีทั้งสาระและรูปแบบที่เป็นระบบความคิด วิธีการ โครงสร้างทางสังคม สถาบัน ตลอดจนแบบแผน และทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้น

วัฒนธรรมไทย หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นวิถีชีวิต จิตวิญญาณ ผลรวมอันเป็นเอกลักษณ์ของคนไทย ซึ่งคุณลักษณะดังกล่าวต้องใช้ระยะเวลาอันยาวนานในการสร้างสรรค์ ปรับปรุงแก้ไข จนเป็นที่ยอมรับ ถือว่าเป็นสิ่งค้ำจุนของสังคมเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและกาลสมัย เพื่อใช้เป็นเครื่องมือหรือแนวทางในการ แก้ไขปัญหาชีวิตและสังคม เป็นวิถีชีวิตที่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง พัฒนาการต่อเนื่องมาเป็นลำดับ วัฒนธรรมใดที่ขาดประโยชน์ไม่เหมาะสมแก่สภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงก็เสื่อมไปเป็น "มรดกทาง วัฒนธรรม" หรือวัฒนธรรมที่ตายแล้ว วัฒนธรรมใดที่ยังคงใช้ ได้สมควรก็พัฒนาต่อมาเป็นวัฒนธรรมร่วมสมัย (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2541)

วัฒนธรรมเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของคนในการอยู่ร่วมกันในสังคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง หมายถึง วิถีชีวิตของสังคม ซึ่งประกอบด้วยระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีทั้งส่วนที่เป็นธรรมชาติและสิ่งสร้างสรรค์ของมนุษย์ เนื่องจากองค์ประกอบดังกล่าว มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ งานวัฒนธรรมจึงต้องมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ของมนุษย์ สังคมและสิ่งแวดล้อมนั้น ๆ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2544) ในที่ประชุมนานาชาติเกี่ยวกับนโยบายวัฒนธรรมขององค์การศึกษาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ปี พ.ศ. 2525 ที่กรุงเม็กซิโกซิตีได้ให้ความหมายไว้ว่า วัฒนธรรม คือ ผลรวมอันเด่นชัดในทาง จิตใจ วัตถุปัญญาและอารมณ์ ซึ่งเป็นคุณลักษณะของสังคมหนึ่งหรือกลุ่มสังคมหนึ่ง วัฒนธรรมมิได้ครอบคลุมเฉพาะศิลปะและวรรณคดีเท่านั้น แต่ยังคงรวมถึงวิถีดำเนินชีวิต สิทธิพื้นฐานของมนุษย์ ระบบค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อของมนุษย์ด้วย นอกจากนี้ยังได้ให้ความหมายว่า วัฒนธรรมแบ่งออกเป็น 5 สาขา (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2544) ดังนี้

- 1) สาขาศิลปะ (The Arts) ได้แก่ ภาษา วรรณคดี ฟ้อนรำ วิจิตรศิลป์ สถาปัตยกรรม ละคร ประติมากรรม ฯลฯ
- 2) สาขามนุษยศาสตร์ (The Humanities) ได้แก่ ขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา ปรัชญา ค่านิยมในสังคม ฯลฯ

- 3) สาขากีฬาและนันทนาการ (The Sports and Recreation) ได้แก่ การละเล่นมวยไทย ฟันดาบ สองมือ กระบี่ กระบอง ฯลฯ
- 4) สาขาช่างฝีมือ (The Pratical Craft) ได้แก่ การเย็บปักถักร้อย การแกะสลัก การทอผ้า การจักสาน การทำเครื่องเงิน เครื่องทอง เครื่องปั้นดินเผา ฯลฯ
- 5) สาขาศิลปกรรมศิลป์ (Domestic Arts) ได้แก่ ความรู้เรื่องอาหาร เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย ความรู้เรื่องบ้าน เรือผ้า การต้อนรับแขก มารยาทในการกินอยู่ ความรู้ในการดูแลเด็ก การแก้ปัญหาในครอบครัว ฯลฯ

ความหมายของวัฒนธรรมตามแนวคิดที่ยกมาแสดงทั้งหมดนั้น จะเห็นว่ามีความแตกต่างกัน มากบ้าง น้อยบ้างตามสภาพการณ์ แต่จะมีประเด็นสำคัญที่บ่งบอกถึงความหมายของวัฒนธรรมใน ทำนองเดียวกัน คือ ทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวข้องอยู่กับมนุษย์ มนุษย์คิดขึ้นและสร้างขึ้นมาอย่างคังาม และมีคุณค่า เป็นที่ยอมรับของสังคมและมีการสืบต่อโดยการปฏิบัติหรือแสดงออกกันมาช้านานและ สามารถที่จะมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เหมาะสมกับสภาพการณ์ของช่วงเวลาในสังคมนั้น ๆ ด้วย ระบบความความสัมพันธ์ของคนกับคนและคนกับธรรมชาติ ซึ่งสามารถที่จะระบุเป็นเนื้อหาได้อย่าง เป็นระบบ

2. ประเภทของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมมีการแบ่งประเภทอย่างหลากหลายตามมิติที่ยึดถือ ในการนี้ผู้วิจัยต้องการให้เห็นในมิติ ต่างๆ จึงนำเสนออย่างหลากหลายดังนี้

วีระ บำรุงรักษ์ (2532) กล่าวถึงการขยายขอบเขตการมีส่วนร่วมในวัฒนธรรม ไว้ดังนี้

วัฒนธรรมทางจิต ได้แก่ ความเชื่อทางศาสนา ปรัชญา และค่านิยมต่าง ๆ ซึ่งไม่สามารถ สังเกตได้โดยตรง แต่อาศัยการพิจารณาพฤติกรรม คือ การประพฤติปฏิบัติโดยส่วนรวมของสังคม

วัฒนธรรมทางวัตถุ ได้แก่ อาหารการกิน การสร้างที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ซึ่ง สอดคล้องกับสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2535) ซึ่งได้กำหนดไว้ใน การให้ความ หมายเชิงปฏิบัติการของวัฒนธรรม โดยแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ซึ่งก็สอดคล้องกับที่นักสังคมวิทยาได้ จำแนกไว้ข้างต้น กล่าวคือ

1) วัฒนธรรมด้านจิตใจ หมายถึง สิ่งที่เป็นรากฐานหรือพื้นฐานของความรู้สึกนึกคิดที่โน้มนำให้มนุษย์คิด พุค และทำ ด้วยความรักและความปรารถนาดีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ยังผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์เป็นไปด้วยความอบอุ่น ได้แก่ ภูมิปัญญา ความเชื่อ ค่านิยม คุณธรรม อุดมการณ์ เป็นต้น

2) วัฒนธรรมด้านสังคม หมายถึง ระเบียบแบบแผนแห่งการดำเนินชีวิตที่ช่วยให้มนุษย์อยู่อาศัยและทำกิจกรรมร่วมกันด้วยความเรียบร้อยงดงาม ได้แก่ ภาษา ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น

3) วัฒนธรรมด้านวัตถุ หมายถึง สิ่งประดิษฐ์และสิ่งก่อสร้างต่างๆ ที่แสดงออกซึ่งความประณีตแห่งความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์ ได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ อาคาร เครื่องประดับตกแต่ง ศิลปกรรม ตลอดจนผลงานทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่างๆ เป็นต้น

โดยวัฒนธรรมทั้ง 3 ประเภทนี้ ย่อมต้องสัมพันธ์เชื่อมโยงกันอย่างเหมาะสมและสมดุล

วีระ บำรุงรักษ์ (2540) ได้จัดประเภทของวัฒนธรรมอีกมิติหนึ่ง พอสรุปได้ดังนี้

1. วัฒนธรรมพื้นบ้าน หมายถึง วัฒนธรรมในภาคต่าง ๆ และส่วนต่าง ๆ ของแต่ละภาค เช่น วัฒนธรรมล้านนา วัฒนธรรมอีสาน วัฒนธรรมภาคกลาง วัฒนธรรมปักษ์ใต้

2. วัฒนธรรมประจำชาติ หมายถึง วัฒนธรรมที่คนในชาติประพฤติปฏิบัติร่วมกัน เช่น ภาษา ศิลปะขนบธรรมเนียมประเพณี

3. วัฒนธรรมสากลหรือวัฒนธรรมนานาชาติ หมายถึง วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในสังคมอื่น แต่มีความนิยมทั่วไปในนานาประเทศ

ตามแนวคิดทางด้านสังคมวิทยาได้จำแนกวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภท (กาตัก เต๊ะ ซันหมาก, 2541) ได้แก่

1) วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับวัตถุ (material culture) ได้แก่ วัตถุอันเกิดจากการประดิษฐ์คิดค้นของมนุษย์ ตลอดจนผลในทางศิลปกรรมของมนุษย์

2) วัฒนธรรมไม่เกี่ยวกับวัตถุ (non-material Culture) ได้แก่ อุดมการณ์ ค่านิยม แนวความคิด ความเชื่อ ความสนใจ ความรู้ ทักษะคติ ความสามารถ ซึ่งเป็นนามธรรมไม่สามารถมองเห็นได้ อาจเรียกได้อีกได้อีกอย่างหนึ่งว่า วัฒนธรรมทางจิตใจ

วัฒนธรรมทั้งสองประเภทนี้ ย่อมต้องสัมพันธ์กัน จะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งก็จะไม่สมบูรณ์ ถ้าวัฒนธรรมของชาติใดหนักไปในประเภทใดประเภทหนึ่งก็เกิดความไม่สมดุลกัน ถ้าเจริญไปในทางวัตถุเกินไปแต่ทางจิตใจไม่เจริญ ก็จะกลายเป็นความหายนะ แต่ถ้าเจริญทางจิตใจเกินไป ทางวัตถุไม่เจริญ ก็เป็นเรื่องของการตัดขาดจากสังคม เพราะฉะนั้นวัฒนธรรมทั้ง 2 ประเภทนี้ จึงต้องสัมพันธ์กันตามส่วนที่เหมาะสม อยู่ในดุลยภาพของแต่ละสังคม

พระยาอนุมานราชชน ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญคนแรกๆ ของประเทศไทยได้ศึกษาด้านวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้ง แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 5 กลุ่ม กรมศิลปากร(ม.ป.ป.) โดยยึดแนวคิดที่แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 5 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 เผ่าพันธุ์การดำรงชีพ (life) เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับรูปร่างหน้าตาเผ่าพันธุ์ ของคน การดำรงชีวิต เช่น อาหาร เสื้อผ้า ยารักษาโรค ตลอดจนที่อยู่อาศัย

กลุ่มที่ 2 สังคม (Social) เกี่ยวข้องกับครอบครัว การทำมาหากิน การอยู่ร่วมกัน ตลอดจนพัฒนาการ เศรษฐกิจ อุตสาหกรรม และการเมืองการปกครอง บางประเทศร่วมกันเรียกว่า สังคมเศรษฐกิจ และการเมือง (Social Economical aspect)

กลุ่มที่ 3 ศาสนาและจริยธรรม (Religion) เป็นเรื่องของความเชื่อพื้นฐาน กิริยา มารยาท การประพฤติปฏิบัติตลอดจนจารีตประเพณี ฯลฯ

กลุ่มที่ 4 สุนทรียศาสตร์ (Aesthetic) เป็นเรื่องของรสนิยมความงามตลอดจนถึง การละเล่น พื้นเมือง ภาพลักษณ์ที่ประชาชนแสดงออกในด้านดนตรี การละครฟ้อนรำ และภาพลักษณ์ของที่อยู่อาศัย

กลุ่มที่ 5 ภาษาและวรรณกรรม (Language) เป็นเรื่องของการสืบสาน สืบทอด ความรู้ เช่น การพูด การขีดเขียน และการอ่าน เพื่อความเข้าใจของเผ่าพันธุ์

รูปแบบของวัฒนธรรมแบ่งได้หลายประเภทดังที่ เซน (Schein, E.H,1992) ได้กล่าวว่า ความหมายของวัฒนธรรมมีกล่าวไว้หลายนัย แต่ความหมาย ซึ่งร่วมกันและเน้นมาก คือ ความหมายที่บอก ว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งใดก็ได้ที่คนในกลุ่มสงวนรักษา นับถือ ยึดครองและใช้ร่วมกัน โดยแบ่งออกเป็น 10 ประการ ดังนี้

- 1) ลักษณะการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนที่มีความคล้ายคลึงกันหรือแตกต่างกันเป็นระบบระเบียบ และเป็นรูปแบบ เช่น ภาษาที่ใช้ ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ที่ใช้ทั่วไป (Observed behavioral regularities when people interact : the language)
- 2) ปกติวิสัยของกลุ่ม (Group norms) หมายถึง มาตรฐานหรือค่านิยมซึ่งแฝงอยู่ในตัวบุคคลหรือตัวกลุ่มที่พัฒนาวัฒนธรรมมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน เช่น ยกมือไหว้พระเวลาเข้าโบสถ์
- 3) ค่านิยมซึ่งกำหนดไว้อย่างชัดเจน (Espoused values) เช่น รักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ที่เราต้องเคารพยกย่องเทิดทูน หรือความกตัญญูต่อบิดามารดา เป็นต้น
- 4) ปรัชญาอันเป็นทางการของกลุ่ม (Formal philosophy) เป็นนโยบายโดยรวมและหลักการในอุดมคติ ซึ่งทำให้การทำงานของกลุ่มนำไปสู่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ตัวอย่าง เช่น ฝรั่งเศสเลี้ยงลูก
- 5) กฎระเบียบของการปฏิบัติคนต่าง ๆ (Rules of the game) เช่น ไม่ยื่นคำติษษะคนอื่น ไม่เหยียดเท่าไปทางพระพุทธรูป
- 6) บรรยากาศในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน (Climate) เช่น เข้าไปในโบสถ์แล้วต้องเงียบ และ ยกมือไหว้
- 7) ทักษะซึ่งปลูกฝังสั่งสมกันมานาน (Embedded skills) แล้วมีการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง เช่นงานศิลปะด้านต่าง ๆ
- 8) การคิดและมีรูปแบบทางสติปัญญาเกี่ยวกับภาษานำมาสะท้อนแนวคิด (Habits of thinking, mental models, and/ or linguistic paradigms) เช่นสำนวนคำพังเพยต่าง ๆ อาทิ เดินตามผู้ใหญ่แล้วสุนัข ไม่กัด
- 9) ความหมายซึ่งใช้ร่วมกันในกลุ่มซึ่งปฏิสัมพันธ์กันมาภายในกลุ่มเพื่อการสื่อสาร (Shared meanings) เช่น คนไทยชอบพูดถึงเด็กที่เป็นผู้ใหญ่เกินตัวว่า “แก่แดด แก่ลม” ถ้าคนต่างชาติฟังก็จะไม่เข้าใจ
- 10) สัญลักษณ์ หรือคำอุปมาอุปไมย (Root metaphors or integrating symbols) ที่ใช้อยู่ในสังคมนั้น ๆ เกี่ยวข้องกับความคิด ความรู้สึก ภาพที่พัฒนาและแสดงถึงคุณลักษณะของคนในกลุ่มวัฒนธรรมนั้น โดยอาจไม่รู้ตัวว่าชอบ หรือมีอยู่ แต่มันจะอยู่ในการออกแบบตามอาคารสิ่งก่อสร้าง ที่ทำงาน หรือวัสดุที่ใช้ วัฒนธรรมในเรื่องนี้จึงแสดงถึงอารมณ์ และการตอบสนองทางสุนทรียศาสตร์ของกลุ่มคนที่อยู่ในวัฒนธรรมเดียวกันสิ่งนี้ตรงข้ามกับการตอบสนองทางปัญญาและการประเมิน เช่นคนไทยจะต้องมีหิ้งพระไว้กราบไหว้ มีตราครุฑที่แสดงถึงอำนาจ เป็นต้น

จากความหมายและประเภทของวัฒนธรรม ดังได้กล่าวมานั้น พอจะสรุปได้ว่า วัฒนธรรม มิได้มีความหมายว่าหมายถึงวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียม ประเพณีเท่านั้น แต่ยังหมายรวมไปถึง ศิลปะต่าง ๆ ซึ่งในความหมายของศิลปะนั้นมีความหมายที่กว้างสามารถครอบคลุมไปได้ทั้งจิตรศิลป์ที่มีได้มุ่งใช้

เป็นประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ หากแต่เป็นศิลปะที่มุ่งเพื่อสร้างความงามหรือที่เรียกว่าสุนทรียศาสตร์ อันได้แก่ คุริยางคศิลป์ นาฏศิลป์ วรรณศิลป์ จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม และรวมทั้ง ศิลปะที่มุ่งใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ที่นิยมเรียกกันว่า ศิลปะประยุกต์ ได้แก่ นิเทศศิลป์ พาณิชยศิลป์ อุตสาหกรรมศิลป์ หัตถศิลป์ ดังนั้นความหมายของศิลปวัฒนธรรม จึงสามารถที่จะแยกประเด็นความหมายได้เป็น 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นความหมายทั่วไป หมายถึง วิถีชีวิตของคน ที่อยู่ในสังคมเดียวกันมีความเข้าใจ และยอมรับประเพณีปฏิบัติร่วมกันเพื่อพัฒนาสังคมนั้น ๆ และส่วนที่เป็นความหมายเฉพาะ หมายถึง ความเจริญงอกงามที่เกิดจากมนุษย์สร้างขึ้น ทั้งด้านจิตใจ สังคม และวัตถุ เมื่อได้รับการถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาแล้วจะมีการอนุรักษ์ ทำนุบำรุงรักษาและพัฒนาสืบต่อไป

3. ความสำคัญของวัฒนธรรม

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทานพระบรมราโชวาท ไว้ว่า “งานด้านการศึกษา ศิลปและวัฒนธรรมนั้น เป็นงานสร้างสรรค์ความเจริญทางปัญญาและทางจิตใจ ซึ่งเป็นทั้งต้นเหตุและองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้ของความเจริญด้านอื่นทั้งหมด และเป็นปัจจัยที่จะช่วยให้เรารักษาและดำรงความเป็นไทยไว้ได้สืบไป” (กรมศิลปากร , 2513)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันทรงมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับวัฒนธรรมว่า การรักษาวัฒนธรรม คือ การรักษาชาติ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ , 2544) จากพระราชดำรัส แสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรม เป็นความสำคัญที่เทียบเท่าได้กับชาติบ้านเมือง ดังจะพบได้จากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในสังคมโลกนับเป็นปัญหาที่อาณาประเทศต่างมีการทบทวนหาสาเหตุแห่งปัญหาที่เกิดขึ้น ได้แก่ ปัญหาความยากจน ยาเสพติด อาชญากรรม โสเภณี โรคภัยต่างๆ โดยเฉพาะประเทศไทยได้เกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงถึงขั้นตกเป็นทาสทางเศรษฐกิจ มีหนี้สินกับธนาคารโลกอย่างมาก มายมหาศาล ปัญหาที่ตามมาส่วนก่อให้เกิดความเสื่อมโทรม บั่นทอนศักยภาพและความภาคภูมิใจในศักดิ์ศรีของความเป็นไทยลงไปอย่างมาก

ในแนวทางการศึกษา ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรม พ.ศ. 2539 ตามนโยบายวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้กล่าวถึงความสำคัญของวัฒนธรรมไว้ 3 ลักษณะ คือ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ , 2529)

1. วัฒนธรรมเป็นทั้งพื้นฐานและเครื่องมือสำหรับสร้างความสามัคคีกลมเกลียว และความ เป็น ปึกแผ่นในหมู่ประชาชน วัฒนธรรมจะช่วยชักนำให้คนประพฤติดี ปฏิบัติธรรม และพร้อม ที่จะเผชิญชีวิตร่วมกันบนผืนแผ่นดินเดียวกันทั้งในยามสุขและยามทุกข์

2. วัฒนธรรมเป็นกรอบและเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม จึง ถือได้ว่าวัฒนธรรมเป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติของสมาชิกของสังคม ซึ่งอาจจะช่วยป้องกันและ แก้ไขปัญหาตลอดทั้งตอบสนองความต้องการของสมาชิกและสังคมได้

3. วัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์ เป็นลักษณะเด่นประจำชาติ หรือประจำหมู่คณะ ซึ่งมีส่วนช่วย ให้ชนในชาติมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน อันจะทำให้บังเกิดความรักสามัคคีกัน และจะส่งผลต่อ การรวมพลังของหมู่คณะและธำรงไว้ซึ่งความมั่นคงของชาติ

คลาก เคอร์ (Clark Kerr, 1994) ได้กล่าวว่า ปัจจุบันมีความขัดแย้งระหว่างมรดกทางวัฒนธรรมกับสิ่งที่เกิดขึ้นในยุคสังคมศตวรรษที่ 21 ซึ่งเป็นเทคโนโลยีและได้คัดกร่อนให้มรดกทางวัฒนธรรมของชาติเสื่อมโทรมลง ขาดการทำนุบำรุงและถ้าสถาบันอุดมศึกษามีได้ปฏิบัติภารกิจในด้าน ธำรงรักษาวัฒนธรรมเอาไว้ร่วมกับชุมชนก็จะสูญหายไปที่สุดในที่สุด

4. วัฒนธรรมกับการพัฒนา

ประเทศไทยในหลายทศวรรษที่ผ่านมามีการพัฒนาทางวัตถุไปอย่างรวดเร็ว เริ่มปรับเปลี่ยน จากสังคมเกษตรกรรมไปเป็นสังคมแบบนิคส์ จากนั้นก็ก้าวสู่สังคมยุคข่าวสาร ระบบสื่อสาร เทคโนโลยีเริ่มเข้ามามีบทบาทอย่างรวดเร็วแบบกระทันหัน จนลืมรากเหง้าถิ่นฐานเดิมของชาติกำเนิดใน ความเป็นสังคมเกษตรกรรม ดำเนินวิถีชีวิตในสังคมวิทยาศาสตร์ที่เต็มไปด้วยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ลดหย่อนความเคร่งในระเบียบปฏิบัติแห่งจารีตประเพณีแบบเดิม ๆ ถอยห่างจากศรัทธาความเชื่อ ศาสนธรรมซึ่งเคยใช้เป็นหลักดำเนินชีวิตทำให้เกิดความเสื่อมทรามทางศีลธรรมและจริยธรรมอย่าง น่าเป็นห่วง สาเหตุแห่งวิกฤตการณ์ดังที่กล่าวมานั้นสืบเนื่องมาจากความไม่กระจ่างในวัฒนธรรมของ ตนเอง ไม่เข้าใจในพื้นฐานแห่งรากเหง้าเดิมว่าสังคมไทยของเรามีวัฒนธรรมมาอย่างไร และควรจะนำ วัฒนธรรมของเรามาพัฒนาต่อไปอย่างไร หลักฐานที่พอจะนำมาอ้างอิงได้ตามเหตุการณ์ในช่วงแห่ง วิกฤตการณ์ทางวัฒนธรรม จะพบว่า ในช่วงปี พ.ศ.2531 – 2540 องค์การศึกษาวិทยาศาสตร์และวัฒนธรรม (UNESCO) ได้ประกาศให้ช่วงปีดังกล่าวเป็น ทศวรรษโลกเพื่อการพัฒนาวัฒนธรรม โดยมี วัตถุประสงค์ให้ประเทศสมาชิกได้เห็นความสำคัญของวัฒนธรรมที่จะมีส่วนเสริมสร้างสัมฤทธิผลใน การพัฒนาและนำความเข้าใจตั้งแต่ระดับชุมชนท้องถิ่น ชาติ จนถึงระดับนานาชาติ ประเทศไทยเป็น

ประเทศหนึ่งในผู้เข้าร่วมดำเนินงาน เนื่องในปีทศวรรษโลกเพื่อพัฒนาวัฒนธรรมจำเป็นต้องเร่งดำเนินการครั้งนี้ และเมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2542 คณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบให้ช่วงปี พ.ศ. 2541 ถึง พ.ศ. 2550 เป็นช่วงของ ทศวรรษสืบสานวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนา งานมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ จึงเป็นความจำเป็นที่หน่วยงานต่าง ๆ ผู้มีหน้าที่เกี่ยวข้องต้องเร่งดำเนินการฟื้นฟูอนุรักษ์ส่งเสริมและพัฒนา ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) 2538) ได้ชี้ให้เห็นว่าการเน้นความสำคัญของมิติวัฒนธรรมในการพัฒนาเช่นนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการตื่นตัวครั้งใหญ่ที่เกิดขึ้นทั่วไปในช่วงนี้ของโลก โดยเฉพาะในประเทศที่พัฒนาแล้ว ได้มองเห็นความผิดพลาดและผลร้ายของการพัฒนาที่ผ่านมา ว่าถึงแม้จะประสบความสำเร็จที่มีคุณประโยชน์ แก้ปัญหาให้แก่มนุษยชาติได้มากมายก็จริง แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการที่มุ่งความเจริญทางวัตถุ การขยายความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยให้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นเรื่องนำจนกระทั่งทำให้รู้สึกกันว่าความเจริญนั้น ได้มาถึงจุดดับตันแล้ว ถ้าขึ้นดำเนินต่อไปในทิศทางนั้น มนุษยชาติอาจจะถึงกับประสบความพินาศสูญสิ้นไปก็ได้

นักวิชาการและนักพัฒนาจำนวนหนึ่งเห็นว่า การพัฒนาที่มุ่งเน้นอยู่แต่การบริโภคมากกว่า การสร้างสังคมอย่างเป็นระบบบนพื้นฐานของต้นทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาที่มีอยู่แล้ว ผลที่ตามมาก็คือ วัฒนธรรมต้องสูญเสียดุลและไม่สามารถเป็นตัวกำหนดทิศทางของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต่อไปได้ ในขณะที่เดียวกันการให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้กว้างๆ มักจะไม่เกิดประโยชน์ใดๆ เพราะทำให้ขาดความชัดเจนเสียก่อน

ศรีศักร วัลลิโภดม (2536) ได้ชี้ให้เห็นว่าคนส่วนใหญ่มักจะเข้าใจวัฒนธรรมในความหมายของ “ศิลปวัฒนธรรม” คือ มองวัฒนธรรมว่าเป็นเพียงรูปแบบของศิลปะและประเพณี ปัญหาสำคัญของการให้ความหมายของวัฒนธรรมในทำนองนี้คือ ทำให้มองเห็นวัฒนธรรมในลักษณะหยุดนิ่ง ล่องลอย และไร้ชีวิตชีวา เพราะขาดความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับกลุ่มชนผู้สร้างสรรค์วัฒนธรรมนั้น ซึ่งมักมีพัฒนาการที่เคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ดังนั้นน่าจะต้องหันมามองวัฒนธรรมในอีกลักษณะหนึ่งที่เรียกว่า “สังคมวัฒนธรรม” หรือ “ชีวิตวัฒนธรรม” เพราะการมองวัฒนธรรมในลักษณะนี้จะกระตุ้นให้เกิดความสนใจวิเคราะห์สังคมและชีวิตของกลุ่มชนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรมไปพร้อมๆ กับการทำความเข้าใจลักษณะทางวัฒนธรรมที่ต้องปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปตามสภาวะแวดล้อมอยู่เสมอ เพราะไม่มีวัฒนธรรมใดอยู่โดยโดดเดี่ยวแต่ต้องสัมพันธ์กันอย่างซับซ้อนหลายชั้น ตั้งแต่ระดับท้องถิ่นจนถึงระดับโลก

หากจะพิจารณาความหมายของวัฒนธรรมในเชิงชีวิตวัฒนธรรมแล้ว วัฒนธรรมน่าจะถือได้ว่าเป็นองค์รวมของชีวิตคือ คุณค่า และอุดมการณ์ของสังคมที่มนุษย์สร้างสรรค์และสะสมขึ้นมา ในความพยายามที่จะแสดงออกถึงจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ และการปรับตัวกับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและธรรมชาติภายใต้เงื่อนไขและบริบทที่แตกต่างกัน ตามนัยนี้วัฒนธรรมจึงเปรียบเสมือนพลังที่อยู่เบื้องหลังศิลปะและวิถีชีวิตของสังคมมนุษย์ ซึ่งมีความหลากหลายและซับซ้อนแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ขณะเดียวกันก็มีพลังเคลื่อนไหวเปลี่ยนได้ ด้วยการผลิตใหม่ของชุมชนเจ้าของวัฒนธรรม เพื่อปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงของเงื่อนไขและบริบทของสภาวะแวดล้อม

เมื่อพูดถึงมิติทางวัฒนธรรม จะรวมถึงมุมมองที่มีองค์ประกอบ 3 ส่วน คือ ความหมาย ระบบ ทิศทางทางวัฒนธรรม และกระบวนการทางวัฒนธรรม

ความสัมพันธ์ระหว่างมิติทางวัฒนธรรมกับการพัฒนา อาจถือได้ว่า มิติทางวัฒนธรรมมีฐานะเป็นพลังที่สร้างสรรค์ต่อการพัฒนาในด้านหลักๆ อย่างน้อย 3 ด้าน คือ

1. เป้าหมายของการพัฒนา มิติทางวัฒนธรรม จะช่วยกำหนดเป้าหมายของการพัฒนาให้ชัดเจนตามความหมายของวัฒนธรรม ซึ่งสามารถจำแนกออกได้ 3 เป้าหมายที่เชื่อมโยงกัน คือ การเคารพใน คุณค่าและศักดิ์ศรีของมนุษย์ การเสริมสร้างความเป็นธรรมในสังคม และความยั่งยืนของธรรมชาติแวดล้อม
2. ทิศทางการพัฒนา มิติทางวัฒนธรรมจะช่วยให้ความสำคัญกับการคิดอย่างมีบริบทซึ่งแตกต่างกันไปในแต่ละกรณี และยังช่วยในการศึกษาปัญหาของการพัฒนาอีกด้วย ทำให้เกิดทางเลือกในการพัฒนาและการแลกเปลี่ยนแนวทางในการพัฒนาระหว่างชุมชนแทนการครอบงำทิศทางการพัฒนา
3. กระบวนการพัฒนา มิติทางวัฒนธรรมจะช่วยให้มองเห็นความสำคัญของศักยภาพในชุมชน ท้องถิ่นในการพัฒนาตนเอง เพราะสามารถเข้าใจว่ากระบวนการทางวัฒนธรรมต่าง ๆ นั้น เริ่มต้นได้ใน ชุมชนเอง ไม่ว่าจะเป็นกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการปรับตัว ซึ่งจะผลักดันให้การพัฒนาสอดคล้องกับบริบททางสังคม และธรรมชาติแวดล้อมของชุมชนมากที่สุด และการปรับตัว ซึ่งจะผลักดันให้การพัฒนาสอดคล้องกับบริบททางสังคม ตลอดจนการแลกเปลี่ยน และความร่วมมือกับสังคมภายนอกในระดับต่างๆ

ในมิติทางวัฒนธรรม การพัฒนาจึงไม่ใช่มีความหมายเพียงแต่การเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นเท่านั้น ซึ่งเป็นการมองอย่างกว้างๆ ในด้านบวกทิศทางเดียว แต่การพัฒนาหมายถึง การปรับเปลี่ยน

ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและสิทธิที่ให้ทุกส่วนของสังคมสามารถกำหนดชีวิตในความเป็นมนุษย์ของมนุษย์ได้อย่างเท่าเทียมกันมากขึ้น

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2538) ได้เสนอว่าแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมาแท้ที่จริงแล้วไม่ขาดมิติ วัฒนธรรม หากแต่ตั้งอยู่บนพื้นฐานความคิดทางวัฒนธรรมแบบยุคหนึ่งและตายตัว จึงทำให้มองการพัฒนาไปในทิศทางเดียวกันเท่านั้น ซึ่งผิดทั้งข้อเท็จจริงและธรรมชาติของสังคมมนุษย์ อีกทั้งยังแสดงนัยของการครอบงำอยู่อย่างเต็มเปี่ยม ดังนั้นจำเป็นต้องเปลี่ยนวิถีคิดและกระบวนทัศน์ ด้วยการหันมาหามิติวัฒนธรรมที่เคลื่อนไหวและมีชีวิตแทนที่เพื่อที่จะได้เข้าใจทางเลือกในการพัฒนาให้มีทิศทางที่หลากหลายมากขึ้น และสามารถกำหนดทางเลือกในการพัฒนาได้สอดคล้องกับความเป็นจริงทางสังคมและวัฒนธรรม

ตามนัยดังกล่าวการลงทุนพัฒนาใดๆ จำต้องมีการลงทุนทางวัฒนธรรมความคิดควบคู่ไปด้วย หากการพัฒนาเน้นหมายถึงการเพิ่มศักยภาพในการกำหนดชีวิตของความเป็นมนุษย์ เพราะการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมนั้นประกอบด้วยกระบวนการต่างๆ ตั้งแต่การเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่และการปรับตัวเกี่ยวกับระบบคุณค่าอุดมการณ์ ระบบภูมิปัญญา และระบบสิทธิอำนาจ ซึ่งต้องปฏิบัติกันอย่างต่อเนื่อง ด้วยการลงทุนลงแรง ในทำนองเดียวกับการลงทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมด้านต่างๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านการเมือง และด้านการศึกษา

ในการลงทุนพัฒนาทางวัฒนธรรมความคิด เพื่อให้มีวัฒนธรรมแบบองค์ความสามารถเป็นพลัง ชี้นำแนวทางการพัฒนาทางเศรษฐกิจ ทางสังคม และทางการเมืองได้นั้นคงต้องเริ่มจากความเข้าใจก่อนว่า ทุกสังคมมีต้นทุนทางวัฒนธรรมสะสมอยู่ก่อนแล้วทั้งสิ้น ในรูปแบบที่หลากหลาย ตั้งแต่ศีลธรรม ศิลปะและภูมิปัญญา การสูญเสียต้นทุนทางวัฒนธรรมเหล่านั้นไป ก็จะทำให้สังคมนั้นล้มละลายทั้งทาง ศิลธรรม และด้านอื่นๆ ตามมา ไม่แตกต่างมากนักกับการล้มละลายทางเศรษฐกิจในปัจจุบัน ดังนั้นประเด็นสำคัญในการแสวงหาทางเลือกในการพัฒนาในมิติวัฒนธรรมจึงไม่ใช่เพียงการทำให้ทันโลกทันสมัยเท่านั้น หากแต่อยู่ที่กระบวนการต่างๆ 4 ประการคือ

1. การเสริมสร้างพื้นที่ทางวัฒนธรรม มนุษย์ทุกคนต้องการแสดงออกอย่างเท่าเทียมกันและสามารถแสดงออกได้ดีที่สุดในเวทีที่เรียกว่า พื้นที่ทางวัฒนธรรม เพราะพื้นที่นี้ถือเป็นสมบัติร่วมกันของทุกคน ปรากฏในรูปแบบต่างๆ ทั้งภูมิปัญญาความรู้ อุดมการณ์ คุณค่าทางศีลธรรม และทรัพยากรของส่วนรวม ซึ่งมีส่วนอย่างสำคัญในการสร้างสรรค์วัฒนธรรมของการรวมหมู่ ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน และเกิดความต้องการทำกิจกรรมทางสังคมต่างๆ ร่วมกันในพื้นที่ทางวัฒนธรรมนี้มนุษย์จะสามารถเรียนรู้ สร้างสรรค์ผลิตใหม่ และปรับตัว ด้วยเหตุนี้เองจึงเปรียบได้กับต้นทุนทางวัฒนธรรมที่เป็นเสมือนพลังของชุมชนในการเปลี่ยนแปลง

2. การเสริมสร้างประชาสังคม ซึ่งเป็นการพัฒนาในมิติทางวัฒนธรรมที่สำคัญ เพราะแสดงถึงความสามารถในการผลิตใหม่ทางวัฒนธรรมที่ดึงให้ชุมชนท้องถิ่นต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมได้อย่างแท้จริง ด้วยการเข้ามามีส่วนร่วมในการวางกฎเกณฑ์และกติกาสังคม เพื่อให้ทุกคนมีทั้งรับผิดชอบ ตรวจสอบ และได้ประโยชน์จากสังคมอย่างเสมอภาคและเป็นธรรม ซึ่งจะช่วยผลักดันให้การพัฒนาในด้านอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ และด้านการเมืองก้าวหน้าไปพร้อมๆ กัน เพราะทุกคนจะรู้สึกว่าได้รับความเป็นธรรมอย่างเสมอกัน ชุมชนท้องถิ่นก็สามารถปกป้องสิทธิพื้นฐานของตนได้ ไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบดังที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้

3. การเสริมสร้างความเข้มแข็งให้องค์กรชุมชน กระบวนการสร้างประชาสังคมจะเป็นจริงได้นั้น ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขสำคัญ คือ องค์กรชุมชนต้องเข้มแข็ง เพื่อจะได้ทำหน้าที่ทั้งตรวจสอบ และปกป้องสิทธิของท้องถิ่นได้เต็มที่ นอกจากนั้นความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนยังมีส่วนช่วยเสริมให้ท้องถิ่นมีศักยภาพมากขึ้น ในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง และการแสวงหาทางเลือกในการพัฒนา ตลอดจนเป็นกำลัง พื้นฐานของระบบประชาธิปไตยแบบประชาสังคมในระดับรากหญ้าต่อไป

4. การเคารพสิทธิของความแตกต่างหลากหลายของพหุสังคม มิติวัฒนธรรมนั้นมีลักษณะเด่นอยู่ที่การแสดงออกถึงคุณค่าของความเป็นมนุษย์และการเคารพสิทธิชุมชน อันเป็นเงื่อนไขสำคัญของการพัฒนาสู่ความเป็นพหุสังคมที่มีผู้คนแตกต่างกันทั้งในด้านฐานะทางเศรษฐกิจ ระบบการผลิต วิถีชีวิต และชาติพันธุ์ ดังเช่นสังคมไทยในปัจจุบัน ยิ่งสังคมมีความหลากหลายมากขึ้นเท่าใด ยิ่งต้องเน้นในระบบคุณค่าที่เห็นคนเป็นคน และเน้นความคิดที่เคารพสิทธิของกันและกันมากยิ่งขึ้น

ประเวศ วะสี (2537) ได้ชี้ให้เห็นว่าถ้าเข้าใจความหมายของวัฒนธรรมในเชิงชีวิตวัฒนธรรม แล้วจะสามารถสรุปคุณลักษณะของวัฒนธรรมได้ 8 ประการ คือ

1. มีความหลากหลาย กระจายอำนาจ จึงส่งเสริมการเมืองระบอบประชาธิปไตย วัฒนธรรมจะมีลักษณะหลากหลายไปตามชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ถ้าเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมก็ต้องส่งเสริมความเป็นตัวเองทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ก็เท่ากับเป็นการกระจายอำนาจ และส่งเสริมการเมืองระบอบประชาธิปไตย

2. กระจายรายได้และสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ จุดแข็งของไทยที่คนอื่นไม่มี คือวัฒนธรรมไทย ควรคิดเรื่องเศรษฐกิจกับวัฒนธรรมให้เชื่อมต่อกัน เพราะเศรษฐกิจในรูปแบบปัจจุบันมีลักษณะกระจุก รายได้สูง วัฒนธรรมมีบทบาทสำคัญในการกระจายรายได้

3. ส่งเสริมศักดิ์ศรีของชุมชนท้องถิ่น วัฒนธรรม คือ ภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นซึ่งมีรากย้อน ไปไกล ถ้าเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นย่อมมีศักดิ์ศรี ถ้าชุมชนท้องถิ่นมีศักดิ์ศรีคนทั้งประเทศ ก็จะมีเกียรติ มีความสุข เป็นการเปิดทางเลือกกว้างขวางให้ผู้คนลดความเครียดและความขัดแย้งในสังคมลง

4. มีความเป็นบูรณาการ วัฒนธรรมเป็นเรื่องของความเชื่อมโยงอย่างบูรณาการทุกมิติ วัฒนธรรมเป็นเรื่องของคนทั้งหมดในชุมชนหรือสังคม ที่มีความเชื่อและระบบคุณค่าและปฏิบัติร่วมกัน เป็นทั้งเรื่องของเศรษฐกิจ จิตใจ การเมือง สังคม สิ่งแวดล้อมพร้อมกันไปหมดเป็นเรื่องเดียวกัน

5. สร้างความบรรสานสอดคล้องและความสมดุลยั่งยืน เพราะความเป็นบูรณาการและความที่มีรากลึกยาวนาน วัฒนธรรมจึงมีลักษณะผสานหรือมีความบรรสานสอดคล้องระหว่างมนุษย์ ทั้งกายและใจกับสังคม และกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามธรรมชาติ

6. มีการพัฒนาจิตใจและจิตวิญญาณอันลึกซึ้ง การพัฒนาทางวัตถุไม่คำนึงถึงคุณค่าทางจิตใจและจิตวิญญาณ วัฒนธรรมคำนึงถึงเรื่องจิตใจและจิตวิญญาณอันลึกซึ้งสุนทรียกรรมให้ความสุขทางจิตใจ

7. ส่งเสริมความเข้มแข็งของสังคม ต้องส่งเสริมให้สังคมเข้มแข็งจะถ่วงดุลอำนาจและฟื้นฟูบูรณะศีลธรรมได้ วัฒนธรรมเป็นเครื่องส่งเสริมความเข้มแข็งของสังคม เพราะวัฒนธรรมต้องมีความเป็นชุมชน ความเป็นชุมชนต้องมียोगค์กรชุมชน การมียोगค์กรชุมชนทำให้ชุมชนหรือสังคมเข้มแข็ง

8. เป็นการผดุงศีลธรรมของสังคม เมื่อวัฒนธรรมมีลักษณะทั้ง 7 ประการดังกล่าวข้างต้นจึงเป็นการผดุงศีลธรรม

ประเวศ วะสี (2537) ได้เสนอยุทธศาสตร์เพื่อเป็นแนวทางใหญ่ ๆ สำหรับส่งเสริมเรื่องวัฒนธรรมกับการพัฒนาไว้ 7 ประการดังนี้

1. การสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง ให้ทั่วทั้งสังคมว่าวัฒนธรรมคืออะไร และวัฒนธรรมสำคัญสำหรับการพัฒนาอย่างไร เป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุด เพราะเมื่อเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องแล้ว สังคมก็จะปฏิบัติถูกต้องได้

2. การสนับสนุนเวทีทางวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่น ควรสนับสนุนเวทีวัฒนธรรมในรูปแบบที่หลากหลายในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ที่ริเริ่มโดยชุมชนท้องถิ่น

3. ส่งเสริมสถาบันครอบครัว ไทยเคยมีวัฒนธรรมครอบครัวที่อบอุ่น แต่บัดนี้สถาบันครอบครัวได้ผลกระทบอย่างหนักจากการพัฒนาแบบทันสมัย

4. ส่งเสริมองค์กรชุมชนและกระบวนการเรียนรู้ของประชาชน ชุมชนที่เข้มแข็ง คือ ผู้ปฏิบัติ วัฒนธรรม และชุมชนที่เข้มแข็งจะก่อให้เกิดการพัฒนาทุกด้าน

5. ปรับการศึกษาให้เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมไทย การศึกษาของไทยในปัจจุบันตัดขาดจากรากทางวัฒนธรรมของตนเอง ซึ่งเป็นเหตุสำคัญของความเสื่อมสูญทางวัฒนธรรมและเกิดปัญหาต่างๆ จากความขาดแคลนทางวัฒนธรรม ควรปรับการศึกษาให้เชื่อมกับวัฒนธรรมไทย เพราะวัฒนธรรมเป็นเรื่องของการปฏิบัติและการซึมซับ ถ้าการศึกษาเอาความเป็นจริงเป็นตัวตั้ง การศึกษาก็จะสัมพันธ์กับวัฒนธรรม

6. วัฒนธรรมกับเศรษฐกิจ เนื่องจากวัฒนธรรมมีความสำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ การกระจายรายได้ และการรักษาสภาพแวดล้อมแล้ว ควรร่วมมือกันสร้างความเข้าใจเรื่องนี้ให้ชัดเจน และกำหนดยุทธศาสตร์ในการนำมิติเข้ามาพัฒนาเศรษฐกิจ

7. กองทุนและการบริหารงานวัฒนธรรม ในการส่งเสริมกับการพัฒนาต้องการเงินทุนและการบริหารจัดการที่คล่องตัวและมีประสิทธิภาพ ควรมีการเพิ่มเงินกองทุนวัฒนธรรมให้มีจำนวนมากพอ

เนื่องจากกระแสธารแห่งวัฒนธรรมต้องไหลผ่านยุคสมัย อีกทั้งต้องเผชิญกับเหตุการณ์นานาประการ ประกอบกับสภาพปัญหาและความต้องการของมนุษย์ในแต่ละยุคสมัยล้วนผกผันกัน จึงต้องการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมไปตามกาลเวลาด้วย เป็นเหตุให้วัฒนธรรมบางอย่างสูญหายหรือ

เสื่อมคลายความสำคัญลง และวัฒนธรรมบางอย่างอาจจะหมดความเหมาะสมกับยุคสมัย ความจริงข้อนี้ทำให้ต้องมีงานวัฒนธรรมอย่างน้อย 3 งาน คือ งานอนุรักษ์ งานฟื้นฟู และงานพัฒนา

มาในปัจจุบัน การติดต่อสื่อสารและการคมนาคมทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศเป็นไปอย่างรวดเร็ว การไหลบ่าของวัฒนธรรมระหว่างภูมิภาค และระหว่างประเทศก็เป็นไปอย่างรวดเร็วด้วย ในสถานะเช่นนี้อาจเกิดความขัดแย้ง หรือไม่ก็อาจเกิดการครอบงำทางวัฒนธรรมขึ้นได้ จึงจำเป็นที่คนที่มีวัฒนธรรมต่างกันควรจะได้เรียนรู้วัฒนธรรมของกันและกัน ซึ่งจะช่วยให้บังเกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน เกิดความเคารพในวัฒนธรรมของกันและกัน อีกทั้งยังช่วยให้สามารถเลือกสรรกลิ่นกรองเอาแต่สิ่งที่ดีมีประโยชน์จากวัฒนธรรมอื่นมาปรับหรือดัดแปลงให้กลมกลืนเข้ากันและบังเกิดคุณค่าอันน่ายกย่อง ค่ชีวิตและสังคม

5. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

สื่อปฏิสัมพันธ์วัฒนธรรมของชาติ (สำนักงานคณะกรรมการแห่งชาติ, 2542)

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงมีพระราชดำริให้สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ร่วมกับสมาคมคอมพิวเตอร์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ร่วมกันรับผิดชอบ โครงการสื่อปฏิสัมพันธ์วัฒนธรรมของชาติ ซึ่งเป็นหนึ่งในโครงการพระราชดำรินื่องในปีแห่งเทคโนโลยีสารสนเทศ 2538 ซึ่งโครงการสื่อปฏิสัมพันธ์วัฒนธรรมของชาติตามพระราชดำรินี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อจัดระบบข้อมูลวัฒนธรรมของชาติให้สามารถใช้ประโยชน์ร่วมกันได้อย่างเป็นระบบทั่วประเทศ ให้บริการระบบเครือข่ายอินเทอร์เน็ต รวมทั้งจัดบันทึกข้อมูลลงซีดี - รอม ซึ่งให้ผู้ใช้สะดวกในการศึกษาค้นคว้าและมีอายุการทำงานได้นานโดยจะเผยแพร่ความรู้ในสาขาชาติพันธุ์วิทยา มานุษยวิทยา หน่วยงานที่เข้าร่วมงาน ได้แก่ ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัด 75 จังหวัด และศูนย์วัฒนธรรมในกรุงเทพฯ จำนวน 19 ศูนย์ เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการรวบรวม เผยแพร่ และพัฒนาตามกรอบเนื้อหาการจัดระบบทั้งสิ้น 7 หัวข้อได้แก่

1. สถานที่สำคัญ (Site) ประกอบด้วยแหล่งโบราณคดี สถานที่สำคัญทางศาสนา สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ แหล่งท่องเที่ยว แหล่งที่มาแห่งการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม และแหล่งธรรมชาติ

2. บุคคลสำคัญและปราชญ์ชาวบ้าน (Important figures and philosophers) ประกอบด้วยพระมหากษัตริย์ เจ้าผู้ครองนคร วีรบุรุษ บุคคลสำคัญด้านวัฒนธรรม ผู้นำทางศาสนา ผู้นำท้องถิ่น และปราชญ์ชาวบ้าน

3. วิถีชีวิต (Way of life) ประกอบด้วย ประเพณีท้องถิ่น พิธีกรรม ความเชื่อ การละเล่น
พื้นบ้าน ตำนานและนิทาน และกลุ่มชาติพันธุ์
4. ภูมิปัญญา (Wisdom) ประกอบด้วยภูมิปัญญาด้านการเกษตร ด้านสุขภาพอนามัย และด้าน
เทคโนโลยีพื้นบ้าน
5. ของดีท้องถิ่น (Local products) ประกอบด้วย อาหาร (อาหารคาว อาหารหวาน ผัก
ผลไม้ การถนอมอาหาร) เครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับ และหัตถกรรม
6. เอกสารสำคัญ (Manuscripts) ประกอบด้วย เอกสารสำคัญ สมุดไทย สมุดข่อย
หนังสือบุด พับสา จารึกใบลาน และภาพเขียนสี
7. ธรรมชาติวิทยา (Natural history) ประกอบด้วย ซากใบไม้และพืชที่ทับถมกัน สัตว์เลี้ยง
ลูกด้วยนม นก แมลง สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ สัตว์เลื้อยคลาน ปลา สัตว์ทะเล แร่ธาตุ หิน ป่าไม้
น้ำมันและ ก๊าซธรรมชาติ สมุนไพร พืชพื้นบ้านและพืชเศรษฐกิจ

6. วัฒนธรรมด้านการเรียนรู้และการปรับตัว

ปัญหาใหญ่ที่สุดของมนุษยชาติในปัจจุบันคือการขาดความสามารถที่จะอยู่ร่วมกันอย่างได้คุณภาพ ความรู้ด้านต่างๆ ที่มีมากขึ้นยังไม่ใช่ว่าปัญญาหรือภูมิปัญญาแห่งการอยู่ร่วมกันอย่างได้คุณภาพ ข้อใหญ่ใจความที่สำคัญที่สุดของภูมิปัญญาชาวบ้านคือ เป็นภูมิปัญญาแห่งการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างได้คุณภาพ วัฒนธรรมเป็นภูมิปัญญาที่สะสมมาจากการปฏิบัติจริงและถ่ายทอดกันมาเป็นเวลาช้านาน ความรู้ของมนุษย์ไม่ได้มีแต่ที่เกิดขึ้นจากการทดลองในห้องทดลองทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น ความรู้อีกกระแสดหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นมาก่อน คือความรู้ที่เกิดจากการทดลองปฏิบัติจริงในห้องทดลองทางสังคม คือความรู้กระแสวัฒนธรรมหรือความรู้ดั้งเดิม หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้เหล่านี้ถูกค้นพบ ลองใช้ ดัดแปลง ถ่ายทอดกันมาด้วยเวลานานเป็นพันปีหมื่นปี จึงมีค่ายิ่งนัก เป็นมรดกทางปัญญาของมนุษย์ (ประเวศ วะสี 2539 อ้างใน เอกวิทย์ ณ ถลาง 2544 : คำนิยาม)

ในความหมายที่จะก้าวไปข้างหน้าอย่างสมดุล เมื่อรู้แล้วว่าเหตุปัจจัยแท้จริงคือการขาดลอยจากแห่งวัฒนธรรม ก้าวสำคัญในอันที่จะแก้ไขก็คือ ต้องหันมาทำความเข้าใจวัฒนธรรมของเราอย่างถ่องแท้ อันหมายรวมถึงการเข้าใจและรู้คุณค่าของภูมิปัญญาและปรีชาชาญสั่งสมที่มีอยู่ในวัฒนธรรมของเรา การคืนตัวเรื่อง ภูมิปัญญาไทยเป็นผลของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา เรื่องภูมิปัญญาได้รับความสำคัญ ได้รับการยกระดับคุณค่าสูงขึ้นอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว แต่ส่วนใหญ่ยังอยู่ในชั้นปลูกจิตสำนึก สร้างความตื่นตัว และตระหนักในคุณค่า (เอกวิทย์ ณ ถลาง 2544) สถาบันราชภัฏในฐานะสถาบันอุดมศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่นควรมีโอกาสสานต่อ

หรือค้อยอดในการร่วมพัฒนาด้านวัฒนธรรมอย่างมีส่วนร่วมกับชุมชน เพื่อให้สามารถร่วมกันพัฒนาท้องถิ่น และประเทศชาติ ปัจจัยที่จะเอื้อให้ความร่วมมือในการพัฒนาด้านวัฒนธรรมคือการศึกษาให้ทราบ กระบวนการเรียนรู้และปรับตัวของชาวบ้านไทย ซึ่งเอกวิทย์ ณ ถลาง (2546 : 110- 116) ได้สรุป กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์ไว้ดังนี้

6.1 ในบรรพกาล มนุษย์เรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตและรักษาเผ่าพันธุ์ของตนให้อยู่รอดด้วยการ ลองผิดลองถูก ทั้งในการหาอาหาร ต่อสู้กับภัยธรรมชาติ การรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วย ต่อสู้แย่งชิง สิ่งของและที่อยู่ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน และเผชิญโชคด้วยความเสี่ยงต่างๆ เมื่อประสบความล้มเหลวก็ ถึงชีวิตคับหรือ บาดเจ็บ แต่ถ้าสำเร็จก็ได้อาหารได้สิ่งของ พันธมิตร ฯลฯ จากประสบการณ์ของการลองผิดลองถูกมนุษย์ก็สามารถสะสมความรู้ความเข้าใจของตนไว้ แล้วถ่ายทอดส่งต่อให้แก่ ลูกหลานเผ่าพันธุ์ของตนนานๆ เข้าสิ่งที่ประพฤติปฏิบัติก็กลายเป็นจารีต ธรรมเนียม หรือข้อห้ามใน “วัฒนธรรม” ของกลุ่มคนนั้นๆ ไป กาลเวลาล่วงเลยไป มนุษย์อาจลืมเหตุผลที่มาของธรรมเนียม ปฏิบัติแล้ว รู้แต่ว่าในสังคมของตนต้องประพฤติปฏิบัติเช่นนั้นจึงจะอยู่รอดปลอดภัยหรือแก้ไขและ ป้องกันปัญหาได้ ความรู้และประสบการณ์เหล่านี้ได้รับการทดสอบอยู่ตลอดเวลาในการดำเนินชีวิต จริงบ่อยครั้งภูมิปัญญาเหล่านั้นใช้การต่อไปไม่ได้เพราะเหตุปัจจัยเปลี่ยนไป มนุษย์ก็ต้องใช้ปัญญา ขบคิดแก้ปัญหาเอาใหม่ต้องเสี่ยงชีวิตกันใหม่อีก ต่อเมื่อได้เรียนรู้ว่าคิดอย่างไรหรือทำอะไรจึงจะ แก้ปัญหาได้ ก็จะจดจำความคิดและวิธีการปฏิบัตินั้นไว้ต่อไป ถ้าล้มเหลวก็จะจดจำไว้เป็นข้อห้าม ด้วยการสั่งสมประสบการณ์ดังกล่าว มนุษย์ก็สั่งสมภูมิปัญญาในการดำรงชีพมากขึ้น และมีความเสี่ยง น้อยลง

6.2 มนุษย์เรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำจริง การเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ต่างๆ ไว้ใน สถานการณ์และสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง การเรียนรู้และสั่งสมประสบการณ์ต่างๆ ไว้ในสถานการณ์ จริง ปฏิบัติจริงแล้วส่งต่อไปยังรุ่นลูกหลานแบบค่อยเป็นค่อยไป จนได้กลายเป็นแบบธรรมเนียมหรือ วิถีปฏิบัติในช่วงชีวิต

6.3 การถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้จากการทำจริงได้พัฒนาต่อมาจนเป็นการส่งต่อ (transmission) แก่คนรุ่นหลัง ด้วยการ “สาธิตวิธีการ” “การสั่งสอนด้วยการบอกเล่า” (oral tradition) ในรูปของเพลงกล่อมเด็ก คำพังเพย สุภาษิต และการ “สร้างองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์” (literary tradition) ซึ่งโดยทั่วไปการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวบ้านทุกภูมิภาคจะนิยมสองวิธีแรก คือ สาธิตวิธีการและสอนเป็นวาจา ในกรณีที่เป็นศิลปะหรือวิทยาการระดับที่มีความซับซ้อนหรือลึกซึ้ง จึงจะใช้วิธีลายลักษณ์ในรูปของตำรา การถ่ายทอดทั้งโดยวาจาและลายลักษณ์หรือการสาธิตก็ไม่ มีอะไรตายตัว แต่จะปรับเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัยที่อยู่ในการรับรู้ของคนผู้เป็นเจ้าของวัฒนธรรม ใน บางกรณี ความรู้ที่สั่งสมไว้ก็อาจถดถอยหรือสูญหายได้

6.4 การเรียนรู้โดย “พิธีกรรม” กล่าวในเชิงจิตวิทยา พิธีกรรมมีความศักดิ์สิทธิ์และมีอำนาจโน้มน้าวให้คนที่มีส่วนร่วมรับเอาคุณค่าและแบบอย่างพฤติกรรมที่ต้องการเน้นเข้าไปในตัว เป็นการสร้างกระแสมโน้มน้าวใจและความเชื่อและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ถึงแม้จะมีภูมิปัญญาและความรอบรู้อยู่เบื้องหลังพิธีกรรม ก็ไม่มีการเน้นย้ำภูมิปัญญาเหล่านั้น แต่จะเน้นผลที่เกิดต่อสำนึกของผู้มีส่วนร่วมเป็นสำคัญ จึงเกิดผลทางใจแก่ผู้ร่วมในพิธี และมีผลในการวางบรรทัดฐานความประพฤติ ตลอดจนควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมเป็นอันมาก รวมทั้งคอยย้ำความสำคัญของคุณค่าทางสังคมอย่างมีพลังด้วย พิธีกรรมจึงมิใช่เรื่องเหลวไหลหรือมกมาย แต่เป็นกรรมวิธีในทางวัฒนธรรมที่มีผลในการปลูกฝังและบ่มเพาะความเชื่อคุณค่า และแนวทางความประพฤติดีที่พึงประสงค์ตลอดมา

6.5 ศาสนา ทั้งมรดกด้านหลักธรรมคำสอน คีต และวัตรปฏิบัติ ตลอดจนพิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคมที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนให้กรอบและบรรทัดฐานความรู้การปฏิบัติและให้ความมั่นคงอบอุ่น จิตใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยวแก่คนในการเผชิญชีวิตบนความไม่แน่นอนอันเป็นสัจธรรมอย่างหนึ่ง สถาบันศาสนาจึงมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของคนที่อยู่ร่วมกันเป็นหมู่เหล่า จึงเป็นหลักในการหล่อหลอมบ่มเพาะทั้งความประพฤติ สติปัญญา และอุดมการณ์แห่งชีวิตไปพร้อมกัน ถือได้ว่าเป็นการศึกษาที่มีลักษณะเป็นองค์รวม และมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนที่น่าถือศาสนานั้นๆ ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม อีกทั้งเป็นแก่นและกรอบในกระบวนการจัดการศึกษาทางสังคมด้วย

6.6 การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างกลุ่มคนที่แตกต่างกันทั้งในทางชาติพันธุ์ ถิ่นฐานทำกิน รวมไปถึงการแลกเปลี่ยนกับคนต่างวัฒนธรรม ทำให้กระบวนการเรียนรู้ขยายตัว มีความคิดใหม่ วิธีการใหม่เข้ามาผสมกลมกลืนบ้าง ขัดแย้งบ้าง แต่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่หลากหลายกว้างขวาง ทั้งในด้านสาระ รูปแบบ และวิธีการ กระบวนการเรียนรู้ของคนในสังคมไทยจึงมีพลวัต โดดเด่นกว่าเดิม ส่วนหนึ่งไปกับกระแสเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสารอันทันสมัย ส่วนหนึ่งไปกับโลกกายภาพหรือธรรมชาติแวดล้อม และอีกส่วนหนึ่งมุ่งมุ่งไปทางจิตวิญญาณ ขณะเดียวกันก็มีการกระจายเครือข่ายและการขยายตัวของสังคมไทยจึงกลายเป็น “สังคมแห่งการเรียนรู้” ที่มีทางเลือกให้แสวงหามากมายไม่รู้จบ และมี “เครือข่ายแห่งการเรียนรู้” ที่มีภูมิปัญญาทั้งเก่าและใหม่ให้พิจารณาอยู่อย่างอนเอนกอนันต์

6.7 การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม ในการแก้ปัญหาทั้งทางสิ่งแวดล้อม ทางเศรษฐกิจ และสังคม ได้มีคนพยายามเลือกฟื้นเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาในสังคมประเพณีมาซ้ำทาง วัฒนธรรมให้ต้องกับฐานความเชื่อเดิม ขณะเดียวกันก็แก้ปัญหาในบริบทใหม่ได้ในระดับหนึ่ง การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้อีกลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นตลอดเวลาในสังคมไทย และการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรมก็เป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างหนึ่งที่ย่อมมีทั้งที่ได้ผล และไม่ได้ผล สร้างสรรค์และไม่สร้างสรรค์

ครูพักลักจำ เป็นกระบวนการเรียนรู้อีกวิธีหนึ่งที่มีมาแต่เดิม และจะยังอยู่ต่อไป วิธี “ครูพักลักจำ” เป็นการเรียนรู้ในทำนองแอบเรียน แอบเอาอย่าง แอบลองทำดู ตามแบบอย่างที่มีสังเกตอยู่เงียบๆ แล้วรับเอามาเป็นของตนเองเมื่อสามารถทำได้จริง วิธีนี้ดูเผินๆ เป็นเสมือนการลักขโมยสิ่งที่เป็นภูมิปัญญาของผู้อื่น แต่ในความหมายที่เข้าใจกันนั้นมิได้สื่อความในทางไม่ดี หากเป็นวิถีธรรมชาติของคนในการเรียนรู้จากผู้อื่น และถ้ายอมรับนับถือกันว่าวิธีการเรียนรู้ที่ดูประหนึ่งไม่สำคัญมีคุณค่าสูง มีความเป็นธรรมชาติในนิสัยมนุษย์และเป็นทางหาความรู้ทางหนึ่งที่มีประสิทธิภาพ ก็จะเป็นการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่เห็นผลคืออีกทางหนึ่งได้

ระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่หลากหลายดังที่ยกมาวิเคราะห์โดยสังเขปดังข้อ 1 – 8 ข้างต้นนี้ เป็นการเรียนรู้ของชุมชนในทุกภูมิภาคของสังคมไทยที่เป็นแหล่งบ่มเพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นมาช้านานนั่นเอง

ตอนที่ 3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

โชคดี อมรวัฒน์ (2537) ได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนกับความสำเร็จของโครงการอาสาพัฒนาและป้องกันตนเอง (อพป.) : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้าน อพป. อำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร โดยศึกษาเปรียบเทียบความแตกต่างในระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมต่าง ๆ ตามโครงการ อพป. ระหว่างหมู่บ้าน อพป. ที่เคยชนะการประกวดตามโครงการ อพป. แห่งชาติกับหมู่บ้าน อพป. ที่ไม่เคยชนะการประกวด ผลการศึกษาพบว่าหมู่บ้าน อพป. ที่ชนะการประกวด มีระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนสูงกว่าหมู่บ้าน อพป. ที่ไม่เคยชนะการประกวดใน 4 กิจกรรม คือ (1) การมีส่วนร่วมในการกำหนดความต้องการของหมู่บ้าน (2) การมีส่วนร่วมในการเสนอแนะค้นหาปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหาของหมู่บ้าน (3) การมีส่วนร่วมในการลงมือปฏิบัติงาน และ (4) การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลงานและมีเพียงกิจกรรมเดียวเท่านั้นที่ไม่มีความแตกต่างในระดับการมีส่วนร่วมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติแต่อย่างใด ซึ่งได้แก่กิจกรรมด้านการร่วมวางแผนและจัดทำโครงการ

สุวิทย์ พิชัยสิทธิ์ (2537) ได้ศึกษาการพัฒนาชนบทแบบมีส่วนร่วม โดยศึกษาผลการมีส่วนร่วมของประชาชนต่อโครงการฝักอาชีพในภาคเหนือของประเทศไทย เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการ

วิเคราะห์ การสังเกตการณ์การมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการเก็บข้อมูล คือ ชาวบ้าน 52 คน ในหมู่บ้านเลียเกลือ จังหวัดเชียงราย ซึ่ง 32 คน เป็นผู้เข้าร่วมโครงการ SNOTRE และอีก 20 คน เป็นผู้ที่ไม่ได้เข้าร่วมโดยใช้เวลา 7 เดือน

ผลการศึกษา พบว่า ชาวบ้านทั่วไปไม่ได้รับประโยชน์เท่าที่ควร ผู้ที่ได้รับประโยชน์ทั้งหมดจากโครงการ เช่น เงินทุน มักจะเป็นผู้ที่ได้รับการคัดเลือกแล้ว และส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านที่มีฐานะคืออยู่แล้ว และแผนงานทั้งหมดของโครงการไม่ว่ากิจกรรมใด ๆ จะเป็นการดำเนินการโดยเจ้าหน้าที่ของโครงการเอง ประชาชนที่มีส่วนร่วมจะไม่มีบทบาทใด ๆ ในกระบวนการตัดสินใจ ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อการมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมของชาวบ้าน คือ เหตุผลทางเศรษฐกิจ และการไม่มีความพยายามอย่างจริงจังที่จะให้อำนาจตัดสินใจในกระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านจะเกิดแนวความคิดว่าไม่ได้รับความเป็นธรรมจากการสนับสนุนของโครงการ

ทศพล กฤตยพิสิฐ (2538) ได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เขตหนองจอก ที่มีต่อโครงการ/กิจกรรมการพัฒนาตามแนวทาง “บรม” และ “บวร” เพื่อสร้างสรรอุดมการณ์แผ่นดินทองหนองจอก กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษา คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านในพื้นที่เขตหนองจอกจำนวน 8 แขวง 77 หมู่บ้าน รวมทั้งสิ้น 77 คน ผลการศึกษาพบว่ากำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เข้ามามีส่วนร่วมในโครงการ/กิจกรรมการพัฒนาตามแนวทางฯ ในระดับปานกลางมากที่สุด โดยมีส่วนร่วมในระดับต่ำรองลงมา และมีส่วนร่วมในระดับสูงน้อยที่สุด ซึ่งในจำนวนนี้ ไม่พบว่ามีกำนัน ผู้ใหญ่บ้านที่ไม่มีส่วนร่วมใด ๆ อยู่เลยเพื่อพิจารณาในแต่ละขั้นตอนการพัฒนาจะพบว่า กำนัน ผู้ใหญ่บ้านส่วนใหญ่จะเข้าร่วมในการรับประโยชน์จากการพัฒนาอยู่ในระดับสูงที่สุด แต่การเข้าร่วมในขั้นการริเริ่มการพัฒนา ขั้นการวางแผนการพัฒนาและการประเมินผลการพัฒนาส่วนใหญ่จะเข้าร่วมในระดับต่ำมาก ส่วนในขั้นการดำเนินการพัฒนามีการเข้าร่วมในระดับปานกลาง

ปรวิวรรต วรวิวัฒน์กุล (2538) ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการหมู่บ้านในการพัฒนาชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณี อำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา คือ คณะกรรมการหมู่บ้าน 179 คน โดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการวิจัย ผลการศึกษาพบว่า อายุและระดับการศึกษาของคณะกรรมการหมู่บ้าน ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการหมู่บ้านในการพัฒนาชนบท แต่ในด้านรายได้ การเป็นสมาชิกกลุ่มการได้รับการฝึกอบรม และการได้รับข้อมูลข่าวสารของคณะกรรมการหมู่บ้าน มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการหมู่บ้านในการพัฒนาชนบท ในกิจกรรมการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการหมู่บ้านในการพัฒนาชนบท พบว่า คณะ

กรรมการหมู่บ้านมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานมากที่สุด รองลงมา คือ การสำรวจปัญหาการพัฒนาชุมชน การร่วมแสดงความคิดเห็นและการร่วมติดตามผลการปฏิบัติงานอยู่ในระดับเดียวกันโดยเรียงตามลำดับ ส่วนการร่วมกำหนดปัญหาและวางแผนคณะกรรมการหมู่บ้านมีส่วนร่วมน้อยที่สุด

ศิริกาญจน์ โกสุมภ์ (2542) ได้ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนเพื่อการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ เพื่อหาคำอธิบายเกี่ยวกับลักษณะและเงื่อนไขของการมีส่วนร่วม รวมทั้งกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนเพื่อการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน จากประสบการณ์ในชุมชน ผลการศึกษาพบว่าสิ่งกำหนดกระบวนการและแบบแผนของการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน คือเงื่อนไขทางด้านบริบทของชุมชน เงื่อนไขด้านสภาพแวดล้อมของชุมชนและเงื่อนไขทางด้านโรงเรียน สิ่งสำคัญคือ การกำหนดความหมายของการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับ ชุมชนจะต้องเข้าใจตรงกัน ส่วนเรื่องกระบวนการ การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนมี 8 ขั้นตอน คือ

- 1) การศึกษาข้อมูลพื้นฐานก่อนร่วมดำเนินการ
- 2) การสร้างความสัมพันธ์กับประชาชนในชุมชน
- 3) การสร้างเครือข่ายของกลุ่มผู้มีส่วนร่วม
- 4) การสร้างกิจกรรม
- 5) การต่อรองเพื่อการดำเนินการ
- 6) การร่วมกันดำเนินการ
- 7) การร่วมกันประเมินผลการดำเนินการ
- 8) การร่วมกันรับผลประโยชน์จากการดำเนินการ

จากกระบวนการ การมีส่วนร่วมดังกล่าว ทำให้แบบแผนการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนเพื่อการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานมีแบบแผนของการมีส่วนร่วมเป็นแบบเหลื่อมล้ำ ซึ่งสามารถจำแนกตามหมวดหมู่ของคุณสมบัติ เป็น 3 แบบแผนย่อย คือ แบบแผนการมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ (Full participation pattern) แบบแผนการมีส่วนร่วมเป็นบางส่วน (Partial participatory pattern) และแบบแผนการมีส่วนร่วมแบบชายขอบ (Marginal Participatory pattern)

พจน์ เทียมศักดิ์ (2543) ได้ศึกษาเรื่องปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการศึกษาแบบแผน กระบวนการ และเงื่อนไข ที่เป็นตัวกำหนดการเรียนรู้ในระบบ

โรงเรียน ศึกษาการเรียนรู้ในชุมชน และศึกษาแบบแผนและเงื่อนไขของปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในโรงเรียน เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในรูปแบบของการเรียนรู้ระหว่างชุมชนและโรงเรียนจากงานวิจัยพบว่า แบบแผนของ ปฏิสัมพันธ์ของการเรียนรู้ในชุมชนและโรงเรียนมี 2 แบบด้วยกัน คือ

1) การเรียนรู้แบบเท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแนวนอนเป็นลักษณะถ้อยที่ถ้อยอาศัย และแบบ ผ่อนปรนเข้าหากันของชาวบ้านและโรงเรียนทั้งนี้ยังพบว่าเป็นปฏิสัมพันธ์ในแบบผสมผสานด้วย ทั้งนี้โดยตั้งอยู่บนความสัมพันธ์อันดีภายในชุมชน และแบบรวมใจเป็นหนึ่งเดียวด้วยความเอื้ออาทร โดยที่ทุกฝ่ายมีความเท่าเทียมเสมอภาคกัน

2) การเรียนรู้แบบไม่เท่าเทียมกันจากปฏิสัมพันธ์ในแบบแนวตั้งปฏิสัมพันธ์เกิดขึ้นจากฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดเป็นการพุดข้างเดียว ทั้งยังไม่ฟังความคิดเห็นจากใครๆ นอกจากนี้ยังถูกบังคับร่วมทำให้คิดว่าตนเองไม่มีสิทธิ์ที่จะเข้าร่วมในงานใด ๆ การเรียนรู้จึงไม่มีความเสมอภาค

พยุงค์ดี จันทรสุนทร (2544) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนารูปแบบความร่วมมือระหว่างโรงเรียนมัธยมศึกษา กับสถาบันอุดมศึกษาเพื่อพัฒนาวิชาชีพครู มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อศึกษารูปแบบความร่วมมือระหว่างโรงเรียนมัธยมศึกษากับสถาบันอุดมศึกษาเพื่อพัฒนาวิชาชีพครูตามที่ปรากฏในเอกสารและงานวิจัยในปัจจุบัน เพื่อพัฒนารูปแบบความร่วมมือทางวิชาชีพครูระหว่างโรงเรียนมัธยมศึกษา กับสถาบันอุดมศึกษาและเพื่อตรวจสอบรูปแบบโดยการทดลองใช้รูปแบบในลักษณะกรณีศึกษาระหว่างโรงเรียนมัธยมศึกษา กับสถาบันอุดมศึกษา 1 คู่ ผลการวิจัยพบว่ามีความสอดคล้องกันระหว่างครูและอาจารย์ 10 อันดับ ได้แก่

- 1) การพัฒนาบุคลากร โดยการพัฒนาและการเรียนรู้
- 2) การพัฒนาให้เกิดการทำงานแบบบูรณาการเป็นทีม
- 3) การพัฒนาวิสัยทัศน์ร่วม
- 4) การร่วมจัดทำหลักสูตรรายวิชาพื้นฐานให้เหมาะสมกับท้องถิ่น
- 5) การร่วมพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนมีความฉลาดทางอารมณ์และการคิด
- 6) การบูรณาการความผูกพันทางจริยธรรมร่วมกัน
- 7) การพัฒนาเทคนิคการสอน
- 8) การพัฒนาความร่วมมือเกิดขึ้นจากตำแหน่งจริง
- 9) การสร้างความไว้วางใจและให้เกียรติซึ่งกันและกัน
- 10) การส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกัน ในการพัฒนาความชำนาญพิเศษ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับด้านวัฒนธรรม

สามารถ จันทร์สุรย์ และประทีป อินแสง (2541) ได้ศึกษาเรื่อง การศึกษากับศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญาไทย มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อศึกษาสถานภาพการศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญาไทย เพื่อศึกษาและกำหนดสาระสำคัญที่ควรบัญญัติไว้ในกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติ ผลการวิจัยพบว่ามีความจำเป็นต้องส่งเสริมการจัดการศึกษาเรียนรู้ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทยให้ได้รับการ ถ่ายทอดเข้าสู่ระบบการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียน นอกกระบบโรงเรียน และตามอรัยาศัย โดยจะต้องสร้างเอกภาพทางนโยบาย และมีกระบวนการจัดการอย่างเป็นระบบ สอดคล้องกับธรรมชาติของงาน รวมทั้งจะต้องมีระบบการส่งเสริมสนับสนุนและเพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ โดยจะต้องมีการกำหนดควมวิสัยทัศน์ว่าศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของชุมชนด้วยการศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิต บุคคลและชุมชนมีสิทธิถ่ายทอด สืบทอด แลกเปลี่ยนเรียนรู้และเข้าใจในคุณค่าพื้นฐานด้าน วัฒนธรรม นอกจากนี้องค์กรและเครือข่ายองค์กรค้ำนี้ของประชาชนทุกระดับมีความเข้มแข็ง มีอิสระในการบริหารจัดการ

ส่วนด้านสาระสำคัญที่ควรบัญญัติในกฎหมาย คือ ให้สถานศึกษาทุกระดับจัดการศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรม จารีตประเพณี ภูมิปัญญาไทย ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชนในท้องถิ่นและความเป็นไทย รัฐควรต้องส่งเสริมสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยนถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกันอย่างเหมาะสมกับสภาพปัญหาและความต้องการของสมาชิกองค์กรเครือข่ายในท้องถิ่น รวมทั้งต้องยกย่องเชิดชูเกียรติผู้ทรงภูมิปัญญาไทย ให้มีการจัดตั้งสภาภูมิปัญญาไทย เพื่อให้มีหน้าที่กำหนดแผนพิจารณางบประมาณ ออกระเบียบข้อบังคับ พิจารณาเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องที่ได้รับมอบหมายจากรัฐมนตรี รวมทั้งให้มีการจัดตั้งกองทุนภูมิปัญญาไทย

สุดท้าย คือ การกำหนดมาตรการนำไปสู่การปฏิบัติ ได้แก่การปรับปรุงเนื้อหาและหลักสูตรทุกระดับ ทุกประเภท ดังนี้

- 1) ปรับเนื้อหาและหลักสูตรทุกระดับทุกประเภทให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตประชาชนในท้องถิ่นและความเป็นไทย
- 2) จัดระบบและกำหนดแนวทางการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างองค์กรเครือข่าย
- 3) จัดระบบและกำหนดเกณฑ์การยกย่องเชิดชูเกียรติผู้ทรงภูมิปัญญาไทย
- 4) จัดทำรายงานการจัดตั้งสภาภูมิปัญญาไทย

- 5) กำหนดรายละเอียดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของกองทุนส่งเสริมภูมิปัญญาไทย
- 6) จัดทำรายละเอียดโครงสร้างการบริหารงาน

สุธรรม อารีกุล (2541) สรุปรายงานการวิจัย เรื่องการอุดมศึกษาเพื่อพัฒนาประเทศ เกี่ยวกับปัญหาภายนอก เกิดจากนโยบายของรัฐไม่มีความแน่นอน ไม่ต่อเนื่อง ไม่สอดคล้องกับแผนพัฒนาการศึกษาของชาติ ไม่ปฏิบัติตามแผน กฎหมายที่มีอยู่ล้าสมัยมีผลกระทบต่อการศึกษาของสถาบันอุดมศึกษา แผนพัฒนาการศึกษาของชาติไม่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น ไม่มีกลไกในการสร้างเอกภาพทางนโยบายปัญหาภายในสถาบันอุดมศึกษาไม่มีการกระจายอำนาจ โครงสร้างการบริหารขาดความเป็นชุมชนวิชาการ หลักสูตรล้าสมัย ได้มีความหลากหลายขาดความยืดหยุ่น วิชาการเรียนการสอนล้าสมัย ไม่สามารถให้บริการทางวิชาการที่สังคมต้องการหรือสร้างเสริมทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมให้เป็นปึกแผ่นมั่นคงได้ ลักษณะของสถาบันอุดมศึกษาในอนาคตที่น่าจะเป็น คือ มีลักษณะเป็นประชาธิปไตยประชาชนมีส่วนร่วมในการกำกับดูแลรักษาผลประโยชน์และใช้ประโยชน์มีความหลากหลายในการจัดหลักสูตรตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนมีการลงทุนเพื่อผลประโยชน์ของสถาบันและชุมชน มีเครือข่ายสัมพันธ์ร่วมกับองค์กรอื่น คูชัชและถ่ายทอดองค์ความรู้จากระดับสากล ให้มีเอกภาพทางนโยบาย มีแผนพัฒนาที่เป็นระบบต่อเนื่อง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย